

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SÜRELERİNİN
KİRÂATLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Zeynep Hatice DEMİRTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi

ŞUBAT 2025

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

HADİD, MÜCÂDELE VE HAŞR SÛRELERİNİN KİRÂATLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tez Yazarı
Zeynep Hatice DEMİRTAŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAŞ

ŞUBAT 2025
ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	HADİD, MÜCÂDELE VE HAŞR SÛRELERİNİN KİRÂATLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Yazarı:	Zeynep Hatice DEMİRTAŞ
Tez Öneri Tarihi:	01.11.2024
Savunma Tarihi:	01.03.2025

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAŞ Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Başkan:	 Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Üye:	 Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Üye:	 Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında
tescillenmiştir.

Unvan, Adı ve SOYADI
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SÛRELERİNİN KİRÂATLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

10.02.2025

Zeynep Hatice DEMİRTAŞ

ÖN SÖZ

Kur'ân'ı Kerîm, İslam ilim geleneği içerisinde her yönüyle incelenmiş ve üzerine çok sayıda değerli çalışmalar yapılmış bir ilahî kitaptır. Fıkıh ilminde amelî hükümler, kelâm ilminde itikadî meseleler, tefsir ilminde anlam ve nüzûl sebepleri gibi çeşitli açılardan ele alınmış, böylece sahabe döneminden itibaren her asırda Kur'ân etrafında zengin bir literatür meydana gelmiştir. Kur'ân'ın metin yapısının incelenmesi ise tarihî süreçte, Kur'ân tarihi ve kırâat ilimleri çerçevesinde özellikle yazım ve okuyuş boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu iki alan, nüzûl döneminden başlayarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) talim ve yönlendirmeleri doğrultusunda şekillenmiş ve nihai halini almıştır. Kur'ân'ın tilaveti, vahiy sürecinin henüz tamamlanmadığı dönemlerde gündeme gelmiş ve zamanla âlimlerin titiz çalışmalarıyla sistematik bir hale getirilmiştir. Bu bağlamda, kırâat ilmi Kur'ân'daki farklı okuma formlarını ortaya koyarak başta tefsir ilmi olmak üzere birçok islami ilme etki etmiştir. Bu durum, okuyuşta meydana gelen farklılıkların anlamda kendini göstermesinden kaynaklı olarak ortaya çıkmış bir zorunluluktur.

Kırâatlerin Kur'ân'ı Kerîmin tefsirinde üstlendiği bu rol, geçmişten günümüze yapılan tefsir çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Bizde bu bağlamda hadid, mücâdele ve haşr sûrelerinin kırâatler açısından incelenmesini yaparak âyetlerdeki kırâat-tefsir ilişkisini usûl ve ferş özelinde ortaya koymak amacıyla hazırladığımız bu çalışmamızın, kırâat literatürüne katkı sunmasını ümit ediyoruz.

Çalışma boyunca desteğini esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAŞ başta olmak üzere, ilmî birikimlerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mehmet Erdem, Doç. Dr. Nesrişah Saylan, Dr. Öğr. Üyesi Nizamettin Çelik, Arş. Gör. Ahmet Yılmaz'a ve diğer tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca yanımda olan aileme ve özellikle anneme ve babama müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Zeynep Hatice DEMİRTAŞ

ELAZIĞ 2025

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	VII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntem ve Kaynakları.....	1
1.1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.1.3. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları.....	2
2. KİRÂAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ ile HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SÛRELERİ.....	5
2.1. Kırâat İlmine Genel Bir Bakış.....	5
2.1.1. Kırâat İlminin Tanımı, Konusu ve Amacı.....	5
2.1.2. Kırâat Çeşitleri.....	6
2.1.2.1. Sahih Kırâatler:.....	6
2.1.2.2. Zayıf Kırâat.....	7
2.1.2.3. Mevzu Kırâat.....	9
2.1.3. Kırâat-Tefsir İlişkisi.....	9
2.2. Hadid, Mücâdele ile Haşr Sûrelerinin Nüzûl ve Muhteva Açısından İncelenmesi.....	11
2.2.1. Hadid Sûresi.....	12
2.2.2. Mücâdele Sûresi.....	12
2.2.3. Haşr Sûresi.....	13
3. HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SURELERİNDE KİRÂATLERİN TEFSİRE ETKİSİ.....	15
3.1. Âyetin Manasında Değişikliğe Yol Açmayan Kırâatler.....	15
3.1.1. Usûl Farklılıkları.....	15
3.1.1.1. İstiâze.....	15
3.1.1.2. Besmele.....	16
3.1.1.3. Med ve Kasr ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	17
3.1.1.4. Hemze ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	19
3.1.1.5. İdgam ve İzhâr ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	22
3.1.1.6. Tefhîm, Terkîk ve Tağlîz ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	25
3.1.1.7. Feth ve İmâle ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	26
3.1.1.8. İzafet “ي” ları ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	27
3.1.1.9. Sekte Hâ’sı.....	28
3.2. Âyetin Manasında Değişikliğe Yol Açan Kırâatler.....	28
3.2.1. Ferî Farklılıklar.....	28
3.2.1.1. Sarf Yönünden Kırâat Farklılıkları.....	28
3.2.1.1.1. İsim ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	29
3.2.1.1.1.1. İsmi Yapısındaki Harf ve Hareke Değişikliği ile İlgili Vecihler.....	29
3.2.1.1.1.2. Kelimenin Tekil-Çoğul Okunması ile İlgili Vecihler.....	33
3.2.1.1.2. Fiil ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	35
3.2.1.1.2.1. Fiilin Malûm-Mechûl Okunması ile İlgili Vecihler.....	35
3.2.1.1.2.2. Fiilin Farklı Vezinlerle Okunması ile İlgili Vecihler.....	38
3.2.1.1.2.3. Fiilin Yapısındaki Harf ve Hareke Değişikliği ile İlgili Vecihler.....	45
3.2.1.1.2.4. Fiilin Müzekker-Müennes Okunması ile İlgili Vecihler.....	49
3.2.1.1.3. Mastar Okunması ile İlgili Vecihler.....	52

3.2.1.1.4. Birden Fazla Kırâat Farklılığının Bulunduğu Âyetler.....	53
3.2.1.2. Nahiv Yönünden Kırâat Farklılıkları.....	57
3.2.1.2.1. İsimlerin İ'râbı ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	57
3.2.1.2.2. Harflerle İlgili Kırâat Farklılıkları	60
4. SONUÇ	62
KAYNAKLAR.....	64
ÖZ GEÇMİŞ.....	a

ÖZET
HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SÜRELERİNİN KİRÂATLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ

Zeynep Hatice DEMİRTAŞ
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Programı
Şubat 2025, Sayfa: VII + 65

Kırâatler, Kur'ân'ın okunmasında ortaya çıkan farklılıklar olarak, tefsir çalışmalarında önemli bir role sahiptir. Zaman zaman âyetlerin anlamlarının şekillenmesinde bu farklılıkların izlerini görmek mümkündür. Bu nedenle, tefsir kaynaklarında kırâatlerin etkisine sıkça değinilmektedir.

Kur'ân'ı Kerîmdeki Hadid, Mücâdele ve Haşr sûrelerinde yer alan kırâat farklılıklarının âyetin manasında değişikliğe yol açıp açmaması ve tefsiri nasıl etkilediğine dair kapsamlı bir şekilde ele alınıp incelenmemesi ve bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla mevcut bir çalışmanın olmaması bu tezin ortaya çıkmasındaki en önemli sebeptir.

Çalışmamız, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde kırâat ilminin genel hatları, kavramsal çerçevesi, çeşitleri ve tefsirle olan ilişkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın sınırlarını belirleyen sûrelerin nüzûl ve muhtevâ özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde, Hadid, Mücâdele ve Haşr sûrelerindeki kırâat farklılıkları sahih ve şâz bağlamında analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle âyetin anlamını değiştirmeyen usûl farklılıkları (med, idğâm, izhâr, vb.) detaylandırılarak örneklendirilmiş, ardından âyetin anlamını etkileyen ferî farklılıklar tefsir açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, kırâat farklılıklarının âyetlerin anlamına etkisi sarf ve nahiv açısından sınıflandırılmış, detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Kırâat farklılıklarının tefsirlerde nasıl yansıdığı, geniş bir perspektifle değerlendirilmiş ve sentezlenerek sunulmuştur. Sonuç kısmında ise kırâat farklılıklarının, Kur'ân âyetlerinin anlamını derinleştiren ve tefsir zenginliği sağlayan önemli bir etken olduğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, kırâat farklılıklarının tefsir ilmine katkıları, mana genişliği ve anlamı tamamlama gibi unsurlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Tefsir, Hadid, Mücâdele ve Haşr Sûreleri, Sahih, Şâz,

ABSTRACT

The Examination of the Surahs of al-Hadid al-Mujadila and al-Hashr Surahs in Terms of Qira'at Types

Zeynep Hatice DEMİRTAŞ

Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCE

Qur'anic Recitation and Tacwid

February 2025, Page: VII + 65

Qiraat plays a significant role in tafsir studies, as variations in the recitation of the Qur'an can influence the interpretation of its verses. These variations often leave traces that shape the meanings of specific verses. For this reason, the impact of qiraat is frequently addressed in tafsir sources.

The primary motivation for this study stems from the observation that qiraat variations in Surahs Hadid, Mujādala, and Hashr in the Holy Qur'an have not been comprehensively examined, particularly in terms of whether they lead to changes in meaning or influence exegesis. To the best of our knowledge, no existing study has thoroughly explored this subject.

Our study consists of an introduction, two main parts and a conclusion. In the first chapter, the general outlines of the science of recitation, its conceptual framework, its types and its relationship with tafsir are discussed in detail. Additionally, it examines the characteristics of the surahs that define the scope of the study. In the second chapter, the qiraat variations in Surahs Hadid, Mujādala, and Hashr are analyzed within the framework of sahih and shāz readings. The procedural differences that do not alter the meaning of the verses (med, idghām, izhār, etc) are first detailed and exemplified. Subsequently, variations that affect the meaning of the verses are evaluated in the context of tafsir. In this regard, the impact of qiraat differences on the meanings of verses is categorized and analyzed in terms of morphology (sarf) and syntax (nahw). The third chapter explores how qiraat variations are reflected in tafsir, providing a detailed analysis of their exegetical implications.

Keywords: Qur'an, Qiraat, Tafsir, Suras Hadid, Mujādala and Hashr, Sahih, Shāz

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

b.	: bin (oğul)
Bas.	: Basımevi
Bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
ed.	: Editör
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İlh.	: İlahiyat
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
Mad.	: Maddesi
ö.	: Ölüm tarihi
s	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık

1. GİRİŞ

Kur'ân'ı Kerîm Allah tarafından insanlığa gönderilmiş bir rehberdir. Kur'ân'ın asıl amaçlarından biri de onu anlamak ve onunla yaşamaktır. Bu amaçla birçok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de kırâat ilmidir. Bu ilim dalında Kur'ân'ın anlaşılması için pek çok çalışma yapılmıştır. Kırâat ilmi gerek İslâmî ilimler gerekse Kurân ilimleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Allah Teâlâ Kur'ân'ı Kerîm'de ilk inen sûre olan Alak sûresinde “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” (Alak 96/1) emrini vermiştir. İsrâ sûresinde şöyle buyrulmuştur: “Kur'ân'ı, insanlara ağır ağır okuman için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektikçe indirdik.” (İsrâ 17/106) Allah Resûlû'de bu ve benzeri ayetler bağlamında Kur'ân'ı insanlara okumuş, okutmuş, ezberletmiş ve vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Rabbimiz, “Doğrusu Kitap'ı Biz indirdik, onun koruyucusu elbette Biziz.” (Hicr 15/9) beyânıyla Kur'ân'ı Kerîm'in kıyamete kadar değişmeden bozulmadan korunacağını bildirmiştir.

Allah Resûlû'nün vefatından sonra Halife Hz. Ebubekir döneminde Kur'ân'ı Kerîm mushaf haline getirilmiştir. Sonraki halifeler döneminde lehçe farklılıkları nedeniyle ve yeni müslüman olan topluluklardan bir kısmının okuyuşlarındaki ihtilaflardan dolayı Halife Hz. Osman ihtilafları ortadan kaldırmak için Kur'ân'ı Kerîmi “Kureys Lehçesi” ile yazılmasını ve çoğaltılmasını istemiştir. Sahâbeden ve tâbiînden gelen kırâatleri ilk dönem âlimleri ve kırâat imamlarının bazıları sahih ve şâz kırâatler olarak kabul etmiş ve eserlerinde de yer vermişlerdir. Birçok âlim ise sahih ve şâz olanları ayıklayıp belli kaideler ortaya koymaya çalışmışlardır. Ayrıca bu farklı kırâatleri tefsirlerde âyetleri yorumlarken de kullanmışlardır. Benzer durum fıkıhçılarda da bulunmaktadır. Onlarda ortaya çıkan bir problem hakkında içtihat ederken kırâat farklılıklarını dikkate almışlardır. Bu durumda kırâatin genellikle etkileyen konumda olduğu ifade edilebilir. Kırâatten en çok etkilenen ilimlerin başında tefsir ve fıkıh ilimleri gelir. Bunun sebebi kırâat farklılıklarının âyetler ve Kur'ân lafızları üzerinde meydana getirdiği mana değişimlerinin doğrudan tefsiri, bunun sonucunda da bazen âyetlerden çıkarılan hükümlerin çeşitlilik kazanmasından dolayı fıkıh ilmini de ilgilendirmektedir (Önen, 2013, 3-5).

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntem ve Kaynakları

1.1.1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân'ı Kerîm'in günümüze bozulmadan ulaşmasının en büyük etkenlerinden biri kırâat ilmidir. Öte yandan Kur'ân'ın anlaşılmasında kırâat-anlam yönünden ilişkisinin detaylı incelenmesi de Kur'ân'ın anlam boyutunu gün yüzüne çıkarması noktasında önem arz etmektedir. Bu bağlamda farklı sûrelerin kırâat-anlam yönünden ilişkisi dikkate alınarak detaylı incelenmesi, Kur'ân'ın anlaşılmasına katkısının olduğu şüphesizdir. Bunun neticesinde Kur'ân'ı Kerîm'in farklı kırâat vecihleri ortaya çıkmıştır. Bu ise Kur'ân ilimleri açısından önem arz etmektedir. Biz de bu öneminden dolayı kırâat alanında çalışmayı tercih ettik. Ancak çok geniş bir alana sahip olan kırâat ilmi, sınırları belli olan bir yüksek lisans tezinde ele almak mümkün olmadığından konumuzu Hadid, Mücâdele ve Haşr sûrelerini kırâatler açısından incelenmekle sınırladık. Bu sureleri seçmemizdeki faktörlerden biri de bunların Medeni sûreler olması ve peş peşe gelmesi gibi etkenler etkili olmuştur.

Bu çalışmamızda Hadid, Mücâdele ve Haşr surelerindeki kırâat farklılıklarının anlama etkisinin olup olmadığını, sahih ve şâz kırâatler açısından farklı okunuş vecihlerini de ele almaya

çalışacağız. Ayrıca bu sûrelerdeki farklı kırâatlerin sarf ve nahiv ilimleri açısından ayırımına ve usûl-ferş farklılıklarına da yer vereceğiz. İçerisinde kırâat farklılığı bulunmayan âyetlerin tefsirine yer vermeyeceğiz. Anlama etki etmeyen okunuş farklılıklarını zikredip, anlama etki eden kırâat farklılıklarının tefsirine de değinmeye çalışacağız. Kırâat ilmi ile ilgili birçok sûre üzerinde çalışılmıştır. Fakat bu sûrelerin sadece sahih kırâatlerle ya da şâz kırâatlerle sınırlı kalması ayrıca Hadid, Mücâdele ve Haşr sûrelerinin daha önce kırâatler açısından ayrıntılı olarak ele alınmamış olması ve bu sûrelerin, içerisinde birçok kırâat farklılıkları barındırması bizleri bu konu üzerinde çalışmaya yöneltmiştir.

1.1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'ân'ı Kerîm Hz. Muhammed'e (sav) nazil olduğu ilk günden itibaren Müslümanların hayatında merkezi bir konuma sahip olmuştur. Gerek Kur'ân âyetlerinde gerekse Hz. Peygamber'den aktarılan hadislerde Müslümanlar Kur'ân'ı okumaya ve dinlemeye teşvik edilmiştir. Kur'ân okumadaki asıl amaç, okunan metni anlamaktır. Her ne kadar bu konu ihmal edilen bir husus olsa da Kur'ân kırâatinin amacı onu anlamak ve tefekkür ederek okumaktır. İşte bu yönüyle Kur'ân'ı Kerîm'in anlaşılmasında kırâat ilminin önemli katkıları bulunmaktadır. Kur'ân kelimelerinin ilahi vahye istinaden farklı kırâat vecihleriyle okunması bazen âyetin anlamında değişikliğe yol açarak farklı anlamların ve farklı hükümlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Karaçam, 2018, 118). Bu farklılıklar, Kur'ân'ı Kerîm'in en doğru şekilde kavranabilmesi için önem arz etmektedir. Ayrıca Tefsir, Fıkıh, Akâid ve Kelam gibi ilimlerin ortak noktası Kur'ân'ı Kerîm olmuştur. Kırâat farklılıklarına göre âyet-i kerîmelerin farklı şekillerde yorumlanma imkânı meâl ve tefsirlerde göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Bu çalışmamızda amacımız Hadid, Mücâdele ve Haşr sûrelerini sahih ve şâz kırâatler açısından incelemek, usûl ve ferş farklılıklarına bakmak ve tefsire anlam yönünden etkisini ortaya koymaktır.

Kırâat farklılıkları sayesinde âyetlerin farklı manalar kazanması, âyetlerin tefsiri hususunda geniş bir alan sağlar. Tefsir ilminin gelişmesinde ve bugünkü seviyeye ulaşmasında kırâat ilminin ve kırâatlerin büyük katkısı olmuştur. Kur'ân surelerinde yer alan kırâat farklılıkları iki yönden ele alınmaktadır. Bunlar da manaya etkisi olan ve manaya etkisi olmayan kırâatler şeklindedir. Manaya etkisi olan kırâat farklılıklarının yansımalarını klasik tefsir ve kırâat kitaplarında görmek mümkündür. Manaya etkisi olan söz konusu kırâat farklılıklarının âyet içerisinde nasıl bir etki edeceği tespit edilip, bu etkinin Kur'ân'ın anlamı üzerinde gerek ahkâmla ilgili olsun, gerekse âyetlerde geçen müphem ifadeleri açıklığa kavuşturma hususunda olsun, manaya katacağı olumlu etkiler tespit edilirse, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılacağı şüphesizdir. Bu çalışmamızda sahih kırâatlerin yanında şâz kırâatleri de ele alarak anlama etkisi olan ve olmayan âyetleri inceleyeceğiz. Böylece bu sûrelerdeki âyetleri birçok kırâat açısından inceleyerek kırâat ve anlam zenginliğini insanların istifadesine sunmuş olacağız. Ayrıca Hadid, Mücâdele ve Haşr sûreleri'nin müstakil olarak çalışılmamış olması bizleri bu sûreleri kırâatler açısından incelemeye sevk etmiştir.

1.1.3. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Akademik çalışmalar, belirli yöntemler ve kaynaklar doğrultusunda gerçekleştirilir. Bu bağlamda, çalışmamız da belirli kurallar çerçevesinde yapılandırılmış ve farklı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Giriş bölümünden sonra, birinci

bölümde kırâat ilmine genel bir bakış ele alınmıştır. Bu kapsamda, kırâat kavramı, faydası, kırâat çeşitlerine ilişkin bilgiler ve kırâat ilminin tefsirle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde çalışmamız Kur’ân’daki Hadid, Mücadele ve Haşr sûreleri ile sınırlı olduğu için bu sûrelerin nüzûl ve muhtevâları açısından ayrı ayrı gözden geçirilmiştir.

Tezin ana konusu olan ikinci bölümde ise Hadid, Mücadele ve Haşr sûrelerindeki kırâat farklılıkları sahih ve şâz kırâatler bağlamında incelenmiştir. Bu bölümde ilk kısım âyetin manasında değişikliğe yol açmayan kırâatler yani usûl farklılıkları tetkik edilmiştir. Usûl kısmında yer alan “med, idğâm, izhâr, ihfâ, teşdîd, nakl, tahkîk, feth, imâle vb.” gibi konular müstakil başlıklar altında detaylandırılarak ele alınmıştır. Alınan her başlık öncelikle terimsel olarak ele alınıp, ardından hadid, mücadele ve haşr sûrelerinde bu farklılıkların geçtiği âyetler üzerinden örneklendirme yapmaya çalıştık. Ancak biz burada verdiğimiz örnekleri öncelikli olarak tezimizdeki sûrelere yer verip tezimizdeki sûrelerde bulunmayan örnekleri ise Kur’ân’ı Kerîm’deki diğer sûrelerle örneklendirdik. Bu başlık altında incelediğimiz kavramları genel anlamda temel kırâat kitapları esas alınarak araştırılmıştır.

İkinci kısımda ise âyetin manasında değişikliğe yol açan kırâatler yani ferşî farklılıklar ele alınmıştır. Tefsiri etkileyen kırâat farklılıklarının yer aldığı âyetler, üzerlerindeki anlam ihtimalleri dikkate alınarak sarf ve nahiv açısından sınıflandırılmıştır. Bu tasnif çerçevesinde, ilgili âyetler mana ve tefsir açısından değerlendirilmiş; metinler analiz edilerek tefsirlerdeki değişimler bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte şu yöntemler izlenmiştir: Öncelikle âyetlerin metni ve meâlî verilmiştir. Meâl için Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir” adlı eser esas alınmıştır. Devamında âyette yer alan kırâat farklılığı imamlara nisbetle tespit edilmiştir. Bu tespitler yapılırken İbnü’l Cezerî’nin (ö. 833/1429) kırâat kaidelerini ve ferşî farklılıkları ele aldığı en önemli eseri “en-Neşr fil-kırââtî’l-aşr” eseri, günümüzde de geçerli olmak üzere Osmanlı döneminden bu yana ülkemizde kırâat okuyan ve okutan kimselerin elinden düşmeyen Pâlûvî’nin (ö. 1192/1778) “Zübdetü’l-irfân-ı isimli eserinden ve Ebû Amr ed-Dânî’nin (ö. 444/1053) “Câmiu’l-Beyân Fi’l-Kırââtî’s-Seb” isimli eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca birçok tefsir kaynağına müracaat edilmekle beraber kırâat farklılıklarının âyetlerin anlamlarına etkisi bağlamında en çok istifade ettiğimiz kaynaklar; Taberî’nin (ö. 310/923) “Câmi’u’l-beyân’ı”, Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) “Te’vilâtü’l-Kur’ân’ı”, Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) “el-Keşşâf’ı, İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) “Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr’i”, Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) “Mefâtîhu’l-ğayb’i”, Kurtubî’nin (ö. 671/1273) “el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân’ı”, Beyzâvî’nin (ö. 691/1292) “Envâru’t-Tenzîl’i, Nesefî’nin (ö. 710/1310) “Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vil’i”, Ebû Hayyân’ın (ö. 745/1344) “el-Bahru’l-muhîr’i, Ebussuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) “İrşâdü’l-akli’s-selîm’i, vb. birçok tefsirden yararlanılmıştır.

Bu çalışmamızda usul olarak, kırâat farklılıkları aşere tarîki temelinde ele alınmıştır. On imam ve her birinin iki râvîsinden oluşan bu sistematik yapı esas alınırken, şâz kırâatlar müstakil olarak değerlendirilmemiştir. Ancak, bazı yerlerde meselenin daha net anlaşılması için şâz kırâatlere de kısaca değinilmiştir. Bu şâz kırâatler İbn Cinnî’nin (ö. 392/1002) “el-Muhtesab” adlı eserinden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Âyetlerdeki kırâat farklılıklarının mana üzerindeki etkileri belirlenirken, vücuhât (farklı anlam yönleri) ihtiva eden kelimeler mümkünse tek başına ele alınmış; gerektiğinde kelimenin bağlamı göz önüne alınarak öncesi veya sonrasıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bu durum, âyetlerin genel yapısı için de geçerli olup, mana bütünlüğünün korunması esas alınmıştır. Ancak, âyetin uzunluğu veya birden fazla bağımsız cümle içermesi durumunda, yalnızca kırâat farklılığının geçtiği kısım ile yetinilmiştir. Kırâat farklılıklarının tefsir

zerindeki etkisi, geniş bir kaynak yelpazesi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analiz sürecinde, kırâat farklılıklarının nedenlerine dair yorumlar sentezlenerek sunulmuş ve sarf ile nahiv açısından meydana gelen değişiklikler incelenmiştir. Bazı durumlarda farklı okuyuşun çok büyük bir etkisi söz konusu olmayıp sınırlı bir etki yarattığı yerlerde kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu süre boyunca Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kuralları ve Türk Dil Kurumu yazım kuralları göz önünde bulundurulmuştur. Yaptığımız bu çalışma akademik alanda çalışma yapılmayan Hadid, Mücâdele ve Haşır srelerini kırâatler açısından inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. KİRÂAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ ile HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SÛRELERİ

2.1. Kırâat İlmine Genel Bir Bakış

“Kur’ân ilimleri” anlamına gelen ulûmü’l-Kur’ân, farklı açılardan Kur’ân’la ilgili olan ve her biri farklı bir ilim dalı olarak kabul edilebilecek bütün meseleleri toplayan bir ilim olduğu belirtilmiştir. Kur’ân’ın nüzûlü, düzenlenmesi, yazılması, toplanması, okunması, tefsiri, nâsih ve mensuhu, i‘câzı, vücûh ve nezâiri, muhkem ve müteşabihi, dil, üslûp ve belâgatı; ulûmü’l-Kur’ân başlığı altında yer alan ilimlerden bazılarıdır (Birişik, 2012, 42/132).

Kur’ân’ı Kerîm’in okunuş keyfiyeti şeklinde geçen kırâat kelimesi, kırâat âlimlerine isnat edilen okuyuşları da izah eden bir ilim dalıdır. Kur’ân’ı Kerîm’in okunması keyfiyeti, ilk dönemlerde karşılaşılan bir meseledir. Özellikle de Kur’ân’da yer alan lafızların bazılarının farklı okunabilmesi şeklinde karşımıza çıkan yedi harf ruhsatı, farklı okuyuşlara izin veren bir ruhsat olarak değerlendirilip, bu ruhsata irtibatlı olarak Hz. Peygamber’in (sas.) “vahyin mesajını farklı kelimelerle aktardığını, sahabenin de bu genel ruhsattan yararlanarak kelimeleri farklı lehçelerle ve farklı telaffuz biçimleriyle okudukları” belirtilmiştir (Maşalı, 2016, 26). Bu farklı okuyuş biçimleri Mekke’de İbn Kesir, Medine’de Nafi, Şam’da İbn Amir, Basra’da Ebu Amr ve Kûfe’de Asım gibi bu merkezlerde belirli kırâat kültürleri oluşmuştur. Oluşmuş olan bu kırâat kültürleri, o şehrin kırâat birikimini en güzel şekilde aktaran kişilere nispetle anılmış ve bu kırâat imamlarının okuyuşları ilerleyen zamanlarda şöhret bulmuştur (Maşalı, 2016, 47). İbn Mücâhid (ö. 324/936) ile birlikte yedi kırâat (kırâati seb’a) ve İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) ile beraber bu yedi kırâate ek olarak üç kırâatin daha eklenmesiyle on kırâat (kırâat-i aşere) kavramları ortaya çıkmıştır (Birişik, 2018, 100,104). Kur’ân ilimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan kırâat ilmi (ilmü’l-kırâat) olarak yerini almıştır.

2.1.1. Kırâat İlminin Tanımı, Konusu ve Amacı

Kırâat, “قراءة” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte “قَرَأَ” fiilinin semâi masdarıdır. İstilahta ise (rivayetlerin ittifakıyla birlikte) Kur’ân’ı Kerîm’in okunuşunda diğerlerinden farklı okuyan kırâat imamlarından birinin takip ettiği yol anlamındadır (Zürkânî, 1943, 412).

Kırâat ilmiyle ilgili pek çok tanım âlimler tarafından yapılmıştır. Mesela Dimyâtî, (ö. 1117/1705) kırâat ilmini şöyle tarif etmiştir: “Kırâat ilmi Allah Teâlâ’nın kitabını nakledenlerin (Allah’ın kitabındaki hazf, ispat, hareke verme, sakın kılma, fasıl, vasl vb. ittifak ettikleri nutk “telaffuz” heyeti, iptal ve diğer mevzular gibi hususlarda) ittifak ettikleri ve ihtilaf ettikleri hususlar kendisiyle bilinen bir ilimdir.” şeklinde ifade etmiştir (Dimyâtî, 1987, 67). İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) kırâat ilmini, “Kur’ân’ı Kerîm kelimelerinin edâ keyfiyetini ve edâ keyfiyetindeki farklılıkları nakledilene dayandırılarak bilme ilmi” şeklinde tanımlamaktadır (İbnü’l-Cezerî, ts, 7). Osmanlı âlimi olan Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) ise kırâat: “Mütevâtir ihtilâf vecihleri bakımından Allah’ın kelâmı olan Kur’ân’ı Kerîm’in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır” şeklinde tarif eder (Birişik, 2022, 25/426). Bu tanımlara bakıldığında daha birçok âlimin burada zikrettiğimiz tanımlarıyla karşılaşılabilir.

Kırâatlerde asıl olanın “nakil” olduğu belirtilir. Nakle itibar edilmesi için bunun “güvenilir” olması gerektiği izah edilir. Kırâatlerin belirli bir düzen ve disiplin üzerine muhafaza edilip nakledilmesi gayesiyle başlangıçtan itibaren bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Hadis ilminde de olduğu gibi, nakledilen kırâatler “sened zinciriyle” birlikte nakledilmişlerdir. “Kur’ân’ı

Kerîmi okuyup ezberleyen herhangi bir öğrenciye de verilmiş olan icâzetnâme’de hocasıyla beraber, hocasının hocası, onunda hocası... ta Peygamberimize (s.a.v) ulaşınca kadar isim isim kaydedilmiştir.” Bununla da sadece yetinilmemiş; nakledilen kırâatlerin senedinin sağlam olmasıyla beraber, “Hz. Osman Mushaflarının yazısına uygun olması şartıda aranmıştır.” Bu iki şarta ilave olarak üçüncü bir şart daha eklenmiştir ki bu da, “nakledilen kırâatin Arap gramerine uygun olmasıdır” şeklinde izah edilmiştir (Çetin, 2001, 91). Sonuç olarak diyebiliriz ki kırâat ilmi Allah Resûlüne sahih isnatlarla dayandırılan kırâatlerin ve genel olarak Kur’ân lafızlarının okunuş biçimlerinin konu edildiği bir ilim dalıdır. Dolayısıyla bu ilmin gayesi Allah Resûlünden gelen sahih kırâatlerin ve bunları nakleden kırâat imamlarına nisbet edilerek bilinmesi; aynı zamanda da lafızların telaffuz biçimlerinin hoca talebe ilişkisi içinde nesilden nesile korunarak aktarılmasını sağlamaktır.

Kırâatler, Kur’ân’ın ezberlenmesi, tefsiri ve yorumlanmasında önemli katkılar sağlamıştır. Kur’ân’ı Kerîm’in yedi harf üzere indirilmesiyle kırâatlerin çeşitlenmesi ve Kur’ân’ı okuma sürecini kolaylaştırmıştır. Farklı lehçelere sahip olan, okuma yazma bilmeyen ve özellikle Kureyş lehçesini telaffuz etmekte zorlanan birçok müslüman, Kur’ân’ı kendilerine en uygun biçimde ve kolaylarına geldiği şekilde okuyabilmişlerdir (Çetin, 2001, 97).

Kırâatler sayesinde oluşan okuma seçenekleri, Kur’ân’ı daha özlü ve mucizevî hale getirerek belâgat ve icâzın zirvesine ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca kırâatler, Kur’ân’ın anlaşılmasında da etkili olmuştur. Kapalı ifadeler kırâatler yardımıyla daha açık hale gelmiş ve bazı âyetlerin yorumlanmasında çelişkisiz, zengin yorumların ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Bu durum, hem Kur’ân’ın farklı okuma şekillerinin ortaya çıkmasına vesile olmuş hem de anlamını her çağda ve her seviyedeki insan için daha geniş kapsamlı kılmıştır.

Kırâatler, Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğunu gösteren önemli delillerden biridir. Her ne kadar farklı okuma çeşitlerine sahip olsa da kırâatler arasında herhangi bir çelişki veya tutarsızlık bulunmaz; aksine, her kırâat diğerini desteklemiş ve tamamlamıştır.

Kırâatler aynı zamanda müslümanların Kur’ân’ın korunması konusundaki titizlik ve çabasını da gözler önüne sermiştir. “Müslümanlar, Kur’ân’ı her bir harfi, kelimesi, âyeti ve sûresiyle dikkatle incelemiş; okunuş, imla, telaffuz ve med gibi ayrıntılarına kadar her noktayı kayda geçirmişlerdir. İmale, teshîl, işmam gibi detayları bile titizlikle belirleyip bu konuda yüzlerce eser kaleme almış ve bu bilgiyi uygulamalı olarak nesilden nesile aktarmışlardır. Her dönemde, binlerce kişi bu alanda çalışma yaparak Kur’ân’ın korunmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde dahi metni bozulmamış tek kutsal kitap olarak Kur’ân’ın bu özelliği, Allah’ın “Kur’ân’ı biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz” (Hicr 15/9) vaadi doğrultusunda, yüzyıllardır sürdürülen bu çabalara dayandığı” belirtilmiştir (Çetin, 2001, 97,98).

2.1.2. Kırâat Çeşitleri

2.1.2.1. Sahîh Kırâatler:

Sahih kırâatler, güvenilir raviler tarafından kesintisiz bir senet zinciriyle aktarılan, “şüzûz” ve “illet” (kusur) barındırmayan, Arap gramerine ve “resm-i mushaf” hattına uygun olan kırâatlerdir. Bu tanımdaki “şüzûz ve illet bulunmaması” ifadesi, kırâat rivayetinde güvenilir bir ravinin, kendisi gibi güvenilir bir başka ravinin rivayetine aykırı bir nakilde bulunmaması ve rivayetin sıhhatini engelleyebilecek bir eksiklik içermemesi anlamına gelir.

Ancak sahih kırâatler için, metnin yalnızca nakil yoluyla sabit olması yeterli değildir. Hadis ilminde geçerli olan bazı kurallar kırâatler için geçerli değildir; örneğin, hadiste, sika bir ravinin, kendisi gibi güvenilir birine muhalif olarak bir haber aktarması durumunda, iki rivayet arasında tercih yapılır ve biri kabul edilir, diğeri terk edilir. Kırâatlerde ise, farklı güvenilir kanallar aracılığıyla gelen, Arap diline ve Hz. Osman'ın mushafına uygun olan ve belirli bir şöhrete ulaşmış kırâatler, birbirleriyle uyumsuz olsalar bile kabul edilir. Bu nedenle, bir kırâat, güvenilir bir nakille gelmiş ve kırâatın diğeri üç şartını karşılıyorsa, diğeri okuma şekilleriyle uyumlu olmasa da kabul edildiği belirtilmiştir.

Sahih bir kırâatın kabul edilmesi için senedinin kesintisiz olması gereklidir. Senedin kesintisiz aktarımı, kırâatın sahihliği için en önemli şarttır. Bu doğrultuda, kırâat, adalet ve sağlam hafızaya sahip kimseler tarafından aktarıldığında sahih kabul edilir. Kırâat sınıflandırmalarına göre, senet açısından, sahabeden itibaren üç veya daha fazla kişi tarafından aktarılan bir kırâat sahih kabul edildiği gibi, iki veya daha az kişi aracılığıyla aktarılanlar da aynı kapsamda değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, sahih kırâat tanımı, mütevatir, meşhur ve âhad kırâatleri de içerebilecek bir genişliğe sahiptir (Ünal, 2019, 83-85).

Bu tanımlardan yola çıkarak sahih kırâatın alt başlıklarını oluşturan mütevatir, meşhur ve âhad kırâatlerin açıklamalarına yer vermeye çalışalım:

a. Mütevâtir Kırâat

Mütevâtir kırâat, yalan üzere birleşmesi aklen mümkün olmayan büyük bir topluluğun, bir diğeri topluluktan naklederek aktardığı kırâattır. Buna Kırâat-ı Seb'a ve ona ek olarak üç kırâatın daha eklenmesiyle oluşturduğu Kırâat-ı Aşere örnek gösterilebilir. Burada tevatür kavramına değinirsek: Kırâatler, tevatür yoluyla nesilden nesile aktarılmış ve günümüze ulaşmıştır. Diğeri kırâatler de aynı şekilde senetlerle aktarılmıştır ve bu kırâatler, esasen şifahi olarak nakledilen farklılıklar olduğundan tevatürle günümüze kadar korunmuşlardır (Çetin, 2001, 92,93).

b. Meşhûr Kırâat

Bu kırâatler, sağlam bir senede, Arap gramer kurallarına ve Hz. Osman'ın mushafına uygun olan, ancak tevatür derecesine ulaşmayan kırâatlerdir. “Kırâat-ı Aşere'den birinde tarîk'ler çeşitli olur, birinin naklettiğini diğeri nakletmez ise bu meşhur kırâat sayılır.” Bu tür kırâatlerin okunması sahihtir ve inanılması vaciptir (Çetin, 2001, 94).

c. Âhad Kırâat

Âhad kırâatler, kırâatlerin sınıflandırmasında iki şekilde ele alınır: biri sahih kırâatler arasında, diğeri zayıf kırâatler arasında yer alır. Sahih kırâatler içinde değerlendirilen âhad kırâat, sahih kırâatın üçüncü kategorisini oluşturur. Bu bağlamda âhad kırâat, sahabeden başlayarak güvenilir raviler aracılığıyla, tabiine ve sonraki nesillere muttasıl bir senetle, herhangi bir şâzlık veya illet barındırmaksızın nakledilen kırâat rivayetleridir.

Senedi sahih olan ve diğeri Arap diline ve mushaf yazımına uygunluk sağlayan âhad kırâatler, makbul kırâatler arasında kabul edilir. Kırâat imamlarının tek başına naklettiği bazı kırâat vecihleri bu çerçevede değerlendirilmiştir (Ünal, 2019, 90,91).

2.1.2.2. Zayıf Kırâat

Hadiste yer alan “zayıf” terimi, “sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan rivayetler” için kullanılır. Benzer şekilde, sahih kırâatın tanımında yer alan senedin muttasıl olması, ravilerin güvenilirliği, şüzûz ve illetin bulunmaması gibi şartlardan herhangi birinin eksik olması, kırâatın zayıf olarak değerlendirilmesine yol açar. Zayıf kırâat, “senedin muttasıl olmaması, ravilerinin

güvenilir olmaması, şüzûz ve illetin varlığı ya da Arap diline ve mushafa uygunluk şartlarından birinin eksik olması” durumunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle, sahih kırâatin şartlarını tam olarak taşımayan kırâatler “zayıf kırâat” olarak adlandırılır (Ünal, 2019, 91).

a. Âhâd Kırâat

Âhad kıraat, senedi sağlam olsa da Hz. Osman mushafına ya da Arap dil kurallarına uymayan ve şöhret kazanmamış kırâat çeşididir. Bu tür kırâatlerin okunması uygun görülmez ve bunlara inanılması gerekli görülmemiştir (Önen, 2017, 76).

b. Şâz Kırâat

Şâz kıraatler, sıhhat şartlarını tam olarak karşılamayan kırâatlerdir. Muttasıl senet şartını taşımayan kırâatler, güvenilir bir aktarım zincirine sahip olmadıkları için uydurma (mevzû) olarak kabul edilir ve terk edilir. Eğer Arap diline veya mushafra uygunluk şartını yerine getiriyorsa, bazı durumlarda bu kırâatler fikhî meselelerin çözümünde ya da Arapça dilbilgisi kuralları için kullanılabileceği belirtilmiştir. Şâzz terimi, kırâat ilmine Taberî (ö. 310/922) ile birlikte ortaya çıktı. Taberî, bu terimi hem bir tercih ölçüsü olarak ele almış hem de Arap diliyle ilgili bir terim olarak önceki yaklaşımları kullanarak devam ettirmiştir (Dağ, 2007, 72). Zerkeşî “şâz kırâatler, namazlarda veya ibadet amacıyla okunmayacağını” söylemiştir. Süyûtî’de “şâz kırâati senedi sahih olmayan kırâatler” şeklinde ifade etmesiyle beraber, bazı kırâatlerin fikhî hükümler çıkarılırken veya Arap dilinde örnek gösterilirken delil olarak kullanılabilir olduğunu belirtmiştir. Kur’ân’ın aslında olmayan ve sahâbenin tefsir amacıyla âyetlerin arasına eklenen açıklamalar da Kur’ân’ın kendisinden olduğu zannedilen müdrec kırâatleri de şâz kırâatler arasında yer aldığı belirtilmiştir.

“Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın en-Nisâ 4/12 ayetine “من أم” eklemesi.

İbn Abbas’ın el-Bakara 2/198 ayetine “في مواسم الحج” ifadesini eklemesi.

İbnü’z-Zübeyr’in Âl-i İmrân 3/104 âyetine “ويستعينون بالله على ما أصابهم” ibaresini ilave etmesi” gibi kırâatler müdrecin örneği olarak verilmiştir (Bırışık, 2022, 25/429; Ünal, 2019, 93).

Yedili kırâat sistemini ilk kez kurumsallaştıran İbn Mücahid, şâz kıraatleri reddetme konusunda çok titiz davranmış ve bunların yayılmasını önlemek için siyasi otoriteden destek almıştır. Özellikle İbn Miksem el-Attâr (ö. 354/965) gibi âlimlerle mücadele ederek, onun bazı okuyuşları eleştirilmiştir. Bazı âlimler tarafından da güvenilir bir râvi olarak tanımlanmıştır. İbn Miksem’in Kur’ân’ın sahih kırâat şartlarını taşımayan okuyuşları arasında, “Yusuf Suresi 80. âyetinde geçen نَجِيًّا kelimesinin نُجَبَاء şeklinde okunması” örnek verilmiştir.

Kırâat ilminin tasnifine göre, İbn Muhaysın (ö. 123/741), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Yezidî (ö. 202/817) ve A’muş (ö. 148/765) gibi imamların okuyuşları, genellikle şâz kıraat kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme iki temel nedene dayanır:

I. Sahih Kırâat Şartlarını Taşıyamaları: Bu kırâatlerin büyük bir bölümü, sahih kırâatlerin belirlenen üç şartından (muttasıl senet, Arap diline uygunluk, mushaf hattına uygunluk) en az birini yerine getirmemektedir. Dolayısıyla, kırâat ilmi açısından bu tür okuyuşların kim tarafından nakledilmiş olursa olsun kabul edilmesi mümkün olmamaktadır.

II. Toplumda Yaygınlık Kazanmaması: Bu kırâatler, zamanla toplum içinde kabul görmemiş ve bir bakıma terk edilmiştir. Yaygınlık kazanmamış olmaları, onları şâz olarak nitelendiren ikinci bir kriter olarak öne çıkmaktadır.

İbnü’l-Cezerî ve Kastallânî’nin Görüşleri

Bu okuyuşlar, İbnü’l-Cezerî ve ondan yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Kastallânî gibi âlimler tarafından eserlerde ele alınmış ve ilmi câmianın dikkatine sunulmuştur. Bu imamların (İbn

Muhaysın, Hasan-ı Basrî, Yezidî ve A'meş) kırâatleri, kırâat eğitimi açısından doğrudan bir etkisi olmamakla birlikte, bazı okuyuşlarının sahih ve mütevâtir kırâatlerle uyum gösterdiği belirtilmiştir. Bu durum, onların kırâatlerinin tamamen reddedilmediği, ancak daha çok ilmi araştırmalarda ve kırâatlerin tarihi süreçteki gelişiminde bir kaynak olarak ele alındığını göstermektedir (Birişik, 2018, 94,95).

c. Müdrec Kırâat

Müdrec kırâat, hadis çeşitlerinden olan müdrece benzer. Şöyle tanımlanmıştır: “Hatt-ı mushafa uymayan tefsir mahiyetli eklemelerden oluşan ve Hz. Peygamber’e nispet edilmeyen zayıf kıraat çeşidine verilen isimdir” şeklinde belirtilmiştir (Ünal, 2019, 94).

2.1.2.3. Mevzu Kırâat

Mevzu kırâat, birine asılsız olarak nispet edilen okumalardır. Bu tür kırâatlerin Kur’ân kırâatı olarak kabul edilmesi doğru olmadığı ifade edilmiştir. Fâtır 35/28 (...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...) ayetinin (...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...) şeklinde okunması buna örnek gösterilebilir (Çetin, 2001, 95).

2.1.3. Kırâat-Tefsir İlişkisi

Tefsir, kelimesi (فسر) veya benzer bir anlam taşıyan (سفر) kökünden geldiği söylenmektedir. (فسر) sözlükte anlamı “kapalılığı ortaya çıkarmak ve müşkil olan lafızların ne anlama geldiğini açıklamak” gibi manalara gelmektedir (İbn Manzûr, 1990, 3412,3413). (سفر) kelimesi ise, “örtüyü kaldırmak, aydınlatmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (İsfahânî, 2010, 498). Tefsir ilmi genel anlamda ise, “Arap dili ve belâgatı ile ilgili bütün araçların kullanılıp, âyetleri çevreleyen tarihsel şartlar da dikkate alınarak Allah’ın muradının, kitap ve sünnet çerçevesinde ortaya çıkarılmasıdır (Demirci, 2015, 284).” Yani tefsir ilminin amacı ve gayesi Kur’ân’ı Kerîmi açıklayarak daha iyi anlamamızı sağlamasıdır.

Kur’ân’ı Kerîm dinin en temel kaynağıdır. Yirmi üç sene içerisinde nüzûlu tamamlanan Kur’ân’ı Kerîm’in ilk inen ayeti, “إِقْرَأْ” oku emriyle başlamaktadır. Onun, okunması ve anlaşılması nüzûlünün tamamlanmasından itibaren hayatımızda yer almıştır. Bu emir, bireyin yalnızca bir metni okumasını değil, aynı zamanda okuduğunu anlaması ve hayatına tatbik etmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Kur’ân, “gereği gibi okuma” kavramını önemseyerek, anlamayı ve anladığını uygulamayı esas alır. Kur’ân’ı Kerîm, birçok âyetinde anlaşılmasının ne denli önemli olduğunu açıkça vurgulamaktadır. İlk inen sûrelerden biri olan Müzzemmil sûresinde, “gece kalkılıp Kur’ân’ın ağır ağır okunmasının, onun kavranmasında daha etkili bir yöntem olduğu ifade edilmiştir (Müzzemmil, 73/6).” Ayrıca, “Biz, insanlar öğüt alsın diye Kur’ân’ı kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu? (Kamer, 54/17)” gibi ifadelerle insanlara çağrıda bulunulmuştur. “Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var? (Muhammed, 47/24)” diyerek burada münafıklara uyarıda bulunulmuştur. Kur’ân’ın müminlere sarhoşken namaza yaklaşmalarını, “ne dediklerini bilmeleri (Nisa, 4/43)” gerektiği uyarısıyla hatırlatması da oldukça dikkat çekicidir (Ünal, 2019, 185,186).

Kur’ân’ın temel amacı, insanları hidayete yönlendirmektir. Bunun için önce, onu anlayan bireylerin, küfür ve şirk gibi manevi hastalıklardan arınmaya yönelmesi gerekir. İndiği günden itibaren anlaşılmasını öncelikli bir hedef olarak belirleyen Kur’ân, bu amacını desteklemek üzere, Hz. Peygamber’in Allah’tan farklı okuma şekillerine izin istemesi üzerine yedi harf üzere

okunmasına imkân tanımıştır. Bu uygulamanın asıl amacı, müminlerin Kur’ân tilavetinde zorluk yaşamamalarını ve alışık olmadıkları bir lehçenin vahyi anlamalarına engel teşkil etmemesini sağlamaktır (Ünal, 2019, 186).

Kur’ân’ın kolay okunmasını sağlama amacıyla gündeme gelen yedi harfin, vahyin tamamlanmasından sonra geriye bıraktığı miras, kırâatler olmuştur. Kırâatler, Kur’ân’ın nazmındaki i’cazın farklı vecihler ve kelimelerle ortaya konulmasının bir göstergesidir. Bu durum, Arap diline olan etkisinin ne denli güçlü ve derin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim kırâatlerin bu etkisi, sarf ve nahiv kurallarından belâgat ilkelerine, hatta sözlük ve dilbilgisi çalışmalarına kadar birçok alanda ele alınmış ve detaylıca incelenmiştir. Kırâat farklılıklarının Kur’ân’ın yorumuna kattığı zenginliklerle beraber tefsirlerin birçoğu da bunlardan faydalanmıştır. Kırâatleri tefsir ile ilişkisi açısından iki bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk bölüm; med, imâle, ihfa, izhar, teshil, feth, ibdâl, teşdîd, tahfif, tahkik, hems ve ğunne gibi tecvide ait bu hususlar usûl farklılıklarıdır. Kırâat imamlarının bu hususta farklı okuyuşları olsa da Kur’ân’ı Kerîmin anlamı ve tefsiri açısından bir etkisi bulunmamaktadır. Abdurrahman Çetin’e göre “anlamına hiçbir etkisi bulunmayan, sadece telâffuzuna yansıyan bu farklılıklar, kırâat farklılıklarının takriben yüzde seksenini oluşturduğunu” ifade etmiştir (Çetin, 2001, 108). İkinci bölüm ise, ferî hurûf farklılıklarıdır ki bunlar, okunuşunda ihtilaf bulunan ve üzerinde kıyas yapılamayan farklılıklardır. Daha çok kelimelerin i’râbında, harekesinde, harfinde ya da kalıbında görülen bu farklılıklar manayı çok az veya farklı hüküm çıkarmaya neden olacak derecede etkilemektedir (Ünal, 2019, 188; Akaslan, 2017, 8).

Tefsirle ilişkisi olsun ya da olmasın, kırâat farklılıklarını farklı boyutlarıyla ele alan bazı alimler bu farklılıkları üç ana kategori altında sınıflandırmışlardır. Bu tasnife göre kırâat farklılıkları şu şekilde açıklanabilir:

- a. Lafızları farklı olmakla birlikte anlamları aynı olan kırâat vecihleri: Bu grupta yer alan okuyuş farklılıkları, fonetik açıdan çeşitlilik arz etse de anlam üzerinde herhangi bir değişiklik yaratmaz. Örneğin, “الصراط” kelimesinin “الزِّراط” veya “السِّراط” şeklinde okunması ya da “عَلَيْهِمْ” kelimesinin “عَلَيْهُمْ” şeklinde okunması, anlam bakımından bir farklılık oluşturmaz. Bu tür okuyuşlar genellikle usûl farklılıkları olarak değerlendirilir.
- b. Lafız ve anlam olarak farklı olmakla birlikte aralarında çelişki bulunmayan, anlam itibarıyla bir noktada birleşen ve bir araya gelmelerinde bir sakınca bulunmayan kırâat vecihleri: Bu kategoriye giren okuyuş farklılıkları tefsirle alakası olan hem lafız hem de anlam açısından çeşitlilik göstermekle beraber, birbirleriyle uyum içinde değerlendirilebilir. Bu nedenle, bir arada ele alınmalarında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.
- c. Lafız ve anlam olarak farklı olan ve anlam itibarıyla bir araya gelmeleri mümkün olmayan kırâat vecihleri:

Bu tür okuyuşlar hem lafız hem de anlam bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu tür kırâat vecihlerinde okunuşları ve anlamları farklı olduğu için tefsir üzerindeki etkileri belirgindir (Ünal, 2019, 190,191).

Kur’ân’daki farklı yorumlara yol açan kırâat vecihleri, kelimelerin yapısal değişiklikleri ya da i’rablarındaki farklılıklar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bir müfessirin sahip olması gereken temel Kur’ân ilimleri arasında kırâat ilmi de yer alır. Çünkü kırâat ilmi, âyetlerdeki anlamı kapalı kalan ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında önemli bir rol oynar. Bir kırâatla muğlak olan bir

âyet, başka bir kırâat sayesinde anlam zenginliği kazanabilir. Bu, Kur’ân’ın doğru yorumlanması ve şer’î hükümlerin çıkarılmasında müfessirler için gerekli bir çaba anlamına gelir.

Kırâat ilmi, müfessirler kadar kırâat âlimleri için de önemlidir. Kurrâ, okuyuşlarını tercih ederken yalnızca lafzî boyutla ilgilenmemiş, aynı zamanda mana boyutunu da göz önünde bulundurmuştur. Tercih ettikleri kırâatlere diğer âyetlerden deliller getirerek anlam bağlamını dikkate almışlardır. Bu yaklaşım, kırâat âlimlerinin hem lafzî hem de manevî yönleri bir bütün olarak ele aldıklarını göstermektedir.

Farklı kırâatlerin ‘sahîhiyle şâzzıyla bir bütün olarak incelendiğinde’ tefsire olan katkıları şu şekilde sıralanabilir:

- İlahî muradın anlaşılmasını sağlar. Bu durum, bazen mücmel ifadelerin müfessir kıraatlarla açıklanması, bazen genel (âm) anlamların tahsis edilmesi ya da mutlak ifadelerin kayıt altına alınması şeklinde kendini gösterir.
- Anlamda müşkil kalan hususların başka bir kırâat yardımıyla açıklığa kavuşturulması sağlanır.
- Âyetlerdeki muhtemel anlamlardan birinin tercih edilmesi ve bu anlamın desteklenmesine yardımcı olur.
- Farklı iki hükmün arasını “cem etmeye” yardımcı olur.
- Âyetlerin arasından farklı yeni hükümler çıkarılmasına imkân tanır.
- “Bir tek nasta farklı kırâat ihtilafları ile âyetteki anlamların tekâmül etmesi sağlanır.”
- Âyetlerdeki fikhî, beyânî ve edebî unsurların çeşitli sanatsal güzellikleriyle ortaya çıkarılmasını sağlar.

Bu katkılar, tefsir âlimleri tarafından sıkça kullanılmıştır. Tarih boyunca Taberî, Zemahşerî, Kurtubî, Râzî ve İbn Kesîr gibi büyük müfessirler, kırâat farklılıklarını eserlerinde incelemiş ve bu farklılıklar ışığında âyetlere çeşitli açıklamalar getirmişlerdir. Bu çalışmalar, Kur’ân’ı tefsir ederken kırâatlerin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir (Ünal, 2019, 192,193).

Sonuç olarak, kırâat ve tefsir ilişkisi diğer birçok ilime göre yakınlığı daha fazladır. Bu yakınlık, tefsir ilmi için gereklilik arz etmektedir. Bundan dolayı kırâat ve tefsir ilmi devamlı olarak etkileşim içinde olmuştur.

2.2. Hadid, Mücâdele ile Haşr Sûrelerinin Nüzûl ve Muhteva Açısından İncelenmesi

Bu başlık altında Hadid, Mücâdele ve Haşr sûrelerinin âyet sayıları, esbâb-ı nüzûlleri, muhtevâları ele alınacak. Ayrıca bu üç sûrenin Medenî olması göz önünde bulundurularak, Medenî ortamı ile ilişkisi bağlamında sûrelerde ele alınan konulara çalışmanın sınırları dâhilinde değinilecektir.

2.2.1. Hadid Sûresi

Hadid sûresi adını 25. Ayetteki “Hadid” (demir) kelimesinden almıştır. Hadîd sûresi'nin ilk dokuz âyetinin Mekke döneminde, geri kalan âyetlerinin ise Medine döneminde, özellikle de Mekke'nin fethinden sonra indirildiği söylenmektedir. Âyet sayısı toplamda yirmi dokuz olan sûrenin fâsılları “ب, د, ر, ز, م, ن” harfleridir. Tesbihle başlayan bu sure “Müsebbihât” denilen beş sûreden ilkidir. Diğerleri ise “Haşr, Saf, Cum‘a ve Tegâbün” sûreleridir (Işık, 1997, 15/13).

Bu sûre, Allah'ı tesbih ettiğini bildiren âyetle başlayıp ilk bölümde Allah'ın büyüklüğünü, kudretini ve ilminin genişliğini dile getirir. İnsanlara kendilerini imana davet eden Peygamber'e inanmaya çağırır. Dünya malının emanet olduğu vurgulanarak infakın gerekliliği üzerinde durulur.

İkinci kısımda (12-19) âyetlerde samimiyetle inanan mümin erkekler ile mümin kadınların âhiretteki elde edecekleri mükâfatlara dikkat çekmektedir. “Buna karşılık dil ucuyla “inandık” demekle birlikte şeytanın aldatmasına kapılıp şüpheler içinde boğulan ve müslümanların bir felâkete uğramalarını dört gözle bekleyen erkek ve kadın münafıkların âhiretteki acıklı durumları tasvir edilir.” Allah yolunda infak etmenin ise “O’na güzel bir borç vermek gibi olduğu vurgulanır” ve bu imandaki samimiyeti ortaya koyduğu belirtilir.

Üçüncü kısımda (20-24) dünya hayatının geçici olduğunu ve onun aldatici bir zevkten başka bir şey olmadığını, bu sebeple “Allah'ın mağfiretini ve cennetini kazandıracak işlerde yarışmanın” gerekliliğini ve her şeyin Allah'tan geldiği ifade edilir.

Sûrenin son kısmında insanların adaleti ayakta tutmaları için Allah'ın biz peygamberlerimizi apaçık kitaplarla gönderdik şeklinde belirtilir. Ayrıca insanlara çeşitli yararlar sağlayan demirin bir nimet olarak yaratıldığından söz edilmektedir. Sonraki âyetlerde de Hz. Nûh'un, Hz. İbrâhîm'in elçi olarak gönderildiğini ve diğer peygamberlerin de birbiri ardınca gönderildiğine işaret etmektedir. Hz. İsa'nın ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhametin yerleştirildiğini, uydurdukları ruhbanlığa gelince, onlara bunun emredilmediği ve buna da hakkıyla riayet etmedikleri bildirilmektedir. Ayrıca sûrede iman edenlerin ilahî emirlere uymalarını ve imanda sebat göstermelerini, bunu yaptıkları takdirde Allah'ın onlara yardım edeceğini “yollarını aydınlatacağını müjdeleyen, ilâhî lutuf ve ikrama müslümanların Ehl-i kitap'tan daha çok lâayık olduğuna işaret eden” âyetlerle sona ermektedir (Işık, 1997, 15/14; Yazır, 7/415; Câbirî, ts, 313).

2.2.2. Mücâdele Sûresi

Bu sûrenin adı “Mücâdele” veya “Mücâdile” şeklinde ism-i fail olarak bilinmektedir. Bu ad, sûrenin ilk âyetinde yer alan “تَجَادَلْكَ” fiilinden alınmıştır (Mevdudî, ts, 6/151). Bu sûreye ayrıca “قَدْ سَمِعَ” adı da verilmiştir. Alûsî tarafından zikredilen Ubeyy b. Ka'b'ın Mushaf'ında ise sûrenin adı “Zihâr” olarak da isimlendirilmiştir. “Mücâdele” şeklinde masdar olarak kullanımında ‘kadının mücadelesi veya zikredilen münafık ve kâfirlerle olan mücadele anlamına gelir. “Mücâdile” şeklinde ism-i fail olarak ise Hz. Peygamber ile “kocasını hakkında tartışan kadına işaret eder (Yazır, 7/448). Bu sûrenin nüzul zamanıyla ilgili kesin bir rivayet bulunmamakla birlikte, Medine döneminin son yıllarında inmiş olduğu belirtilmektedir. Âyet sayısı toplamda yirmi iki olan sûrenin fâsılları “د, ر, م, ن” harfleridir (Yaşaroğlu, 2020, 31/438).

Sûrenin genel muhtevâsına gelince, zihâr konusu münafıklar ve yahudilerle ilgili âyetler olmak üzere üç ana başlıkta incelemek mümkündür. Birinci bölümde, Câhiliye döneminin geleneği olan zihâr olayının hükümleri açıklanmıştır. Ayrıca Müslümanların ikaz edilerek Müslüman olduktan

sonra câhiliyyenin yaptığı geleneklere bağlı kalmanın, Allah'ın koyduğu sınırları aşmanın, O'nun kurallarına karşı çıkmak anlamına geldiği anlatılmıştır.

İkinci bölümde, münâfıkların aralarında yaptıkları dedikodulardan ve gizli fısıldaşmalarından dolayı ikaz edilmişlerdir. Onlar bu şekilde bozgunculuk çıkarıp gizli planlar kurdukları ve kalplerindeki kin ve buğzdan dolayı, Yahudilerde olduğu gibi Hz. Peygamber'e selam verdikleri ancak söyledikleri sözlerin bedduadan başka bir şey olmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte bu âyetlerde Allah Teâlâ Müslümanlara, onların yaptıkları bu gizli planın kendilerine bir zarar veremeyeceğini, Allah yolunda tevekkül edip sabırla yürümeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Sûrenin üçüncü bölümünde ise mümin gibi göründükleri halde yahudileri dost edinmiş olan münâfıklar hakkındadır. Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar, “şeytanın fırkasıdır.” Şüphesiz şeytanın tarafında olanlar hüsrana uğrayanların ta kendileri olduğu ifade edilir. Son ayette “Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavimin, “babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine” düşmanlık besleyenleri asla sevmeyeceği, Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklediğini, onları, altlarından ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağı, İşte onların Allah'ın tarafında olduğu, Allah'ın tarafında olanların da kurtuluş bulanların ta kendileri olduğu” ifade edilmiştir (Mevdudî, ts, 6/152-181-182; Yazır, 7/447,448; Câbirî, ts, 381).

2.2.3. Haşr Sûresi

Bu sûre adını ikinci âyetteki “ilk sürgün” anlamına gelen “لَاؤْلِ الْخَشْرِ” ifadesinden alır. Burada bahsedilen haşr ile kıyamet günündeki mahşerde toplanmayı kast etmediği, Benî Nadîr adlı Yahudi olan kabilenin Medine'den çıkarılıp sürgüne gönderilmesiyle ilgili olduğu, sûrenin âyetlerinde ve tefsir kaynaklarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır (Işık, 1997, 16/424; Câbirî, ts, 3/341). el-Bıkâî bu sûreye “Benû Nadîr Sûresi” denildiğini nakletmiştir. Buhârî'nin el-Câmi'u's-şâhih'inde yer alan rivayete göre Saîd b. Cübeyr diyor ki, İbn Abbâsa “Haşr sûresi” dedim. Oda bana “en-Nadîr sûresi” dememi söyledi şeklinde ifade edilmiştir. İbn Hacer ise buradaki haşrın kıyâmet günündeki haşr zannedilmemesi için böyle demiş olmalı şeklinde izah etmiştir (Buhârî, 1989, 10/4842,4843). Bu sûrenin Medine döneminde Uhud Savaşından sonra hicretin 4. yılında indiği belirtilmektedir. Ayet sayısı toplamda yirmi dört olan sûrenin fâsılaları “ن، م، ب، ر” harfleridir.

Sûrenin genel muhtevâsına gelince, haşr sûresini üç ana başlıkta incelemek mümkündür. Birinci bölümde (âyet 1-10), göklerde ve yerde olanların tümünün Allah'ı tesbih ettiği, O'nun üstün, güçlü ve hüküm sahibi olduğunu bildiren âyetle başlamaktadır. Savaş yapılmadan elde edilen başarının Allah'ın izniyle ve yardımıyla ortaya çıktığını, bunu önceden Benî Nadîr'in de Müslümanların da beklemediği belirtilir. İkinci âyetin sonunda da bu olaydan ibret almaları ve ders çıkarmaları gerektiği vurgulanır. Üçüncü âyetle Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, muhakkak onları dünyada azap edeceğine, Ahirette ise onlar için cehennem azabının beklediği belirtilmektedir. 7-8. Âyetlerde fey ve ganimet konusu ele alınır. Fey'in şartları ve hükümleri açıklanır. Böylece bu malların “Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara ait olduğu, O malların, yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet hâline gelmesin diye Allah'ın böyle hükmettiği” belirtilmiştir (Haşr 59/7). 9-10 Âyetlerde ise Hz. Peygamber'in Ashâbından güzel bir övgü ile değinilmiştir. Mekke'li muhacirlerin ve Medineli ensarın yaptıkları iyilikler övgüyle bahsedilmektedir. Ayrıca diğer “müslümanların da aynı kardeşlik duygularını taşımaları gerektiğini” vurgulamaktadır.

İkinci bölümde (âyet 11-17), münafıklarla yahudilerin yurtlarından çıkarılmadan önceki ilişkilerini anlatan âyetler, münafıkların ve Ehli Kitap'dan olmalarına rağmen imanlarını kaybetmiş olanların birbirlerine nasıl da yalanlar söylediklerini ve söyledikleri sözlerden nasıl döndüklerini anlatan âyetin devamında birbirlerinin aleyhinde nasıl çalıştıklarını zikredilmektedir. Ayrıca bunların sadece kendi çıkarlarını düşünüp, fedekarlığa da yanaşmadıkları, bütünlük içinde bir topluluk gibi durmalarına rağmen gönüllerinin birbirlerinden ayrı olduğu anlatılır. Onlar birbirlerini yoldan çıkarma hususunda şeytana benzerler; birbirlerini kurtarma zamanı geldiği vakit herkesin başının çaresine bakması gerektiğini öne sürdükleri belirtilir. Bu bölümün sonunda zalim olanların âkıbetinin ateşin içinde ebedi kalacakları, zalim olanların cezası bu olduğu belirtilerek son bulur.

Üçüncü bölüm (âyet 18-24), İman edenlerin Allah'tan korkmasını ve âhiret hayatı için hazırlık yapılması gerektiğini öğütleyen âyetle başlar. "Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler" gibi olunmaması gerektiğini, onların fasık oldukları belirtilir. (Haşr 59/19) Ateş halkı ile cennet halkının bir olmadığı, esas kurtulanların cennet halkı olduğu vurgulanır. 21. Âyette ise Kur'ân'ın bir dağın üzerine indirmiş olsaydı, onun Allah korkusundan paramparça olmuş şekilde görüleceğini ve bu örneklerin insanların düşünmeleri ve ibret almaları için verildiği belirtilmiştir. Son üç âyette ise Allah'ın birliği, eşsizliği, yüceliği, rahmeti, merhameti, gücü ve kudreti dile getirilmektedir. Allah'ın en güzel biçimde yarattığını, kusursuzca var ettiğini, göklerde ve yerde olanların tümünün O'nu tesbih ettiği belirten âyet "O güçlü ve hikmet sahibidir" anlamına gelen ifadeyle son bulur.

Bu sûrenin kendisinden önceki iki sûre ile yakın bağlantılı olduğu söylenmektedir. "Mücâdile sûresi, "Haberiniz olsun, Allah'ın taraftarları mutlaka galip gelecektir" şeklinde bir müjdeyle son bulmaktadır. Haşr sûresinde bu galibiyetlerden birinin nasıl gerçekleştiği anlatılır. Mümtetine sûresinde ise Allah'a ve müminlere düşman olanlarla dostluk kurmamak gerektiğini bildiren âyetlerden sonra izlenecek tutum belirlenir. Haşr sûresindeki genel uyarılar Mümtetine sûresinde ayrıntıları ile açıklandığı" belirtilmiştir (Işık, 1997, 16/424-426; Yazır, 7/474,475; Câbirî, ts, 341).

3. HADİD, MÜCÂDELE ve HAŞR SURELERİNDE KİRÂATLERİN TEFSİRE ETKİSİ

3.1. Âyetin Manasında Değişikliğe Yol Açmayan Kırâatler

3.1.1. Usûl Farklılıkları

Kırâat ilminde yer alan bu farklılıklar, birden fazla kırâat şeklinin her birinin belirli bir usule göre Kur'an'da geçtiği tüm yerlerde aynı şekilde okunmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda, kelimenin geçtiği tüm yerlerde aynı usule göre okunması açısından “usûl farklılıkları”; telaffuz ve ses özelliklerine dayanması açısından ise “fonetik farklılıklar” olarak isimlendirilmektedir. Bu tür farklılıklar iki temel özelliğe sahiptir: birincisi tamamen seslendirme ile ilgili olmaları, ikincisi ise belirli bir biçim çerçevesinde aynı şekilde tüm Kur'an kelimelerine uygulanabilir olmasıdır. Bu farklılıklar, sözlü gelenekle sınırlı olup, yazıya doğrudan aktarılmamıştır ve mushaflara bu şekliyle yansımaları mümkün olmamıştır. Bununla beraber, kıraat geleneği içinde her bir kırâat imamı kendi usulüne uygun şekilde okumuş ve bunu sonraki nesillere aktarmışlardır. Usûl farklılıklarının temelini tamamen lehçelere dayandığı belirtilmektedir (Dağ, 2019, 57,58).

Usûl farklılıkları genellikle med, lîn, kasr, işbâ, idgâm, izhâr, ihfâ, teshîl, tahfîf, teskîn, teşdîd, nakl, tahkîk, feth, imâle, tefhîm, terkîk, ihtilâs vb. gibi konuları kapsamaktadır. Bütünlüğü korumak adına bizlerde, usûlî (fonetik) farklılıkları sınıflandırıp benzer özelliklere sahip örnekleri aynı kategoride bir araya getireceğiz. Bu başlıklarla ayrılan kırâat farklılıkları öncelikle terimsel olarak ele alıp, ardından hadid, mücadele ve haşr sûrelerinde bu farklılıkların geçtiği âyetler üzerinden örneklendirme yapmaya çalışacağız. Esasen bu başlıkların altında vereceğimiz âyetler dışında Kur'an'ı Kerim'de birçok örnek de bulunmaktadır. Ancak biz burada vereceğimiz örnekleri öncelikli olarak tezimizde ki surelere yer verip, araştırmamızda ki surelerde bulunmayan örnekleri ise Kur'an'ı Kerim'deki diğer sûrelerle örneklendirmeye çalışacağız.

3.1.1.1. İstiâze

İstiâze kelimesi “عَاذَ - يَعْوِذُ - عَوْذًا - وَعِیَاذًا - مَعَاذًا” kökünden türemiş ve istifâl babından mastar olup; lügatta “sığınmak, korunmak, ona yönelmek ve bağlanmak gibi anlamlara gelir (ez-Zeyyat vd., 1972, 635; İbn Manzûr, 1990, 3162). Kur'an'ı Kerim'i okumaya başlarken istiâze (euzu) ile başlanması (Nahl 16/98.) âyetinde yer alan “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” “Kur'an okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.” şeklinde buyrulmuştur. Kırâat imamlarında bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Ebû Tâhir İbn-i Sevvâr ve Ebû'l-İzz el-Kalâsî gibi âlimler, bu lafzın üzerinde ittifak edildiğini nakletmiştir. İmam Ebû'l-Hasan es-Sahâvî, “Cemâlü'l-Kurrâ” adlı eserinde, ümmetin icmâsı ile sabit olan istiâze şeklinin bu olduğunu belirtmiştir. Hâfız Ebû Amr ed-Dânî ise bu istiâze şeklini, “kırâatçılar arasında kullanılan tek şekildir ve başka bir şekilde kullanılmaz” demiştir. Ayrıca, “Bu, genel olarak İslam hukukçularından olan Şâfiî, Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel gibi birçok fıkıh imamı tarafından kabul edilen şekildir” şeklinde ifade etmiştir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bu istiâze şeklini teşvik ettiğine dair sahih hadisler olduğu ifade edilmiştir. Buna örnek olarak; Sahihayn'da Süleyman bin Sard (r.a.)'dan nakledilen bir hadis şöyledir: “İki adam, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) huzurunda tartışmış ve biri diğerine öfkelenerek hakaret etmişti. Yüzü kıpkırmızı kesilmiş olan bu adam hakkında Peygamberimiz (s.a.v.), şöyle buyurmuştur: “Eğer bu kişi, “أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” deseydi, hissettiği öfke kaybolurdu.” Şeklinde

bir izah yapılmıştır (Buhârî, 1989, 13/6030;¹ İbnü'l-Cezerî, ts, 1/243). Buna ikinci örnek olarak ise; Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Kim sabahleyin üç defa “أَعُوْذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” (Her şeyi işiten ve her şeyi bilen Allah’a, kovulmuş şeytandan sığınırım) der, ardından Haşr sûresi’nin son üç ayetini okursa, Allah ona yetmiş bin melek görevlendirir. Bu melekler, akşama kadar onun için dua ederler. Eğer o gün vefat ederse, şehit olarak ölür. Kim bunu akşamleyin söylerse, o da aynı dereceye erişir.” Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve “Hasen garîb” olduğunu söylemiştir (Tirmizî, 1998, 622; İbnü'l-Cezerî, ts, 1/250).²

Kırâat ilmi açısından istiâze, Kur’ân’ı Kerîmi başından veya herhangi bir kısmından okumaya başlarken “istiâze”nin sesli (cehren) olarak okunması gereklidir. Bu, gerek kırâat ehli gerekse ehl-i sünnet mezhebine mensup âlimlerin ortak görüşüdür (Temel, 2018, 94).

İstiâze vecihlerine göre, Kur’ân okumaya başlayan kişinin bir sûrenin başından başlaması durumunda besmele’yi de okuması gereklidir. Ancak başka bir yerden başlıyorsa, besmele’yi okuyup okumama konusunda serbesttir. Sûre başından okuyan kişi, istiâzeyi okuyarak durabilir ve ardından nefes alıp Besmele’yi okuyabilir ya da istiâzeyi besmele’ye bağlayarak kesintisiz şekilde okuyabilir. Bu durum dört farklı vecihle okunabilir ve her bir vecihle okumak caiz kabul edilmiştir. Bu vecihler şunlardır:

1- Kat’-ı Kül: İstiâze ve besmele’nin her birinin sonunda ayrı ayrı durulup (vakıf yapılarak) ardından sûreye başlanması.

2- Kat’-ı Evvel Vasl-ı Sânî: İstiâzenin sonunda durup (vakıf yaparak), ardından besmele’nin sonuna harekesini vererek sûreye bağlanması.

3- Vasl-ı Evvel Kat’-ı Sânî: İstiâzenin besmele’ye bağlanıp (vasl edilip) ardından durulması ve sonra sûrenin okunması.

4- Vasl-ı Kül: İstiâzenin besmele’ye, ardından besmele’nin sûreye kesintisiz bir şekilde bağlanarak okunması (Feyizli, 2018, 64,65).

3.1.1.2. Besmele

Sûrelerin başında yer alan “Besmele” ifadesi, Arapçada kökü “بِسمَل” olan rubâî mücerred bir fiilden türetilmiştir. Bu kökten türeyen ve “بِسْمِ اللّٰهِ” şeklinde söylenen ifade, Arapçanın sözlü ve yazılı geleneğinde bir terim haline gelmiştir (İbn Manzûr, 1990, 286).

Besmele ifadesi, “بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ” şeklinde olup, anlamı “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla başlarım.” demektir. Kırâat imamlarının besmeleye ilişkin görüşleri, sûrelerin başı, ortası ve iki sûre arasındaki durumlara göre farklılık göstermektedir:

a) Sûre başlarında besmele: Kırâat imamları, Tevbe (Berâe) sûresi dışında, diğer tüm sûrelerin başında besmelenin okunması gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Tevbe sûresinin başında besmele çekilmemesi hususunda da ittifak etmişlerdir.

b) Sûre ortasında besmele: Sûrelerin herhangi bir yerinden okuma durumunda, besmele çekmek veya terk etmek her iki şekilde de caiz görülmüştür. Tevbe sûresi bu konuda da aynı hükme tabidir. Ancak bazı âlimler, “sûre ortasının hükmü evvelinin hükmüne tâbidir” diyerek Tevbe sûresinin ortasında da besmele çekilmemesi gerektiğini savunmuşlardır.

¹ Buhârî, “Edeb”, 44.

² Tirmizî, “Fedâilül-Kur’ân”, 22.

c) İki sûre arasında besmele: Enfâl ve Tevbe sûreleri arası hariç, iki sûre arasında besmele çekilip çekilmemesi konusunda farklı uygulamalar mevcuttur. Bu farklılıklar üç ana grupta toplanabilir:

1- Besmele çekenler ve üç vecih ile okuyanlar: Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, Kisâî ve Ebû Cafer gibi kırâat imamları, iki sûre arasında üç vecih ile besmele çekerek okumayı tercih etmişlerdir.

2- Besmele çekmeyenler: İmam Hamza ve Halefû'l-Âşir, iki sûre arasında besmele çekmeden vasıl yapmayı tercih eden kırâat imamlarıdır.

3- Besmele çekerek ve çekmeyerek beş vecih ile okuyanlar: Verş, Ebû Amr, İbn Âmir ve Yakub gibi kırâat imamları ise iki sûre arasında hem besmele çekerek hem de çekmeden okumayı benimsemişlerdir. Burada ismi geçen kırâat imamlarından besmele çekmeyenler, Müddessir ile Kıyâme, İnfitar ile Muttaffifîn, Fecr ile Beled ve Asr ile Hümeze sûrelerinin başında besmele çekmişlerdir (Danî, 1995, 16,17; İbnü'l-Cezerî, ts, 1/266,267; Paluvî, ts, 6,7 ; Feyizli, 2018, 65-67).

3.1.1.3. Med ve Kasr ile İlgili Kırâat Farklılıkları

“المد” med kelimesi lügatta uzatmak, çekmek, yükseltmek, akmak, yaymak, döşemek gibi anlamlara gelir (ez-Zeyyat vd., 1972, 858; İsfahânî, 2010, 993; İbn Manzûr, 1990, 4156). Tecvid ıstılahında ise med ya da lin harflerinden birisiyle sesi uzatmak anlamına gelir. Bir kelimedede med harfini açıkça belirtmeye “med” denildiği gibi, medd-i tabii üzerine ilave bir uzatma yapılmasına da med adı verilir (İbnü'l-Cezerî, ts, 1/313).

Kasr “القصر” ise sözlükte bir şeyi kısaltma, hapsetme ya da men etme anlamlarına gelir (İsfahânî, 2010, 848; ez-Zeyyat vd., 1972, 738). Tecvid ilminde ise medd-i tabii'yi normal haliyle bırakıp uzatma ilavesinden kaçınmaya “kasr” denir. Kasr, tecvid ilminde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bir kelimededen med harfinin çıkarılması, yani tabii meddin terk edilmesi. Diğeri de harf-i med veya lin'in yalnızca bir elif miktarı uzatılarak okunmasıdır. Tecvid ilminde, kasr genellikle ikinci anlamda, yani harf-i med veya lin'in ziyadesiz bir şekilde okunması anlamında kullanılmaktadır (İbnü'l-Cezerî, ts, 1/313; Çetin, 2016, 202).

Med, lafzî ve manevî olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Lafzî med, hemze ve sükun manevî med “nefy'de mübalağayı” kastetmektedir.

1.Hemzeye Bağlı Med

• Hemze, harf-i medden önce ya da sonra gelen hemzeye şu örnekler verilebilir: “أوتوا”³
“ذَاقُوا”⁴, “وَإِذَا قِيلَ”⁵, “فَاتِيَهُمْ”⁶, “الْإِيَّكُمْ”⁷

³ Hadid 57/16.

⁴ Mücadele 58/11.

⁵ Haşr 59/2.

⁶ Haşr 59/7.

⁷ Haşr 59/15.

• Harf-i medden önce gelen hemze, aynı kelimede bulunuyorsa bu durum medd-i muttasıl adını alır. Örneğin: “أُولَئِكَ”⁸ “وَرَأَيْتُمْ”⁹ “وَالشَّهَدَاءَ”¹⁰ “سَاءَ”¹¹ “إِنْبَاءَهُمْ”¹² - “إِنْبَاءَهُمْ”¹³ “قَائِمَةً”¹⁴ “جَائٍ”¹⁵ “إِلَّا غَنِيَاءَ”¹⁶

• Harf-i med, kelimenin sonunda; hemze ise diğer kelimenin başında bulunuyorsa bu, medd-i munfasıl olarak adlandırılır. Örnekler: “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”¹⁷ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”¹⁸ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”¹⁹ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”²⁰ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”²¹ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”²² “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”²³ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”²⁴ “وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ”²⁵

2. Sükuna Bağlı Med

• Sükûn-î Lazım: Bu tür, kelime içinde sabit bir duruma sahiptir ve değişmez. Yani “lâzımı sükûn kelime üzerinde durulsa da geçilse de var olan sükûndur.” Örnek olarak “حَازَ”²⁶ “يُضَارِهُمْ”²⁷ “يُسَاقُوا اللَّهَ”²⁸

• Sükûn-î Âriz: Ârizî sükûn, kelime üzerinde vakıf halinde durulduğunda ortaya çıkan, ancak vasıl (devam edilmesi) durumunda ortadan kalkan bir sükûndur. Vakıf yapıldığında, son hareke kalkar ve harf sâkinleşir. Vakıf halinde “الْحَكِيمُ”²⁹ “الصُّدُورُ”³⁰ “مُؤْمِنِينَ”³¹ “غُفُورٌ”³² “الْمَصِيرُ”³³ “الْفَاسِقِينَ”³⁴ gibi kelimelerinde durulduğunda bu sükûn ortaya çıkmaktadır. Bu sükûn, kimi imama göre idğâm ile de oluşabilir. “Buna göre اُنْسَابُ بَيْنَهُمْ” kelimelerinde olduğu gibi aynı cinsten harfler bir arada bulunduğu ilk sükûn; ikincisi ise harekelenerek birbirine idğâm edilir”. Bu durumda kelime uzatılmış olarak okunur. Kırâat imamlarından olan Ebû Amr, bu idğâmı yapmıştır. “Med, iki sâkini birleştirmek için sükûndan dolayı da yapılır. Bu durumda med, hareke yerine geçer.”

Kırâat imamları, “uzatma miktarında ihtilaf etmişlerse de medddi muttasıl ile sükuni lazım olan med’de mutabık olmuşlardır.” Diğer kırâat imamları ise meddi munfasılda olduğu üzere meddi muttasılın da farklı durumları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kırâat âlimleri arasında meddi muttasılın

⁸ Hadid 57/4.

⁹ Hadid 57/10.

¹⁰ Hadid 57/13.

¹¹ Hadid 57/19.

¹² Mücadele 58/15.

¹³ Mücadele 58/22.

¹⁴ Haşr 59/5.

¹⁵ Haşr 59/7.

¹⁶ Haşr 59/10.

¹⁷ Hadid 57/9.

¹⁸ Hadid 57/17.

¹⁹ Hadid 57/22.

²⁰ Hadid 57/19.

²¹ Mücadele 58/12.

²² Mücadele 58/18.

²³ Haşr 59/2.

²⁴ Haşr 59/3.

²⁵ Haşr 59/9.

²⁶ Mücadele 58/10.

²⁷ Mücadele 58/22.

²⁸ Haşr 59/4.

²⁹ Hadid 57/1.

³⁰ Hadid 57/6.

³¹ Hadid 57/8.

³² Mücadele 58/2.

³³ Mücadele 58/8.

³⁴ Haşr 59/5.

³⁵ Haşr 59/9.

miktarı üzerinde farklı görüşler mevcuttur: Hamza ve Verş uzun uzatırlar. Âsım daha az uzatır. İbn Amir, Kisaî ve Halef çok kısa uzatırlar. Ebû Amr ve diğerleri daha az uzatır.

Meddin yedi mertebesi bulunmaktadır, kırâat iliminde harfi med üzerine yapılan uzatmalar derecelerine göre tasnif edilmiştir. İşte bu mertebeler:

1. Kasr: Meddi ârızın hafzî ve bir ekleme yapmaksızın harfi meddin kendi durumu üzerine bırakılmasıdır. Bu durum Ebû Cafer, İbnu Kesir, Ebû Amr ve cumhura göre, medddi munfasılda bu şekilde okur.
2. Kasrdan biraz uzun: İki elif miktarı uzatılır. Ebû Amr bunu bir buçuk elif olarak da tanımlar ve bazı kırâat alimlerinde bu görüşe katılır. Ebû Amr ed-Dani'nin görüşü ise meddi muttasıl ve munfasıl arasında fark yoktur.
3. Kasrdan biraz daha uzun: Bu med bütün kırâat imamları tarafından mutavassıt meddir. Üç elif miktarı uzatılır. İki buçuk elif, bir buçuk elif olmak kaydıyla iki elif miktarı uzatıldığı söylenmektedir. Dani'ye göre bu uzatma İbn Amir ve Kisaî tarafından uygulanır.
4. Bir önceki dereceden biraz daha uzundur. Dört elif miktarı olarak okunduğu da söylenir. Dani her iki durumda da bu kırâatin Âsımın kırâati olduğunu belirtmiştir.
5. Beşinci derece, kısa olanın biraz üstüdür: Beş elif miktarı olarak belirtilir. Ancak dört buçuk ve dört elif miktarı okunuşun ise ihtilafı olduğu belirtilmiştir. Daniye göre Hamza ve Verşin okuyuşu bu şekildedir.
6. Beşinci derecenin üzerine çıkar: Huzeli bunu beş elif olarak değerlendirmiştir. Hamza için bu derecede bir med uygulandığını belirtmiştir.
7. Bu derece ifrattır (aşırılık): Huzeli bunu altı elif olarak tanımlamış, Verş için bu uygulamayı zikretmiştir. İbnü'l-Cezerî, med derecelerinin eliflerle ölçülmesindeki bu farklılıkların kesin olmadığını, sadece lafzi bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir. En kısa derece olan kasr üzerine az bir ekleme yapıldığında ikinci dereceye geçilmiş olur ve bu şekilde en uç dereceye kadar devam eder şeklinde izah yapılmıştır (Süyûtî, 1974, 1/333-336; Ünal, 2019, 152,153).

3.1.1.4. Hemze ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Sözlükte “hemze” sıkmak, batmak, karalama, baskılamak gibi anlamlara gelen masdar bir kelimedir (İsfahânî, 2010, 1121; İbn Manzûr, 1990, 4698).

Hemze, Arapça'da şu şekilde tarif edilir: “Elife benzer bir harf” olarak tanımlanır ve sakin veya harekeli bir şekilde gelebilir. Asıl yazıdaki şekli, elif harfinin üzerine veya altına eklenen bir işaretle gösterilir. Sahih bir harf olmakla birlikte, bazı durumlarda illet harflerine benzer özellikler gösterebilir. Kırâat terminolojisindeki tanım ise, hemze, boğazın başlangıcı (gırtlığın üst kısmı) olan ve göğse bitişik noktadan çıkar. Bu, hemze'nin kendine özgü bir mahreci olduğunu ifade eder. Hemze, bir harf-i med (uzatma harfi: elif, vav, ya) sonrası geldiğinde, ister harekeli, ister sakin olsun, med sebebi olarak kabul edilir (Temel, 2018, 76).

Kırâat imâmları hemzeyi kelimenin içindeki durumuna göre farklı şekillerde okumuşlardır. “Hemze İbdal, Teshil, Tahkik, Nakl” şekillerinde okunmuştur. Bunları tek tek açıklayacağız:

1. Hemzenin harekesini sakin harfe nakletme ve hemzenin sakıt olması: Hemzenin harekesi, kendisinden önceki sakin harfe nakledilir ve hemze sakıt olur. “قَدْ أَلْحَ” buna örnektir. Hemzenin harekesi önceki harf olan “د” harfine verilmiş ve bu harf fethalı olarak okunmuştur. Verş tarikiyle Nafi'nin kırâatinde bu uygulanır. Bu kırâat “sahih harfteki sükûnun” sonda olması hasebiyle

ve hemzenin kelime başında bulunmasıyla yapılır. Verşin rivayetine göre Yakub'un talebeleri “كَتَابِيَّةُ” (Hakka 69/19-20) âyetini istisna etmişler “و” harfini sakın ve hemzeyi telaffuz ederek okudukları aktarılır. Diğer kırâat imamları ise Kur'an'ı Kerim'in tamamında bunun aksini uygulamışlardır (Süyûtî, 1974, 1/340,341). “عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ” (Haşr 59/6) kelimesini ayrıca örnek olarak verebiliriz.

2. İbdâl: Bu kelime, arapça kökenli olup, lügatte “değiştirme” ya da “bir şeyi başka bir şeyle yer değiştirme” anlamına gelir. Harflerin yerine başka harflerin getirilmesi de bu kapsama girer. İstilahî anlamıyla ibdal, kırâat ilminde, sakın bir hemzenin kendisinden önceki harfin harekesine uygun bir harf-i medde dönüştürülmesi anlamına gelir. Şöyle ki: Eğer hareke zamme ise, hemze vâv'a dönüşür, hareke kesre ise, hemze ya'ya dönüşür, hareke fetha ise, hemze elif'e dönüşür. Verş (ö. 197/812), Es-Sûsî (ö. 261/874) ve Ebû Cafer (ö. 138/750) hem vakf hem de vasl halinde ibdal yöntemini benimsemişlerdir. Hamza (ö. 156/773) ise sadece vakf halinde ibdal yöntemini kullanır. Bazı kelimelerde ibdal yönteminin uygulanması konusunda kırâat imamları arasında farklılıklar bulunmaktadır (Temel, 2018, 84).

İbdâl ile ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır; sakın bir hemzeyi, kendisinden önceki hareketin cinsine uygun bir harf-i medde dönüştürmek anlamına gelir. “وَأَمْرٌ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ” (Tâhâ 20/132) âyetinde fethadan sonra elif'e, “يُؤْمِنُونَ” kelimesinde zammeden sonra vâv'a, “جَنَّتْ” kelimesinde kesreden sonra ya'ya ibdâl edilmesi buna örnek teşkil eder. Bu kırâat tarzını Ebû Amr uygulamıştır. Ebû Amr'a göre, hemze ister kelimenin başında ister ortasında ister sonunda olsun, cezimle sakın durumunda olmadığı sürece ibdâl edilir. Buna örnek olarak “تَنْسَاهَا” ve “أَرْجَاهُ” kelimeleri gösterilebilir. Ayrıca, hemzenin telaffuzunda zorluk olmadığı veya iltibasa sebep olmadığı durumlarda da ibdâl yapılabilir. Bunun örnekleri arasında Ahzâb sûresindeki “تُؤْوِي إِلَيْكَ” ve Meryem sûresindeki “رُئِيَا” kelimeleri yer alır. Eğer hemze harekeli ise, onun tahkiki konusunda bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Örnek olarak “مَأْوِيَّتُكُمُ النَّارُ”³⁶, “لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ”³⁷, “السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ”³⁸ kelimeleri verilebilir (Süyûtî, 1974, 1/341; Paluvî, ts, 21,22).

3. Teshil: (التسهيل) kavramı, lügat anlamıyla “kolaylaştırma” demektir. İstilahî olarak ise, hemze harfini, kendisi ile harekesinden olan bir harfin mahreci arasına bırakmak anlamına gelir. “سئل” kelimesinde olduğu gibi uygulanır. Ayrıca, sarf ilminde hemze-i muhaffefeye de teshîl adı verildiği söylenmektedir. Hemze-i müsahhale üç bölüme ayrılmaktadır.

1. Hemze ile Elif Arasında Teshîl: “أُأَعْمِي” âyetinde olduğu üzere teshil yapanlar Verş, İbn Kesîr, İbn Zekvân, Hafs ve Ruveys olduğu bildirilmektedir. “Bu kelimedeki ikinci hemze harfini hemze ile harekeli cinsi olan elif harfî arsında “العاء” sesi olmayacak şekilde okunmalıdır.
2. Hemze ile Ya (ي) Arasında Teshîl: Buna “أَنْكَم” kelimesi örnek olarak verilmiştir.
3. Hemze ile Vâv (و) Arasında Teshîl: “أَوْنَبِكُمْ” kelimesi gibi. Bu tür teshîli uygulayanlar arasında Verş, İbn Kesîr ve Ruveys bulunur. Ebû Amr, önce tahkik yaparak ardından teshîl ile okuma yöntemini uygular (Temel, 2018, 164; Paluvî, ts, 21).

Hemze ile harekesi arasındaki teshil, kırâat ilmi içerisinde önemli bir uygulamadır. Bu, iki hemzenin birleştiği durumlarda, özellikle birincisi fetha harfî ile okunuyorsa, ikinci hemzenin teshil yoluyla okunduğu bir tekniktir. Bu konuyla ilgili kırâat âlimlerinin şu açıklamaları da bulunmaktadır. İki hemze fethada birleşirse, bu durumda ikinci hemzede teshil yapılır. Bu görüş, Mekke ve Medine

³⁶ Hadid 57/15.

³⁷ Mücadele 58/4.

³⁸ Haşr 59/23.

kurrâsı ile Ebû Amr ve Hişam tarafından kabul edilir. Verş, hemzeyi elife ibdâl ederken, İbn Kesîr hemzeden önce elif koymaz. Kâlun, Hişam ve Ebû Amr, hemzeden önce elif getirirler, diğer kurrâlar ise hemzeyi olduğu gibi okurlar. Eğer iki hemze arasında fetha ve kesre farklılık varsa, Mekke, Medine kurrâsı ve Ebû Amr ikinci hemzeyi teshil eder. Kâlun ve Ebû Amr hemzeden önce elif getirirler, diğer kırâat imamları ise hemzeyi okurlar. “أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ” “قُلْ أُوۡسِبۡحُكُم” gibi örneklerde üç kurrâ Kâlun, Verş ve İbn Kesîr yalnızca burada teshil yaparlar. Kâlun elifi dahil eder, diğerleri ise hemzeyi olduğu gibi okurlar. ed-Dani'ye göre, ikinci hemzenin vav şekline yazılması, sahabe'nin teshil uygulamalarını yansıtır (Süyûtî, 1974, 1/341). “جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ”³⁹ kelimesini ikinci hemzesini Verş, Kunbül, Ebû Cafer ve Ruveys teshil ile okurlar (Efe, 2019, 424).

4. Tahkik: Tahkik, lügatte sabit olmak, bir şeyin aslına ve hakikatine dönmek, ispatta derinlemesine inceleme yapmak anlamlarına gelir. Kırâat ıstılahında ise tahkik, bir harfin hakkını tam anlamıyla vermek, hareke, izhar ve ğunnelere en üst düzeyde hassasiyet göstermek ve bir harfi diğerine karıştırmadan tane tane okumaktır. Ancak, tahkik kavramı, harflerin hareketlerini sekte ile kesintiye uğratmak ya da çok ağır okuyarak harfleri birbirinden tamamen ayırmak gibi aşırılıklar içermez. Bunun yanı sıra harekeli harfi sâkin, sâkin harfi harekeli hale getirmek, hareketlerden harfler oluşturmak, nûn ve mîm harflerinin ğunnelerinde aşırıya kaçmak, sâkin ile müteharrik harf arasına - aslında olmadığı halde- med eklemek de tahkik olarak kabul edilmez (Temel, 2018, 155). İbnü'l Cezerî'nin açıklaması ise şu şekildedir: Tahkik, bir şeyin doğruluğunu tam anlamıyla gerçekleştirmek anlamına gelir. Tahkikin anlamı, bir şeyi hakkıyla, eksiksiz ve kusursuz bir şekilde yerine getirmektir ne bir eksiltme ne de bir fazlalık söz konusudur. Tahkik, bir şeyin özüne ulaşmak, mahiyetini anlamak ve onun kemaline varmak demektir. Kırâat ilminde tahkik, her harfe hakkını vererek: med harflerini tam uzatmak, hemzeleri hakkıyla telaffuz etmek, hareketlere tam riayet etmek, izharı, şiddet harflerini ve tecvid kurallarını tam uygulamak, ğunnelere hakkını vermek, harfleri net bir şekilde birbirinden ayırmak (açıklıkla ifade etmek) şeklinde tarif edilir (İbnü'l-Cezerî, ts, 1/205).

Konu ile ilgili örnekler Kehf 18/94. ve Enbiyâ 21/96. âyetlerinde geçen “يَاجُوجَ” ve “مَاجُوجَ” kelimeleri ile ilgili kırâat farklılığıdır. Kırâat imamlarından olan Asım, bu kelimelerin ortasında yer alan hemzeleri yazıldığı şekliyle tahkikli olarak okurken, diğer kırâat âlimleri bu hemzeleri teshilli olarak “يَاجُوجَ” “مَاجُوجَ” şeklinde okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/315). Diğer bir örnek, Hac 22/45. âyetindeki “وَبَشِّرِ مُعَظَّلَةً” kelimesindeki hemzeyi Nafi teshille okurken diğer kırâat imamları tahkikle okumuşlardır. Bakara 2/6. Neml 27/60. âyetlerde geçen “الذِّرْتَهُمَ” “إِلَهَ مَعَ اللَّهِ” “ilk hemzesi soru hemzesi olarak iki hemze bir arada geldiğinde” Nafi', İbn Kesir ve Ebû Amr, ikinci hemzeleri teshilli olarak okurken, diğer kırâat imamları tahkikli okumuşlardır (Ünal, 2019, 151,152).

5. Nakl: “النقل” lügatte “bir sözü nakletmek,” “bir şeyi bir yerden başka bir yere taşımak” anlamlarına gelir. Daha genel bir ifadeyle, bir nesneyi yerinden başka bir yere göçürmek şeklinde tarif edilir. İstilah mânâsı kırâat ilminde nakl, harekeli bir hemzenin hafz edilip onun hareketinin kendisinden önceki sâkin harfe taşınması işlemidir. Bu yöntem, kırâat farklılıkları içerisinde dikkat çeken uygulamalardan biridir. “لَا يَخْرُجُوا لَا يَخْرُجُونَ”⁴² “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَالْغُدُونَ”⁴¹ “لَهُ مَلِكُ السَّمَوَاتِ”⁴⁰ kelimesi buna örnek olarak verilebilir (Temel, 2018, 134).

³⁹ Hadid 57/14.

⁴⁰ Hadid 57/5.

⁴¹ Mücadele 58/9.

⁴² Haşr 59/12.

3.1.1.5. İdgam ve İzhâr ile İlgili Kırâat Farklılıkları

İdam “الادغام” kelimesi lûgatde, “bir şeyi, bir şeyin içine katmak, idhâl etmek” anlamına gelmektedir. Tecvîd ıstılâhında ise şöyle tarif edilmektedir: “الإِدْغَامُ ادْخَالُ أَحَدِ الْحَرْفَيْنِ الْمَتَمَاتِلَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِّثَيْنِ “İki mütemâsil (birbirinin aynı), veya mütecânîs (aynı cinsten) ve yahut da mütekârib (birbirlerine yakınlığı olan) harften birincisini diğerine idhâl etmeye idgam denir” yani İdgam, iki harfin birleştirilerek ikinci harf gibi şeddeli bir şekilde okunmasıdır (İbnü'l-Cezerî, ts, 1/274; Karaçam, 2015, 281). Diğer bir tanım: “Bir şeyi diğer bir şeyin içine katma. Mahreçleri aynı veya yakın olan harflerin yan yana gelmesiyle dilde ve kırâatte ortaya çıkan ağırlığın ve zorluğun giderilmesi için uygulanan bir telaffuz tarzı” (Demirci, 2015, 109). İdgam-ı Kebir ve İdgam-ı Sağır olmak üzere ikiye ayrılır:

Arapça'ya özgü bir uygulama olan idgam, Kur'ân kırâatında sıkça görülür. Telaffuzda kolaylık ve akıcılık sağlamak amacıyla kullanılır. Misal olarak “مدد” yerine “مد” veya “من ما” yerine “مما” okunması gibi. “İdgam genellikle: mahreçleri aynı ve sıfatları benzer olan harflerde (misleyn), mahreçleri aynı, sıfatları farklı olan harflerde (mütecâniseyn), mahreç ve/veya sıfatları yakın olan harflerde (mütekâribeyn) olan iki harften ilkinin ikinciye katarak telaffuz etmek” mânasında kullanılır. Söz konusu iki harften birincisine müdgam, ikincisine müdgamün fih denir.” Ancak bazı durumlarda idgam yapılmaz. Elifler hareke kabul etmemesi sebebiyle idgam yapmaya uygun değildir. Hemzelerde de idgamla telaffuz daha da zorlaşacağı için hemzeler arasında da genellikle idgam yapılmaz. İstisna olarak, kelime ortasında “سأل” ve “رأس” gibi “iki hemze kelimenin ortasında bulunursa” idgam yapılabilir (Sarı, 2000, 21/471).

İdgam, iki harfin birleştirilerek daha kolay telaffuz edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Harflerin sakin ya da harekeli olması durumuna göre iki ana kategoriye ayrılır: İdgam-ı Kebir ve İdgam-ı Sağır.

a. İdgam-ı Kebir: Müdgam olan ilk harfin ister aynı cinsten ister benzer cinsten, isterse mahreçleri yakın olan harflerden biri olması ve harekeli bulunması halinde, bu idgama idgam-ı kebîr denir. Bu isimlendirme, idgamdan önceki harekeli harfin sakinleştirilmesinin etkisi ve idgam yapılmadan telaffuzun zorluğundan kaynaklanmaktadır. On kırâat imamından Ebû Amr ve ayrıca Hasan el-Basrî, A'meş ve İbn Muhaysin gibi isimlerin de bu idgama idgam-ı kebîr dedikleri aktarılmıştır. Özellikle de Ebû Amr'ın râvisi Sûsî tarafından bu idgamın rivayet edildiği belirtilmektedir. Bu idgama örnek olarak şunları verilebiliriz: “قَالَ رَبُّ” cümlesinde “قال” kelimesinin “قَالَ” kelimesine idgam edilerek “قَارَبَ” şeklinde okunmasını “مَا سَلَكُكُمْ” ifadesinin “مَا سَلَكُكُمْ” şeklinde okunmasını “أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ” (Mürselât 77/20) âyetinde geçen “نَخْلُقْكُمْ” fiilinin idgam yoluyla “نَخْلُقْكُمْ” şeklinde okunması verilmiştir (Süyûtî, 1974, 1/223,224; Ünal, 2019, 150). İdgamlar, yan yana gelen iki harften her ikisinin de harekeli olduğu durumlarda farklı şekillerde uygulanabilir. Bu tür bir idgam, kırâat-i seb'a imamlarından yalnızca Ebû Amr b. Alâ tarafından uygulanmıştır. Örnek olarak, “لَا أَبْرَحُ حَتَّى” ifadesinin “لَا أَبْرَحُ حَتَّى” şeklinde “فِيهِ هَدًى” ifadesinin ise “فِيهِ هَدًى” biçiminde okunması gösterilebilir. Bu tür idgamın “büyük” olarak nitelendirilmesinin sebepleri arasında, dilde ve tilâvette sıkça rastlanması, uygulanmasının zorluğu ve idgam öncesinde birinci harfin sakin hale getirilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır (İbnü'l-Cezerî, ts, 1/275; Sarı, 2000, 21/471). “يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ”⁴³ ve “فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ”⁴⁴ kelimelerinde ayrıca örnek olarak verebiliriz.

⁴³ Hadid 57/4.

⁴⁴ Mücadele 58/3.

Aynı kelimede misleyn idgamı: Aynı kelimede yer alan misleyn (mahreçleri aynı iki harf) üzerinde idgam uygulaması Kur’ân’da iki yerde görülür: “مَنَاسِكُمْ” kelimesi, “مَنَاسِكُمْ” şeklinde, “مَا سَلَكْتُمْ” kelimesi ise “مَا سَلَكْتُمْ” biçiminde okunmuştur (el-Bakara 2/200; el-Müddessir 74/42). Şu durumlarda genellikle izhar yapılır. Bu konuya “أَتَحَاجُّونَنَا” okuyuşları örnek olarak verilebilir. Misleynin farklı kelimelerde bulunması halinde ise birinci harf sakınleştirilip ikinci harfe idgam edilir. Misal, “لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ”, “لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ” olduğu gibi. Ancak, birinci harf şeddeli, tenvinli ya da mütakellim ve muhatab “tâ’sı” olması halinde idgam yapılmaz: “كُنْتُ تُرَابًا، أَقَانْتُ تُكْرَهُ” Lokmân Sûresi’ndeki (31/23) “فَلَا يَحْزَنُكَ كُفْرُهُ” ifadesi de istisnalar arasında yer alır; çünkü burada idgam yapıldığında “ن” gizlenir şeklinde ifade edilmiştir.

Aynı kelimede mütakâribeyn idgamı: Mütakâribeyn (mahreçleri yakın iki harf) aynı kelimede bulunursa, “kâf” harfi cemi müzekker zahirinin “kâf”ına idgam edilebilir. Bunun gerçekleşmesi için “kâf”tan önceki harfin harekeli olması gereklidir. Örnekler: “يَرْزُقُكُمْ، يَرْزُقُكُمْ”, “خَلَقَكُمْ، خَلَقَكُمْ” gibi. Ancak, “kâf”tan önceki harf sakın veya “kâf”tan sonra “mîm” yoksa idgam yapılmaz. Örneğin: “خَلَقَكُمْ، مِثَاقَكُمْ” gibi (Danî, 1995, 20; Sarı, 2000, 21/471).

Mütacâniseyn ve mütakâribeyn harflerin ayrı kelimelerde bulunması: Mütacâniseyn veya mütakâribeyn harfler ayrı kelimelerde yan yana geldiğinde on altı harf (ب، ت، ث، ج، ح، د، ذ، ر، س،) kendisinden sonra gelen mütacânis veya mütakârib harfe göre sakınleştirilip idgamla okunur. Bazı durumlarda ise istisnalar bulunur; mesela “ب” harfi yalnızca “mîm’e idgam edilmiştir ve bu sadece “يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ” ifadesinde uygulanır. Yine bu “on altı harften meselâ tâ, kendisinden sonra on harften (ب، ت، ث، ج، ح، د، ذ، ر، س، ش، ص، ض، ط، ظ) biri bulunduğunda ona idgam edilmiştir.” “السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ”، “بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ”، “الصَّالِحَاتِ جَنَاحَ” buna örnek olarak verilebilir (Sarı, 2000, 21/471).

b. İdgam-ı Sağır: Bu tür idgam, birinci harfin sakın, ikinci harfin ise harekeli olduğu durumlarda gerçekleşir. Bu tür idgama, yapılmasının daha az çaba gerektirmesi veya kapsamının daha dar olması gibi sebeplerle “küçük idgam” denmiştir. “Buna göre sakın “ذ” harfinin kendisinden sonra gelen mahreçleri yakın veya aynı olan “ت”, “ج”, “د” harfine uğraması durumunda idgamlı olarak okunur.” Örnek olarak “إِذْ تَبَرَّأَ” kelimesi, “إِذْ تَبَرَّأَ” şeklinde okunur (Bakara, 2/166). “إِذْ دَخَلْتَ” kelimesi “إِذْ دَخَلْتَ” olarak da okunduğu ifade edilmiştir (Kehf, 18/39). Bu iki idgam türü arasında fonetik olarak belirgin bir fark yoktur. Ancak, özellikle Ebû Amr bu idgam türünü uygulamasıyla tanınmış olup diğer kırâat imamlarından yalnızca bazıları nadiren ona uymuştur. Bu tür idgamın vacip, mümtenî ve caiz olan çeşitleri bulunmaktadır (Ünal, 2019, 150,151).

(إِذْ، قَدْ، هَلْ، بَلْ) gibi kelimelerde ikinci harflerin, kendilerinden sonra gelen harfe idgam edilmesi konusu kırâat imamları arasında farklılık göstermiştir. Ancak günümüzde İslam dünyasında yaygın olarak okunan Âsım kırâatinin Hafs rivayetinde bu yerlerde genellikle idgam uygulanmamaktadır. Buna örnek olarak “قَدْ سَمِعَ”⁴⁵ kelimesini verebiliriz. (إِذْ): Eğer kendisinden sonra altı harften biri (ت، ج، د، ذ، ز،) gelirse idgam yapılır. Örnek: (قَدْ) إِذْ رَئَيْتَ، إِذْ سَمِعْتُمُوهُ، إِذْ صَرَفْنَا (ج، د، ذ، ز، س، ص) geldiğinde idgam yapılır. Örnek: Te’nis “ت”sı altı harften biri (ت، ج، د، ذ، ز، س، ص) geldiğinde idgam edilir. Örnek: (بَلْ، هَلْ) كَذَّبْتَ تَمُودُ، حَبِطَ رَدْنَاهُمْ (ز، س، ص، ض، ط، ظ) geldiğinde idgam yapılabilir. Örnek: (بَلْ تَأْتِيهِمْ، هَلْ تَوْبُ الْكَفَّارِ) gibi. Mahreçleri yakın olan harfler arasında idgam yapılabilir. Bu durum, genellikle kaynaklarda “on yedi konumda ele alınmış olup bu konumlardan “ب”nın “م”e ve “ث”nın “ذ”e idgamıyla ilgili birer örnek (يَأْتِيْ اَرْكَبَ مَعْنَا،) misleyn ve mütacâniseyn harflerin yan yana gelmesi durumunda, genelde tüm kırâat imamlarına göre idgam

⁴⁵ Mücadele 58/1.

“إِذْ ذَهَبَ، رِبْحَتْ تَجَارَتُهُمْ، وَقَدْ دَخَلُوا.” Ancak bazı durumlarda istisnalar bulunmaktadır. Misleyn durumunda, sakın olan ilk harf bir med harfi ise ya da mütecâniseyn durumunda boğaz harflerinden biri bulunuyorsa, idgam uygulanmaz. “فَاَصْفَحْ عَنْهُمْ” ve “قَالُوا وَهُمْ الَّذِي يُوسُوسُ” gibi örneklerde bu kural geçerlidir. Hafs kırâatında ise Mutaaffifin sûresinin (83/14) âyetinde geçen “كَلَّا” kısmında, “بَلْ” üzerinde yapılan sekte sebebiyle “ل” harfi “ر” harfine idgam edilmemiştir. Misleyn iki “ن” veya iki “م” harfi olduğunda, idgam geniz sesi (ğunne) ile yapılır ve bu uygulamaya “ğunneli idgam-ı misleyn” olarak adlandırılır. Örnek olarak “عَلَيْهِمْ مَوْصَدَةٌ مِنْ نَارٍ” verilebilir. Diğer harflerin idgamında ise geniz sesi kullanılmaz ve buna “ğunnesiz idgam-ı misleyn” denir “فَمَا رِبْحَتْ” gibi. Sâkin “ن” veya tenvînden sonra “yermilûne” kelimesini (يرملون) oluşturan harflerden biri gelirse idgam yapılır. Eğer bu harf “ل” ya da “ر” ise, uygulanan idgam “ğunnesiz idgam” olarak adlandırılır: “غَفُورٌ رَحِيمٌ، خَيْرًا لَهُمْ، مِنْ لَدُنَّا، مِنْ رَبِّهِ”. Ancak bu harflerden başka birisi (ينمو) gelirse, bu durumda “ğunneli idgam” yapılır: “مِنْ نَذِيرٍ، مَلَكًا نَقَاتِلٍ، وَمَنْ يَبْتَغِ، وَمَنْ وَرَائِهِمْ، مُنَادِيًا يَنَادِي، مَهْزُومٌ مِنْ”. Sâkin “ن” ile “ينمو” harflerinden “و” veya “ي” aynı kelime içinde geçtiğinde ise idgam uygulanmaz “صنوان، قنوان، بنيان، قنوان، صنوان” Son olarak, harf-i ta’rif “el” (ال) kendisinden sonra “ت، ث، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن” harflerinden biriyle karşılaşır, “ل” harfi bu harfe idgam edilerek okunur “التَّائِبُونَ، السَّائِحُونَ، الرَّكَعُونَ، النَّاهُونَ” gibi (Sarı, 2000, 21/472).⁴⁶

Izhâr: (الإظهار) “ortaya çıkmak” anlamındaki zuhûr kökünden türeyen izhâr kelime anlamı olarak açıklamak, belirginlik, iki harfi birbirinden ayırma ve uzaklaştırma anlamlarına gelir. Tecvid ilminde ise “iki harfi birbirinden ayırarak açık şekilde telaffuz etmek” anlamında kullanılır. Eğer sâkin nûn veya tenvidinden sonra boğaz harfleri olarak bilinen (أ، ح، خ، ع، غ، هـ) harflerinden biri gelirse, sâkin nûn veya tenvidin bu harflerin önünde idgam, iklâb veya ihfâ yapılmadan izhar kuralına uygun şekilde okunur. “مَنْ هَاجَرَ”⁵³ “قَائِمَةً عَلَى”⁵² “بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ”⁵¹ “عَذَابُ الْيَمِّ”⁵⁰ “فَمِنْهُمْ”⁴⁹ “قَوِيٌّ عَزِيزٌ”⁴⁸ “الْأَنْهَارُ”⁴⁷ kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bu kuralın uygulanmasının temel sebebi, sâkin nûn veya tenvidin ile bu harflerin mahreçlerinin birbirine olan uzaklığıdır. Ancak, Kırâat-i Aşere imamlarından Ebû Ca’fer el-Kârî’ye göre “hâ ve ğayn” harfleri ihfâ harflerinden sayıldığından, bu harflerden önceki sâkin nûn veya tenvidin de ihfâ ile okunur “هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ” olduğu gibi. Benzer bir şekilde, sâkin mîm, bâ ve mîm harfleri dışındaki harflerin önünde bulunduğu izhar ile okunur ve bu duruma “izhâr-ı şefevî” adı verilir. Örnek olarak “يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا”⁵⁴ “مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ”⁵⁵ “فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ”⁵⁶ “أَوْ جَفْتُمْ عَلَيْهِ”⁵⁷ “تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا”⁵⁸ -“يَبْنَهُمْ شَدِيدٌ” kelimeleri gösterilebilir. Bu tür izharlarda, sâkin nûn ve mîmin gunnesi belirtilerek okunur. Ayrıca, harf-i ta’rif olan “lâm” harfinden sonra kamerî harflerden (أ، ب، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن) biri geldiğinde bu “lâm” da izhar ile okunur. Bu duruma “izhâr-ı kameriyye”

⁴⁶ Bkz: (İbnü’l-Cezerî, ts, 2/2-21).

⁴⁷ Hadid 57/12.

⁴⁸ Hadid 57/25.

⁴⁹ Hadid 57/26.

⁵⁰ Mücadele 58/4.

⁵¹ Mücadele 58/7.

⁵² Haşr 59/5.

⁵³ Haşr 59/9.

⁵⁴ Hadid 57/8.

⁵⁵ Mücadele 58/3.

⁵⁶ Mücadele 58/4.

⁵⁷ Haşr 59/6.

⁵⁸ Haşr 59/14.

denir ⁵⁹”الْعَزِيزُ“ ⁶⁰”وَالْبَاطِنُ“ ⁶¹”وَالْعُدْوَانُ“ ⁶²”الْمُفْلِحُونَ“ ⁶³”الْعَالَمِينَ“ olduğu gibi örnekleri verebiliriz (Temel, 2018, 99; Çetin, 2001, 23/506).

3.1.1.6. Tefhîm, Terkîk ve Tağlîz ile İlgili Kiraat Farklılıkları

Tefhîm: (التفخيم) sözlükte bir şeyi büyütme, kalınlaştırmak anlamına gelir. Tecvid terimi olarak ise, “tefhim harflerini okurken” dilin kökünün üst damağa doğru kalkmasıyla harfe bir kalınlık verilmesi ve ağız boşluğunun sesle dolması anlamında kullanılır. Daha genel bir ifadeyle, tefhîm, harfi kalın okuma işlemidir. Tefhîm, teccim, tesmîn, tağlîz aynı anlamda kullanılırlar. Fakat tağlîz lâm harfi için, tefhim ise ra harfi için kullanıldığı izah edilmiştir (İbnü’l-Cezerî, ts, 2/90; Temel, 2018, 160).

Râ harfi, kırâat âlimlerinin görüş birliğiyle üç durumda ince okunur. Birincisi, râ harfinin kendisi kesreli olduğunda, örneğin “فَرَح” kelimesinde olduğu gibi. İkincisi, râ’dan sonra sâkin bir med harfi olan “ي” geldiğinde, mesela “سَرِيْع” kelimesinde olduğu gibi. Üçüncüsü ise râ’nın sâkin olup öncesindeki harfin kesreli olduğu hallerde, örneğin “شِرْذِمَةٌ، أَنْذِرْهُمْ” gibi kelimelerde görülür. Ancak, râ harfi sâkin ve kendinden önceki harf kesreli olup râ’dan sonra “خُضْ صَغُطِ قُطْ” cümlesindeki isti’lâ harflerinden biri gelirse, râ kalın okunur. Buna “قُرْطَاسٌ ve مِرْصَادٌ” örnekleri verilebilir. Bununla birlikte, râ harfi sâkin, öncesindeki harf kesreli ve sonrasında isti’lâ harflerinden biri varsa, râ’nın hem ince hem de kalın okunması bütün kırâat imamları tarafından caiz görülmüştür. Şuara Suresi’nin 26/63. ayetindeki “فِي كُلِّ فِرْقٍ كَالطُّورِ الْعَظِيمِ” ifadesinde yer alan “فِرْقٍ” kelimesi buna örnek teşkil eder. Vakf durumunda da râ’nın ince veya kalın okunduğu yerler bulunmaktadır. Eğer râ’nın önceki harfi meksûr ise râ ince okunur; örneğin, “مُسْتَوْرٌ، قُدْرٌ، الشَّعْرٌ” gibi kelimelerde. Aynı şekilde, râ sâkin olup öncesindeki harf de sâkin bir “ya” ise, râ yine ince okunur; “لَا ضَيْرٌ، قَدِيرٌ” gibi örneklerde olduğu gibi. İmâle uygulayan kurrâya göre, râ’dan önce imâle harfi gelirse râ ince okunur; “الْأَنْهَارُ، الْأَبْرَارُ” kelimelerinde olduğu gibi. Ancak, imâle yapmayanlara göre bu kelimelerde râ kalın okunur. Son olarak, râ’dan önceki harf meftûh veya mazmûm olduğunda, vakıf halinde râ kalın okunur. “الْبَشَرُ، الْقَمَرُ، الْفَجْرُ، الْقَدْرُ” kelimelerinde de benzer bir durum bulunmaktadır. Ancak, imâle bulunan kelimelerdeki râ ince okunur; örneğin, “تَصَارِي، سَكَارِي، أُخْرِي، ذَكَرِي” gibi kelimelerde (Ünal, 2019, 154). Ayrıca buradaki örneklere ek olarak ⁶⁴”فِيهِ الرَّحْمَةُ“ ⁶⁵”تَحَاوَرَكُمَا“ ⁶⁶”أَشْدُّ رَهْبَةً“ kelimelerinde verebiliriz.

Terkîk: (الترقيق) sözlükte “sözü güzelleştirmek, bir şeyi zayıflatmak, inceltmek” anlamına gelir. Tecvid terimi olarak ise harfleri ince okuyarak seslendirmeye denir. Terkîk sırasında dil kökü üst çeneye doğru kaldırılmaz, aksine aşağıda tutulur. Bu durumda harf incelir, sesiyle ağız boşluğu dolmaz ve harf ince bir şekilde telaffuz edilir. Terkîk, zayıf bir sıfattır ve yalnızca tefhîm harfleri dışında kalan harflerde uygulanır (İbnü’l-Cezerî, ts, 2/90; İsfahânî, 2010, 436; Temel, 2018, 163).

Verş’in tarîki “Ezrak’a özgü bir vecih olarak, fethalı râ harfini, kendisinden önceki harfin sâkin veya meksûr olmasına bağlı olarak ince” okumaktadır. Bu uygulama, “بَصِيرًا، خَبِيرًا، كَبِيرًا، الْخَيْرُ تَبَصِيرَةً” gibi kelimelerde görülebilir. Ancak, Ezrak bu kuralı bazı istisnalarla uygular. Mesala “لَزَمَ”

⁵⁹ Hadid 57/1.

⁶⁰ Hadid 57/3.

⁶¹ Mücadele 58/8.

⁶² Mücadele 58/22.

⁶³ Haşr 59/16.

⁶⁴ Hadid 57/13.

⁶⁵ Mücadele 58/1.

⁶⁶ Haşr 59/13.

ifadesini “إِزْرَاهُمْ” gibi “arapçaya sonradan dâhil olan kelimeleri ve harfi hariç isti’lâ sıfatına sahip harfleri bu uygulamadan istisna etmektedir.” Ayrıca Ezrak tarîkinde إخراجهم kelimesi terkîk (ince okuma) ile telaffuz edilirken, أصرهم gibi kelimeler bu kurala dahil edilmez ve farklı bir şekilde seslendirilir (Akaslan, 2017, 242). Bu başlığa çalıştığımız sûrelerden örnek olarak “وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ”⁶⁷, “خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرٌ”⁶⁸ ve “الْمُصَوِّرُ”⁶⁹ kelimelerini verebiliriz.

Tağlîz: (التغليظ) sözlükte bir şeyi kaba ve kalın yapmak anlamına gelir. Tecvîd ilminde, özellikle Verş kırâatiyle, bazı harflerin kalın okunmasına yönelik bir uygulamadır. İmam Nafi'nin ikinci râvîsi olan Verş (Ezrâk tariki) bazı durumlarda belirli harfler ile lam harfi arasındaki bağlantıyı kalın bir şekilde okur. Tağlîz'in uygulandığı durumlar şunlardır:

1. Sâkin “ص” “ط” “ظ” harflerinden sonra gelen üstünlü lam (ل) kalın okunur. Örneğin “مطلع” ve “أظلم” kelimelerinde olduğu gibi.
2. Meftûh olan “ص, ط, ظ” harflerinden sonra gelen lam (ل) da meftuh olarak gelirse Ezrâk buradaki lamı da kalın okur. Örneğin “الطلاق” kelimesi gibi.
3. “ص, ط, ظ” harfleri ile lam harfi arasına elif harfi girerse, Ezrâk bu lamı hulf (hem ince hem kalın) ile okur. Örneğin “فصال ve طال” kelimelerinde olduğu gibi.
4. Meftûh lamdan sonra imâle harfi olan (ي) gelirse, Ezrâk meftûh lamı hulf ile tağlîz okur. Örneğin “يُصلى” kelimesinde olduğu gibi.
5. Meftûh olan “ص” “ط” “ظ” harflerinden sonra gelen üstünlü lam, vakfin etkisiyle sâkinleşirse, Ezrâk yine hulf ile tağlîz eder. Örneğin “قد فصل أن يوصل” şeklinde olduğu gibi (Temel, 2018, 154). Ayrıca “فَطَال” ve “أَفْضَلُ”⁷⁰ kelimeleride örnek verebiliriz.

3.1.1.7. Feth ve İmâle ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Feth: (الفتح), sözlük anlamıyla “açmak, genişletmek, kapalılığı gidermek, bir şeyin başlangıcı ve hükmü” gibi anlamlara gelir. Ayrıca “söz açmak” anlamını da taşır. Tecvid terimi olarak ise, harfi telaffuz ederken okuyucunun ağzını açması anlamına gelir. Bu durum özellikle harften sonra elif geldiğinde gerçekleşir. Bu uygulamaya “tefhim” denildiği gibi, bazı âlimler buna “nasb” terimini de kullanmıştır. Elif harfini seslendirirken ağız iki şekilde açılır: Feth-i şedîd, okuyucunun harfleri telaffuz ederken ağzını gereğinden fazla açması, feth-i mütevasıt ise okuyucunun ağzını feth-i şedid ve orta dereceli imâle arasında açmasıdır. Feth terimi, bazı eş anlamlı terimlerle ilişkilendirilmiştir: Unsur: Feth ile gasbın bir göstergesi olarak kabul edilir. Tadhîm: Feth ile geniş anlamlı bir eşleştirme yapılmıştır. Terkîk: Feth terimi nadiren terkikle eş anlamlı kullanılmıştır. Tağlîz: Kırâat âlimleri arasında az kullanılan bir eş anlamlılıktır. Geçmişte bazı âlimler feth terimini daha geniş anlamlarda kullanmış olsada, son dönem âlimleri “feth”i genellikle “imâle”nin karşıtı olarak ele almışlardır. Modern tanımda, feth, herhangi bir imâle olmaksızın kısa ya da uzun fetha ile telaffuz etmektir. Sadece kırâat âlimleri “feth'i iki derecede” incelemişlerdir. Bunlardan ilki şedîd feth: Harfi seslendirirken ağız tamamen açılır, özellikle elif harfinde belirgindir. Ancak kırâat âlimleri bu tür bir telaffuzun gerçekleşmediğine dikkat çekmişlerdir. Bunlardan ikincisi de mutavassıt feth ağız açılır ancak daha ölçülüdür ve bu kullanım elif harfinde daha belirgindir. “Kırâat âlimleri feth terimini kullanırken bu dereceyi kastederler” (İbn Manzûr, 1990, 3337; İsfahânî, 2010, 775; İbnü'l-Cezerî,

⁶⁷ Hadid 57/20.

⁶⁸ Mücadele 58/12.

⁶⁹ Haşr 59/24.

⁷⁰ Hadid 57/16,20.

ts, 2/29,30; Danî, 1995, 39; Temel, 2018, 64,65). “بُشْرَايُكُمُ الْيَوْمَ”⁷¹ ve “أَصْحَابُ النَّارِ”⁷² kelimelerini örnek olarak verebiliriz.

İmâle: (الإمالة), sözlükte “bir şeyin eğilmesi, sapması veya bir tarafa meyletmek, yönelmek” anlamına gelen meyl (ميل) kökünden türemiştir. Tecvid terimi olarak imâle, elifi yâ harfine doğru yönlendirmek, bu iki harfin ortasında bir ses ile ve fethalı harf harekesini kesreye yaklaştırarak okumaktır (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/30; ez-Zeyyat vd., 1972, 894; İbn Manzûr, 1990, 4309; İsfahânî, 2010, 1023). İmâle ikiye ayrılır: Birincisi İmâle-i Kübrâ diğer isimleriyle imâle-i şedîde, bath, mahd, idcâ veya kesr, fethanın kesreye, elifin ise “yâ”ya iyice yaklaştırılmasıdır. Ancak bu yaklaşım, harfin tamamen çevrilmesini içermez. Türkçede birinci “e” harfiyle telaffuz edilen sesler, bu imâle türüne örnek gösterilebilir. İkincisi ise İmâle-i Suğrâ imâle-i mutavassıttır. Feth-i mutavassıtla imâle-i kübrâ arasında bir seslendirme türüdür. Buna ayrıca taklîl, beyne beyne veya beyne'l-lafzateyn isimleri de verilmiştir (Sarı, 2000, 22/177; Yüksel, 2016, 385).

Bazı âlimler, “Kur’ân tefhîm ile indirilmiştir” hadisinden hareketle imâleyi hoş karşılamamışlardır. Ancak diğer bir grup âlim, Kur’ân’ın yedi harf ruhsatına dayanarak farklı kabile lehçelerine göre okunabileceğini ileri sürmüş ve bu nedenle imâlenin caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Kureyş ve Hicaz halkı tahkik (imâlesiz okuma) ile okurken, Necdiyye, Temîm, Esed ve Kays gibi bazı Arap kabilelerinde imâle yaygın şekilde uygulanmıştır. Kırâat imamları arasında imâle uygulaması farklılık göstermektedir. Nâfi’ (özellikle Verş rivayeti), Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef kırâatlarında imâle oldukça yaygındır. Buna karşılık İbn Âmir, İbn Kesîr ve Âsım, imâleyi sınırlı bir şekilde kullanmışlardır. İmâle yapan kırâat imamları arasında ise, uygulamanın detayları ve imâlenin miktarı konusunda ihtilaf edilmiştir. Özellikle Hamza, Kisâî ve Halef, Kur’ân’da yâ harfine dönüşen tüm eliflerde imâle yapmışlardır. Bu yöntemle kelimenin sonundaki elif harfi yâ’ya dönüştürülerek telaffuz edilir Bu durum, “ذِكْرِي، الْهُدَى، سَعَى، أُبَى، اِشْتَرَى، الْفَتَى” gibi kelimelerde, “zikrâ” kelimesi “zikrê”, “hudâ” kelimesi ise “hudê” şeklinde okunması örnek olarak gösterilmiştir (Ünal, 2019, 155,156).⁷³ “اِسْتَوَى”⁷⁴ ve “مِنْ نَجْوَى”⁷⁵ ayrıca örnek olarak verilebilir.

3.1.1.8. İzafet “ي” ları ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Bu başlık altında, fiile, isme ve harfe bitişmiş olan mütekellim ya’sı ele alınmaktadır. Örneğin, “إِنِّي هَدَيْتُ رَجُلًا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ” (En’âm, 6/161) ayetinde, “إِن” harf, “هَدَى” fiil ve “رَجُلًا” isimdir. Her üçüne de izafet ya’sı eklenmiştir. Bu ya’ların okunuşunda, diğer kırâat usûllerinde olduğu gibi, kırâat imamları arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Mushaf’ta kelimelere bitişik olarak yazılan ve toplamda 214 adet olan izafet ya’ları, farklı kırâat imamlarınca çeşitli şekillerde okunmuştur: İbn Kesîr, Nâfi’ ve Ebû Amr, izafet ya’sını fetha ile okumuşlardır. Örneğin, “إِنِّي أَخَافُ” (Haşr, 59/16) âyetindeki izâfet yâsını fethalı olarak “إِنِّي أَخَافُ” şeklinde kırâat etmişlerdir.

Ayrıca, izafet ya’sının kırâatta gösterilip gösterilmemesi hususunda da imamlar arasında altı farklı durum söz konusu olmuştur:

1. Fethalı hemze ile okunan ya’lar: Örneğin, “إِنِّي أَخَافُ” (Şuarâ, 26/135).
2. Kesreli hemze ile okunan ya’lar: Örneğin, “مَنْ أُنْصَارِي إِلَى اللَّهِ” (Saff, 61/14).

⁷¹ Hadid 57/12.

⁷² Haşr 59/20.

⁷³ Bkz: Detaylı bilgi için ayrıca (Danî, 1995, 39-45; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/29-90) kaynaklarına başvurulabilir.

⁷⁴ Hadid 57/4.

⁷⁵ Mücadele 58/7.

3. Mazmûm hemze ile okunan ya'lar: Örneğin, “وَإِنِّي أُعِيدُهَا بَكَ” (Âl-i İmrân, 3/36).
4. Lâm-ı tarif fethalı olarak geçiş yapılarak okunan ya'lar: Örneğin, “آتَانِي الْكِتَابَ” (Meryem, 19/30).
5. Vasil hemzesi ile okunan ya'lar: Örneğin, “يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ” (Furkân, 25/27).
6. Hemze dışındaki harflerle okunan ya'lar: Örneğin, “إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ” (En'âm, 6/162) şeklindeki örneklerle izah edilmiştir (Ünal, 2019, 159,160).

3.1.1.9. Sekte Hâ'sı

Sekte hâ'sı (هـ), file, isme veya zamire eklenen fazladan bir hâ harfidir. Bu hâ'nin kullanımı, Kur'ân'ı Kerîm'de belirli örneklerde karşımıza çıkar. Örneğin: “لَمْ يَسْئَلْهُ” (Bakara 2/259), “فِيهِدِيهِمْ أَقْطَارَهُ” (En'âm 6/90). Kırâat imamları, sekte hâ'sının vakıf (durak) halinde gösterilmesi gerektiğinde hemfikirlerdir. Ancak vasil (geçiş) halinde bu harfin bırakılıp bırakılmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1. Vasil Halinde İsbât Edenler: İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, Âsım ve İbn Âmir, sekte hâ'sını vasil durumunda da muhafaza etmişlerdir.
2. Vasil Halinde Hazf Edenler: Hamza, vasil halinde sekte hâ'sını kaldırma (hazf) taraftarıdır.
3. Yerine Göre İsbât ve Hazf Yapanlar: Bazı kırâat imamları, örneğin, “لَمْ يَسْئَلْهُ” gibi kelimelerde sekte hâ'sını hazf ederken, diğer yerlerde isbât etme yoluna gitmişlerdir.

Sekte hâ'sının varlığı veya yokluğu, kırâat ilmindeki usûl farklılıkları arasında yer alır. Ancak, bu farklılıkların Kur'ân tefsiri açısından âyetlerin anlamını etkileyecek bir işlevi bulunmamaktadır. Bu kullanım daha çok fonetik bir özelliktir (Ünal, 2019, 160). Ancak bu başlıkta çalışığımız sûrelerle ilgili örnekler mevcut bulunmamaktadır.

3.2. Âyetin Manasında Değişikliğe Yol Açan Kırâatler

3.2.1. Ferşî Farklılıklar

3.2.1.1. Sarf Yönünden Kırâat Farklılıkları

Ferşî kırâat farklılıkları, bir kelimenin yapısında görülen değişiklikleri ifade eder. Bu farklılıklar, kelimenin isim, fiil veya harf olmasına bağlı olarak ortaya çıkabilir. Söz konusu değişimler bazen kelimenin yalnızca yapısını ve anlamını etkilerken, bazen de cümle içindeki yerini değiştirir.

Bu bağlamda kırâatler iki temel alanda incelenir:

1.Sarf Yönüyle İnceleme: Kırâat vecihleri kelimenin yapısını ve anlamını etkiler. Bu farklılıklar, kelimenin kök harfleri, ekleri veya vezinlerinden kaynaklanır ve kelimeyi oluşturan öğelerde değişikliğe yol açar.

2.Nahiv Yönüyle İnceleme: Kelimenin cümle içerisindeki konumu veya görevini etkileyen değişikliklerdir. Bu farklılıklar, kelimenin irab durumunu veya cümledeki yerini değiştirerek anlamda farklılık oluşturabilir (Ünal, 2019, 160,161).

Bu başlık altında ele alınacak âyetlerdeki kırâat farklılıkları, sarf ilminin çerçevesinde değerlendirilecektir. Ayrıca, kırâat vecihleri; isimlerle, fiillerle mastarlarla ve birden fazla kırâat farklılıklarıyla ilgili olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılacaktır.

3.2.1.1.1. İsim ile İlgili Kırâat Farklılıkları

3.2.1.1.1.1. İsmi Yapısındaki Harf ve Hareke Değişikliği ile İlgili Vecihler

Hadîd 57/24

”الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ“

“Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

1-a) Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir: بِالْبُخْلِ “...cimrilik...”

b) Diğer kırâat imamları: بِالْبُخْلِ “...cimrilik...” (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).

2-a) Nafi, İbn Âmir ve Ebû Cafer: فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ “...ihtiyacı olmayandır...”

b) Diğer kırâat imamları: فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ “...İhtiyacı olmayanın... ta kendisidir...” (Dâni, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyetteki ilk kırâat farklılığının “بِالْبُخْلِ” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. Bu kelime “cimrilik” anlamına gelir ve genellikle “ب” harfi zammeli ve “خ” harfi sakin olarak “بِالْبُخْلِ” şeklinde okunur. Ancak bazı kırâat imamları farklı okumaları tercih etmiştir. Enes, Ubeyd b. Umeyr, Yahya b. Ya’mer, Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysin, Hamza ve el-Kisâî, kelimeyi “ب” ve “خ” harflerini fethalı olarak “بِالْبُخْلِ” şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş ensar’ın diline özgüdür. Ebu'l Aliye ve İbn es-Semeyka ise bu kelimeyi “ب” harfi fethalı “خ” harfi sakin olacak şekilde, “بِالْبُخْلِ” şeklinde okumuşlardır. Ayrıca, Nasr b. Asım’dan, kelimenin iki ötreli biçimde, yani “بِالْبُخْلِ” olarak okunduğu da rivayet edilmiştir. Tüm bu okumaların, meşhur söyleyiş olduğu da ifade edilmiştir (Kurtubî, 1964, 17/259).

Bu kelimenin anlama etkisine bakarsak; mazi olan “بَخِلَ” kelimesinin muzari olan “يَبْخُلُ” nün mastarı “بَخِلَ”, “بَخِلَ”, “بَخِلَ” şekillerinde gelmektedir. Bundan dolayı “بِالْبُخْلِ” okuyuşları ile diğer kırâat imamlarının “بِالْبُخْلِ” okuyuşları aynı manaya geldiğini söyleyebiliriz (ez-Zeyyat vd., 1972, 41).

Âyetteki ikinci kırâat farklılığının “فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. Nâfi’ ve İbn Âmir, ilgili ifadeyi “هو” (ta kendisi) zamiri olmaksızın “فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ” (Muhakkak Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır ve her türlü övgüye layık olandır) şeklinde okumuşlardır. Buna karşılık, diğer kırâat imamları fasıl zamiri olmak üzere yani “هو” zahirini muhafaza ederek “هو الغني” (İhtiyacı olmayanın... ta kendisidir) şeklinde okumuşlardır. Bununla beraber “هو” zahirinin “mübteda olması ve “ihtiyacı olmayanın” anlamındaki “الغني” kelimesi onun haberi olur. Böylece cümle “إن” (Muhakkak) edatının haberi olmasının da mümkün olduğu” şeklinde de izah edilmiştir. “هو” kelimesini ‘hazfeden’ okumayan kırâate göre ise, “هو” kelimesinin bir ‘fasıl’

ayırıcı olarak kabul edilmesi daha uygundur. Çünkü fasıl zamirinin hazfedilmesi mübtedânın hazfedilmesinden daha kolaydır (Kurtubî, 1964, 17/260).

Zemahşeri ve Nesefî tefsirlerinde “فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ” şeklindeki kırâate ek olarak şunu aktarmışlardır: Bu okuyuş Medine ve Şam halklarının Mushaflarında da bu şekilde geçmektedir şeklinde ifade etmişlerdir (Zemahşerî, 1987, 4/480; Nesefî, 1998, 3/441).

Âyetteki ikinci kırâat farklılığı olan “فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ” “İhtiyacı olmayanın... ta kendisidir” kelimesi “هو” (ta kendisi) zamiri olmaksızın “فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ” “ihtiyacı olmayandır” şekilde okunmasının anlam üzerinde genel anlamda bir farklılığının olmadığını görmekteyiz.

Hadîd 57/27

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً
“إِنْتَدَعَوْهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsa’yı da gönderdik, ona İncil’i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

- a) Kunbül: رَأْفَةً “...şefkat...”
- b) Diğer kırâat imamları: رَأْفَةً “...şefkat...” (Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyetteki ilk kırâat farklılığının “الْإِنْجِيلَ” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. Fakat bu kelime aşere tarîki içerisinde geçmese genel itibariyle şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olmasına rağmen tefsirlerde yer verilmesinden dolayı kısaca değinmek istiyoruz. “الْإِنْجِيلَ” kelimesini Hasan Basri “ه” harfini fetha üzerine “الْإِنْجِيلَ” şeklinde okunduğunu ifade etmiştir. Bu kelimeye benzer şekilde ilk harfleri fetha harekesiyle rivayet olunan “البرطيل” “البرطيل” “السكينة” kelimelere kıyasla daha kolay olduğu açıklanmıştır. Çünkü bunun nedeninin “İncil/Encil” kelimesinin arapça bir kelime olmadığı yabancı dilden bir kelime olduğu, bu yüzden arapça’nın yapı kurallarını koruma zorunluluğu olmadığı ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/481).

Fahreddin er-Râzî “الْإِنْجِيلَ” kelimesini tefsirinde şöyle açıklamıştır. İbn Cinni, Hasan el-Basri’nin “الْإِنْجِيلَ” kelimesini hemzenin fethasıyla “الْإِنْجِيلَ” şeklinde okuduğunu belirtmiş ve bu kırâatın benzeri olmayan bir kullanım olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bunun “أَفْعِلَ” vezninden bir kelime olmakla beraber bu kelime, “bir şeyi çıkarttığın” zaman ifade edilen “تَجَلَّتْ الشَّيْءُ” tabirinden olduğu, çünkü hükümlerin incilden çıkarıldığı izah edilmiştir. “Tevrat” kelimesinin ise, (çakmak taşından kıvılcım çıkardığı) zaman söylenilen “وَرَى الرَّثْدُ” deyiminden alındığı ve “فَوْعَلَةٌ” vezninden gelen bir kelime olduğu açıklanmıştır. Bunun bir benzerinin “فُعْلَانٌ” vezninden olan “furkan” kelimesi olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin (iki şey arasını ayırmak) anlamındaki “فَرَقَ” fiilinden geldiği belirtilmiştir. Buna göre incil’in hemzesinin fethalı okunmasının caiz olmadığı, çünkü bunun bir benzerinin yok olduğu ve Hasan Basri’nin ancak ‘semâen’ işiterek böyle okuduğunu açıklamıştır. Bu okuyuşun iki izahı olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi şöyledir: Bu okuma bazı dil bilginlerinin “الْإِنْجِيلَ” kelimesi hakkında açıklamaları gibi bu çok nadir olan ‘şâz’ bir okuyuştur.

İkinci izah ise şöyledir: O, İncil kelimesinin a'cemî yani arapça olmayan bir kelime zannederek, buna dikkat çekmek amacıyla, böyle okuduğunu açıkladığını görmekteyiz (Râzî, 1999, 29/473; İbn Cinnî, 1994, 2/313).

Bu âyetteki ilk kırâat farklılığı olan “الْأَنْجِيلَ” kelimesinin şâz kırâatlerde “الْأَنْجِيلَ” şeklinde okunmasının caiz olmadığı belirten İbn Cinni, sadece Hasan Basri'nin bu şekildeki kırâatı kabul ettiğini belirtmiştir. Genel anlamda yabancı bir kelimeye dikkat çekmek amacıyla okunduğu ancak anlamda büyük bir farklılığın olmadığını müşahade etmekteyiz.

Âyetteki ikinci kırâat farklılığının “رَأْفَةً” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. “رَأْفَةً” kelimesi “رَأْفَةً” mastar kalıbında “رَأْفَةً” şeklinde kırâat edilmiştir. Dolayısıyla Kunbül'ün “رَأْفَةً” okuyuşu ile diğer kırâat imamlarının “رَأْفَةً” okuyuşları aynı anlama gelmektedir (Zemahşerî, 1987, 4/481; ez-Zeyyat vd., 1972, 319).

Âyetteki üçüncü kırâat farklılığının “رُحْبَانِيَّةً” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. Fakat bu kelime aşere tarîkinde içerisinde geçmese de genel itibariyle şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olması rağmen tefsirlerde yer verilmesinden dolayı kısaca bu farklılıkta değinmek istiyoruz. “رُحْبَانِيَّةً” kelimesi, “ر” harfinin zammelenmesiyle “رُحْبَانِيَّةً” şeklinde de okunmuştur “رُحْبَانِيَّةً” kelimesi, kök olarak “رَاهِب” (rahip) kelimesinin çoğul formu olan “رُحْبَان” ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki, kelimenin burada ruhbanlığa nispet anlamına işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu “رَاكِب” kelimesinin çoğul formu olan “رُكْبَان” örneğiyle benzerlik kurulmasına dayanır. Söz konusu kelimenin fethalı olarak okunmasına gelince bu kelime, “muzmar bir fiil” ile mansub kılınmış, bunun da böyle olduğunu gösteren zahiri anlamın bunu bu şekilde gösteriyor olması sebebiyledir şeklinde bir izah yapılmıştır (Zemahşerî, 1987, 4/481,482).

Kurtubi ise bu kelimeyi tefsirinde şöyle açıklamıştır: el-Mâverdî, bu konuda iki farklı kırâate dikkat çekmiştir. Birinci kırâat, “ر” harfinin üstün okunmasıdır ki bu, “الرَّهْبَ” kelimesinden türemiştir ve “korku” anlamına geldiği ifade edilmiştir. İkinci kırâat ise “ر” harfinin damme ile üstün okunmasıyla oluşur ve bu “الرُّحْبَانِ” da “ruhbanlığa mensup olan” anlamına geldiği söylenmiştir. Bu durum, “الرُّضْوَانِ” kelimesinden “كَالرُّضْوَانِيَّةِ” şeklindeki türetmeye benzetilmiştir. Bu bağlamda, ruhbanlık, onların yemek, içmek, evlenmek gibi dünyevî hazlardan uzak durarak mağaralara ve manastırlara çekilmekle kendilerine ağır sorumluluklar yüklemeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bunun sebebi, krallarının birtakım hükümleri değiştirmesidir. Geriye doğru yolda az sayıda kişi kalınca bu kişiler de ruhbanlık yolunu seçerek dünyevî bağlarını kesmişlerdir şeklinde açıklama yapılmıştır (Kurtubî, 1964, 17/263).

Haşr 59/9

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجْزَوْنَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ
“أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَهُ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyette zikredeceğimiz kırâat farklılıkları aşere tarîkinde yer almamaktadır. Genel itibariyle şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olması rağmen müfessirlerimiz tefsirlerinde bu kırâat farklılıklarına yer verdiği için biz de açıklama gereği gördük.

Âyette geçen “شَحَّ” kelimesinde “ش” harfinin zamme harekesiyle okunmasıyla beraber kesre harekesi ile “شَحَّ” şeklinde de kırâat edilmiştir. Kelimenin anlamı üzerinde durulduğunda, “اللُّؤْمُ” anlamını taşıdığı ve manasının “kişinin içinde başkasına bir şey verme hususunda hissettiği yoğun engelleyici duygu, aşırı mal hırsı ve cimrilik” şeklinde anlam verilmektedir. Zemahşerî âyette geçen “يَمَارِسُ نَفْسًا بَيْنَ جَنْبَيْهِ كَرْزَةً إِذَا” ifadesini tefsir ederken şu beyiti örnek olarak vermiştir. “وَمَنْ يُوقَ شَحَّ نَفْسِهِ” şair bu beyitinde cimriliğiyle tanınan birinin durumunu dile getirmiştir.

Cimrilğin nefse izafe edilmesi, bu özelliğin kişinin fitratında bir eğilim veya içgüdü olarak mevcut olduğunu ifade eder. Oysa “البخل” cimrilik, bizzat nefsin engel olmasıdır” şeklinde açıklanmıştır. “وَأَحْضَرَتِ الْأَنْفُسُ الشَّحَّ” (Nisa 4/128) “Nefisler de cimriliğe meyillidir” ifadesi, cimrilğin nefsin doğasında bulunduğuna işaret eder. “وَمَنْ يُوقَ شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” “Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” Bu cümlede geçen “وَمَنْ يُوقَ” ifadesi “ق” harfinin şeddelenmesiyle “وَمَنْ يُوقَ” şeklinde de kırâat edildiği açıklanmıştır (Zemahşerî, 1987, 4/505; Şevkânî, 1993, 5/240).

Haşr 59/10

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Bunların ardından gelenler de “Ey rabbimiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

“Onlardan sonra gelenler” anlamına gelen “وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ” ifadesi, önceki âyetlerde geçen “المهاجرين” ‘muhacirler’ üzerine atfedilmiştir. Bu âyette bahsedilen grup, ilk olarak hicret edenlerin ardından hicret edenlerdir. Ancak bazı müfessirler, buradaki ifadenin daha genel bir anlam taşıdığını ve “daha sonra gelenlerin önceki nesillere güzellikle tabi olanlar” olduğu ifade edilmiştir. Âyette geçen “غِلًّا” kelimesi “غَمْرًا” şeklinde de okunmuştur. Burada ifade edilen iki kırâatte kin ve nefret anlamına geldiği açıklanmıştır (Zemahşerî, 1987, 4/506).

Bu âyet-i kerîmedeki kırâat farklılığı, aşere tarîki içerisinde geçmese de genel itibariyle şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olması rağmen tefsirlerde yer verildiği için biz de kısaca değinmek istedik.

Haşr 59/23

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözetin

ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Burada zikredeceğimiz kırâat farklılığı aşere tarîkinde bulunmamaktadır. Genel itibariyle şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olması rağmen tefsirler bu kırâat farklılığına yer verdiği için biz de kısaca değinmek istiyoruz.

Âyet-i kerimede yer alan “الْقُدُّوسُ” kelimesi, zamme harekesiyle okunmasıyla birlikte “ق” harfinin fethalanmasıyla “الْقُدُّوسُ” şeklinde de kırâat edilmiştir. Anlamı ise, “çirkinlik ve kusurlardan münezzehtir, tertemiz, arınmış” demektir. Allah’ın isimlerinden olan el-Kuddûs (الْقُدُّوسُ) O’nun bütün noksanlıklardan ve beşerî kusurlardan münezzehtir/ uzak olduğunu ifade eder. Benzer bir isim olan “السُّبُّوحُ”, meleklerin tesbihatlarında geçmektedir. Meleklerin, Allah’ı zikretmek için söyledikleri bir zikir olan “سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ” ifadesi “Ey meleklerin ve Ruh’un (Cebrail’in) Rabbi olan Allah’ım! Seni tesbih ve takdis ederiz, sen her türlü eksiklikten uzaksın” anlamını taşır. Bu zikir, Allah’ın yüceliğini, her türlü eksikliklerden uzak oluşunu vurgulamaktadır (Zemahşerî, 1987, 4/509; İbn Cinnî, 1994, 2/317,318).

Haşr 59/24

“هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

“O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O’nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

“الْمُصَوِّرُ” ismi, Allah’ın yarattığı varlıklara şekil ve sûret veren anlamındadır. Hatib b. Ebi Beltea’nın bu ismi “الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ” ifadesini okurken “الْمُصَوِّرُ” kelimesindeki “و” harfini fetha ile ve “ر” harfini ise mansub olarak “الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ” okuduğu rivayet edilmektedir. Bu şekilde okunuşu, “yaratmış olduğu varlıklara farklı şekil ve suretlerle yaratıp var eden” anlamına geldiği izah edilmiştir.

İbn Mesud ise âyetteki “وَالْأَرْضِ” ifadesini “وَمَا فِي الْأَرْضِ” olarak okumuştur. Bu kırâat, “yeryüzünün yaratıcısı ve sahibi” anlamını ifade etmektedir (Zemahşerî, 1987, 4/510; Şevkânî, 1993, 5/248).

Burada zikrettiğimiz kırâat farklılığı da aşere tarîkinde bulunmamaktadır. Bu kırâat farklılığını şâz kapsamda değerlendirebiliriz. Ancak müfessirlerimiz bu kırâat farklılıklarına tefsirlerde yer verdiği için biz de kısaca değinmek istedik.

3.2.1.1.1.2. Kelimenin Tekil-Çoğul Okunması ile İlgili Vecihler

Mücâdele 58/11

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانْشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda “Yer açın” dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. “Davranıp kalkın” dendiğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Asım: **تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ** “...Meclislerde yer açın !...”

b) Diğer kırâat imamları: **تَفَسَّحُوا فِي الْمَجْلِسِ** “...Meclisde yer açın !...” (Dânî, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

a) Nafi, İbn Âmir, Şu'be, Halef, Hafs ve Ebû Cafer: **اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا** “...Kalkın...”

b) Diğer kırâat imamları: **اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا** “...Kalkın...” (Dânî, 2005, 743; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyette geçen ve “Meclislerde yer açın” anlamını taşıyan **تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ** ifadesi, “meclislerde yeni gelenlere yer açın” şeklinde açıklanabilir. Bu, “kenarlara çekilerek birbirinize yer verin” anlamını taşımaktadır. Araplar arasında kullanılan “Benden biraz uzaklaş, kenara çekil, üst üste binerek birbirinizi sıkıştırmayın” anlamındaki **اِفْسَحْ عَنِّي** ifadesine benzetilebilir. Buda, “biraz genişlik sağlamak, mesafeyi artırmak” manasında **تَنْحَ** demektir. Âyette yer alan **تَفَسَّحُوا** kelimesi ise bazı kırâatlerde **تَفَاسَّحُوا** şeklinde okunmuştur. Bu ifade, “karşılıklı olarak birbirinize yer açın” anlamına geldiği ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/492).

Fahreddin er-Râzî **تَفَسَّحُوا** kelimesini tefsirinde şöyle açıklamıştır: Hasan ve Dâvud ibn Ebi Hind, âyette geçen kelimeyi **تَفَاسَّحُوا** şeklinde okumuşlardır. İbn Cinnî bu kırâat hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; “Bu okuma, âyetin anlatmak istediği manaya daha uygundur,” demiştir. Çünkü **تَفَسَّحُوا** denildiğinde, bu ifade “Burada bir genişlik olsun” anlamına gelir. Ancak **تَفَاسَّحُوا** tefâ’ul vezninde olduğu için, burada kastedilen mufâ’ale, yani karşılıklı olarak yer açmadır. Bu durum, birden fazla kişi arasında gerçekleşen bir eylemi ifade eder. İbn Cinnî, bunu karşılıklı bir eylem anlamı taşıyan “mukâseme” (karşılıklı bölüşme) ve “mukâyese” (karşılıklı paylaşma) gibi örneklerle açıklamış; bu fiillerin karşılıklı birden fazla kişiden meydana geldiğine dikkat çekmiştir (Râzî, 1999, 29/493; İbn Cinnî, 1994, 2/315). Âyette geçen bu kelime aşere tariki içerisinde geçmese de tefsirlerde yer verilen ve genel itibariyle şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olmasından ötürü burada kısaca değinmek istedik.

Âyetin devamında yer alan **الْمَجَالِسِ** kelimesinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Hasan el-Basri ve Asım bu kelimeyi çoğul olarak **فِي الْمَجَالِسِ** “Meclislerde yer açın!” şekline okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise bu kelimeyi **فِي الْمَجْلِسِ** “Meclisde yer açın!” şeklinde kırâat etmişlerdir. Bu kırâatle ilgili Vâhidî, şöyle bir açıklama yapmıştır. Âyetteki kelimenin müfred olarak okunmasının tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tercihin sebebini de şu şekilde açıklamıştır: “Çünkü burada kastedilen, Hz. Peygamber'in (s.a.s) meclisidir ve bu meclis tektir.” Ancak kelimenin çoğul olarak okunmasını izah ederken, “Her bir oturan kimse için bir meclis, yani bir oturma yeri kabul etmek” sebebiyle bu şekilde de bir okuma yapılabileceğini belirtmiştir (Taberî, 2001, 22/478; Râzî, 1999, 29/493).

الْمَجَالِسِ kelimesine yukarıda zikredilen kırâat farklılığına ek olarak Zemahşerî'nin tefsirinde farklı bir okuyuş daha izah edilmiştir. Ancak bu okuyuş da aşere tarikinde yer almamaktadır. Bu farklı kırâatin izahına gelecek olursak **الْمَجَالِسِ** kelimesi “ج” harfî sükûn ile okunur, “ا” harfî

hafzedilir ve “ل” harfide fethalanarak “فِي الْمَجَالِسِ” şeklinde kırâat edilmiştir. Bu ifade, “oturmak” anlamına gelir ve âyetin bağlamında, “oturma şeklinizi düzeltin, biraz toparlanın, otururken birbirinizi sıkıştırarak oturmayın ve gelenlere hemen yer açın ki “يُقَسِّحَ اللَّهُ لَكُمْ” yani “Allah da sizin yerlerinizi açıp genişletsin” şeklinde açıklanmıştır (Zemahşerî, 2024, 8/848; Zemahşerî, 1987, 4/492).

Bütün bu görüşler doğrultusunda âyete genel olarak baktığımızda “فِي الْمَجَالِسِ” “Meclislerde yer açın!” şeklindeki Asımın çoğul okuyuşu, diğer kırâat imamları ise müfret formatında “فِي الْمَجْلِسِ” “Mecliste yer açın!” şeklinde kırâat etmişlerdir. Yukarıda da izah ettiğimiz üzere Vâhidi bu okuyuşlardan müfret okuyuşun tercih edilmesi gerektiğini vurgulamış bunuda şu şekilde izah etmiştir. Burada kastedilen meclisin “Hz. Peygamber’in (s.a.s) meclisidir ve bu meclis tektir” şeklinde açıklama yapmıştır. Çoğul olarak okunmasında “Her bir oturan kimse için bir meclis, yani bir oturma yeri kabul etmek” şekilde de bir okuma yapılabileceğini ayrıca belirtmiştir. Âlimler bu hususta şöyle bir izahta yapmışlardır: “Burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)’in meclisidir. Müslümanlar o mecliste, Hz. Peygamber (s.a.s)’e yakın olma yarışı ve onun sözünü duyma arzusu içinde bulunduklarından dolayı, birbirlerini sıkıştırıyorlardı...” (Râzî, 2002, 379).

Bir diğer ihtilâf ise “اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا” kelimesinde karşımıza çıkmaktadır. Medine kırâatçılarının çoğunun bunu “ش” harfini dammeli olarak “اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا” şeklinde okumuşlardır. Kufe ve Basra kırâatçılarının çoğunun ise “ش” harfini kesreli olarak “اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا” şeklinde okudukları ifade edilmiştir. Bu konuda ki görüş, her iki kırâatın de bilinen ve meşhur iki lehçe olduğudur. Tıpkı “يَغْكُفُونَ” ve “يَغْكُفُونَ” ya da “يَغْرُسُونَ” ve “يَغْرُسُونَ” kelimelerinde olduğu gibi. Hangi kırâatle okunursa okunsun, okuyucu isabet etmiş olur şeklinde açıklama yapılmıştır (Taberî, 2001, 22/480). Âyete genel olarak baktığımızda buradaki açıklamalara binaen “اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا” kelimesinin “اَنْشُرُوا فَانْشُرُوا” şeklinde okunmasında bir hata oluşturmadığını ve anlam üzerinde genel anlamda bir farklılığın olmadığını görmekteyiz.

“وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ” “Allah, tüm yapıp ettiklerinizden ve onların yapıp ettiklerinden haberdardır.” Bu ifade âyetin sonunda yer almaktadır ve “ت” harfiyle “تَعْمَلُونَ” şeklinde okunduğunda “Sizin yapıp ettiklerinizden” anlamına gelirken, aynı kelimenin “ي” harfiyle “يَعْمَلُونَ” şeklinde okunması ise “Onların yapıp ettiklerinden” anlamını taşıdığı ifade edilmiştir. Her iki kırâat hem müminlerin hem de diğer insanların fiillerine vurgu yaparak, Allah’ın bütün amellerden haberdar olduğunu ifade etmektedir. Bu âyette aşere tarikinde yer almamaktadır. Şâz kapsamında değerlendirebiliriz (Zemahşerî, 1987, 4/492).

3.2.1.1.2. Fiil ile İlgili Kırâat Farklılıkları

3.2.1.1.2.1. Fiilin Malûm-Mechûl Okunması ile İlgili Vecihler

Hadîd 57/5

“لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْإِلَهِ يُرْجِعُ الْأُمُورَ”

“Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O’nundur ve bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah’tır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

- a) İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir: تَرْجِعُ "...Döner..."
b) Diğer kırâat imamları: تَرْجِعُ "...Döndürülür..." (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

"Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca O'na aittir." Bu ifade, anlamı pekiştirmek amacıyla tekrar edilmiştir. Yani gerçek anlamda ibadet edilmeye layık olan yalnızca O'dur. "Bütün işler" ifadesiyle âhirette tüm mahlukâtın işlerinin "Allah'a döndürüleceği" kastedilmiştir. Bu "âyette geçen "döndürülür" anlamındaki ifadeyi, İbn Âmir, Yakub, el-Kisâî, Hamza ve Halef bu aşere imamlar dışında el-Hasen, el-A'rec, İbn Muhaysın, Ebu Hayve, Humeyd ve el-A'meş'te "ت" harfini üstün, "ج" harfini kesreli olarak (تَرْجِعُ) şeklinde, yani "döner" diye okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise bunu (تَرْجِعُ) şeklinde meçhul sigasıyla "döndürülür" anlamında okumuşlardır (Kurtubî, 1964, 17/237). Buradaki her iki vechin de sadece malum ve meçhul okunması itibariyle küçük bir farklılık meydana getirdiğini ifade edebiliriz.

Sonuç olarak âyetteki "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur" cümlesi sûrenin başında da zikredildiği üzere burada da te'kit için zikredilmiştir. Yani hem yaratmada hem diriltmede zikredilmiştir. Her iki süreçte de tüm kontrol ve mülk O'nundur. Böylelikle, her şeyin başlangıcını da sonunun da Allah'a dayandığı bu nedenle tüm varlıklar O'na teslimiyetle bağlı olduğu belirtilir. "Ve bütün işlerin, Allah'a döndürülür" ifadesiyle de İnsanların mülk ve tasarruflarını geçici olarak emanet olarak kullandıkları, aslında her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu ve bu emanetlerin sonunda O'na döndürüleceğini ifade edilir. Bundan dolayı her şeyin kulluk bilinciyle gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Yazır, 7/7/418,419).

Hadîd 57/8

“وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”

"Peygamber rabbinize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken, O da sizden kesin söz almışken -bir şeye inanmaktaysanız- ne diye O'na iman etmezsiniz?"

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

- a) Ebû Amr: وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ "...Ve sizden kesin bir söz alınmışken..."
b) Diğer kırâat imamları: وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ "...Ve sizden kesin söz de almış bulunuyorken..." (Dâni, 2005, 741; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

"Peygamber sizi sürekli olarak... davet edip dururken... size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?" ifadesi, azarlama amacı taşıyan bir sorudur. Yani, hiçbir geçerli gerekçe kalmamışken iman etmemenizi haklı çıkarabilecek bir mazeretiniz nedir? Bu, şer'i hükümler gelmeden önce herhangi bir yükümlülüğün söz konusu olmadığını açıklamaktadır. "Ve sizden kesin söz de almış bulunuyorken" ifadesini, Ebu Amr, "ء" ref'i ile "خ" harfini kesre ile "ق" harfini ref'i ile "وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ" yani "Sizden kesin bir söz alınmışken" şeklinde meçhul fiil olarak okumuştur. Diğer kırâat imamları ise bunu, "وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ" malum bir fiil olarak "sizden kesin bir söz almış bulunuyorken..." şeklinde okumuşlardır (Kurtubî, 1964, 17/238).

Burada alınan kesin söz, Âdem'in soyundan gelenlerin belinden çıkarıldığı sırada (elest bezmi, "kâlû belâ") alınan sözdür. Bir diğer açıklamaya göre, Allah, size akıl vermekle ve Resûlü'ne uymaya çağıran kesin delil ve belgeleri ortaya koymakla sizden bir söz almış sayılmaktadır. Bu, insanın akıl ve irade sahibi olmasıyla Allah'a karşı sorumluluk taşıdığını ve gönderilen mesajlara uygun hareket etmekle yükümlü olduğunu ifade eder. "Eğer inananlar iseniz" ifadesi ise delillere ve kanıtlara dayanarak iman etmenin önemini vurgulamaktadır (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/233; Kurtubî, 1964, 17/238). Bu âyette yer alan kırâat farklılığının yukarıdaki açıklamalara binaen çok büyük bir fark olduğu görülmemektedir.

Mücâdele 58/22

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ
أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı yazmış ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!"

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Asım: "...kalplerine iman yazılmıştır..."

b) Diğer kırâat imamları: "... (Allah) kalplerine imanı yazmış..." (Dâni, 2005, 744; el-Gamidi, 1995, 257).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Allah Teâlâ, "Bunlar, Allah'ın imanı kalplerine yazdığı kimselerdir" ifadesiyle müminlere olan nimetlerini saymıştır. Bu ifadeyle ilgili iki meselenin olduğu ifade edilmiştir: Bu, "Allah'ın böyle büyük nimetler verdiği birinin kalbinde, Allah düşmanlarına karşı dostluk nasıl bulunabilir?" anlamına geldiği ifade edilmiştir. Âyette geçen "كَتَبَ" "yazdı" kelimesi hakkında âlimler farklı yorumlar yapmışlardır: a) Kâdi'ye göre bu ifade, "Allah onların kalplerine, meleklerin onların üzerinde bulunduğu samimiyet halini anlayacakları bir işaret yerleştirdi" anlamındadır. b) Bir diğer anlamı, "Allah onların kalplerini, lütuflar ve ilahi yardım ile imana açmıştır." c) Ayrıca, "yazdı" fiili, "Allah onların kalplerine bu özellik ve vasıf ile hükmetmiştir" anlamında olduğu söylenmiştir. Ebû Alî el-Fârîsî, ayette geçen "كَتَبَ" "yazdı" fiilini "topladı" anlamına geldiğini söylemiştir. Bu bağlamda, "كَتَبَ" kelimesinin ordu içerisindeki bir "grup" ya da "bölük" anlamına geldiğine dikkat çekerek, âyetin takdirini şu şekilde yapmıştır: "Bunlar, Allah'ın kalplerinde imanı topladığı, yani imanları kemale ermiş olan ve "Kitabın bir kısmına inanır, bir kısmına inanmayız" (Nisâ 4/150) diyenlerden olmayan kimselerdir." şeklinde açıklamıştır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, bu "كَتَبَ" (yazdı) fiilini, "karar kıldı ve yarattı" anlamında yorumlamışlardır. Onlara göre, "yazmak" kelimesi, "varetmek" ve "meydana getirmek" anlamlarına gelmektedir, çünkü imanın tam anlamıyla yazmanın mümkün olmadığı görüşündedirler. Kırâatle ilgili açıklamaya gelecek olursak Mufaddil,

Âsım'ın “كَتَبَ” fiilini meçhul sigasıyla “كَتَبَ” ‘yazıldı’ şeklinde kırâat ettikleri ve diğer kırâat imamlarının ise malûm sigasıyla “كَتَبَ” ‘Allah yazdı’ şeklinde kırâat ettikleri belirtilmiştir (Râzî, 1999, 29/499; Râzî, 2002, 391).

Kurtubi ise bu kelimeyi tefsirinde şu şekilde açıklamıştır: Bu âyette geçen “كَتَبَ” ifadesi genel olarak “كَ” harfi üstün harekesi ile okunmuştur. Ayrıca, “الْإِيمَانُ” ‘iman’ kelimesindeki “ن” harfi de nasb halinde okunmuş ve “Allah imanı yazmıştır” anlamını taşımaktadır. Bu yorum, yüce Allah’ın devamında gelen “Ve kendilerini katından bir ruh ile desteklemiştir” ifadesiyle de bağlantılıdır. Bununla birlikte, Ebû'l-Aliye, Zirr b. Hubeyş ve Asım'dan rivayetle, el-Mufaddal, “كَتَبَ” fiilini meçhul olarak ‘yazılmıştır’ anlamında okumuş ve “الْإِيمَانُ” kelimesindeki “ن” harfini ref halinde “الْإِيمَانُ” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda mana, “iman yazılmıştır” şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Zirr b. Hubeyş ise ayrıca “عَشِيرَتُهُمْ” ifadesini, “aşiret” kelimesini çoğul yaparak “ا” harfi ekleyip “ت” harfini kesreli olarak “وَعَشِيرَاتِهِمْ” şeklinde okumuştur. Bu kırâat, el-A'meş tarafından, Ebû Bekir üzerinden Asım'dan nakledilmiştir şeklinde bir izah yapılmıştır (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/252; Kurtubî, 1964, 17/308; Endelûsî, 2000, 10/131). Âyette zikredilen kelimenin malum formunda okunmasıyla ve kırâat imamlarından Asım'ın “كَتَبَ” kelimesini meçhul formda okuması arasında netice itibarıyla çok büyük bir fark görülmemektedir. Neticede imanı kalplere yazan Allah'tır.

3.2.1.1.2.2. Fiilin Farklı Vezinlerle Okunması ile İlgili Vecihler

Hadîd 57/9

“هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ”

“Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere kuluna apaçık âyetler (tedrîcen) indiren O’dur. Kuşkusuz Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb: “يُنَزِّلُ” ...apaçık âyetleri bir defada indiren O’dur...”

b) Diğer kırâat imamları: “يُنَزِّلُ” ...apaçık âyetleri (tedrîcen) peyderpey indiren O’dur...” (Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

İbn Kesîr, Ebu Amr ve Ya’kûb “ي” harfini ref’i ile “ن” harfini sükun ile “ز” harfini şeddetsiz olarak “يُنَزِّلُ” şeklinde okumuşlardır. Bu okunuşuna göre mana şu şekildedir; “...apaçık âyetleri bir defada indiren O’dur.” Diğer kırâat imamları ise bunu, “يُنَزِّلُ” bu okunuşa göre mana şu şekilde olmaktadır: “... apaçık âyetleri (tedrîcen) peyderpey indiren O’dur.” Burada tef’îl babının teksîr (çokluk) anlamında kullanıldığı göz önüne alındığında, mana şu şekilde de ifade edilebilir: “... apaçık âyetleri çokça ve peyderpey indiren O’dur şeklinde de anlaşılabilir (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/287; Paluvî, ts, 132).

Âyette yer alan “apaçık âyetleri (tedrîcen) peyderpey indiren O’dur” okunuşunun “يُنَزِّلُ” “apaçık âyetleri bir defada indiren O’dur” şeklinde okunması arasında anlam yönünden farklılık arz ettiğini görmekteyiz.

Âyetin sonunda med ile “لَرْؤُفٌ” şeklinde okunan bu kelime, kasr ile “لَرْؤُفٌ” şeklinde de okunduğunu Zemahşerî (ö. 538/1144) tefsirinde belirtmiştir. en-Nesefî (ö. 710/1310) ise tefsirinde; Hicaz ve Şam kıraat ekolleri ile Hafsa'ya göre “لَرْؤُفٌ” şeklinde med ve hemzeli olarak okunduğunu “الْأَرْؤُفَةُ” aşırı merhamet demek anlamına geldiğini ifade etmiştir Her ne kadar bu kıraat farklılığı aşere tarîki içerisinde geçmese de tefsirlerde yer verilmesi ve genel itibarıyla şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kıraat farklılığı olması nedeniyle burada kısaca değinmek istedik (Zemahşerî, 1987, 4/473,474; Nesefî, 1998, 3/434).

Hadîd 57/11

“مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ”

“Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

- a) Nafi, Ebû Amr, Hamza, Kisâi ve Halef: “فَيُضَاعِفُهُ” “...(Allah) onu kat kat artırsın...”
- b) İbn Kesir ve Ebû Cafer: “فَيُضَعِّفُهُ” “...(Allah) onu kat kat artırsın...”
- c) İbn Âmir ve Ya’kûb: “فَيُضَعِّفُهُ” “...(Allah) onu kat kat artırsın...”
- d) Diğer kırâat imamları: “فَيُضَاعِفُهُ” “...(Allah) onu kat kat artırsın...” (Dâni, 2005, 741; Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyet-i kerîmede geçen “Karz-ı Hasen” (Güzel Borç) ifadesi, Allah yolunda yapılan infakı teşvik eden bir anlatımdır. Bu tabir mecazî bir anlatım olarak değerlendirilir; burada infak, borç verme eylemine benzetilmiştir. Zira bir kişi malını Allah için harcadığında, sanki bu malını Allah’a borç vermiş gibi kabul edilir. Bu benzetme, infak eden kişiye Allah tarafından vaat edilen mükâfatın büyüklüğüne dikkat çekmektedir. Allah, kulunun yaptığı bu harcamayı misliyle karşılayacak, ecrini kat kat artırarak geri verecektir. Üstelik bu ödül, Allah’ın lütfu ve cömertliğinden kaynaklanacaktır. Âyette geçen “فَيُضَاعِفُهُ” ifadesiyle, yapılan harcamanın kat kat artırılarak mükâfatlandırılacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, Allah’ın ikram ve ihsanının bol olduğu belirtilerek, bu ödüle ek olarak değerli bir mükâfatın da verileceği ifade edilmiştir. Âyette yer alan “وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ” ifadesi, Allah’ın müminler için değerli bir ödül hazırladığını müjdelendiği ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/474).

Bu âyetteki kırâat farklılığı olan “فَيُضَاعِفُهُ” İbn Kesir ile İbn Âmir “ا” harfi olmadan ama şeddeli olacak şekilde “فَيُضَعِّفُهُ” olarak okumuşlardır. Ancak İbn Kesir “ف” harfini zammeli, İbn Âmir ise “ف” harfini fethalı olarak okumuştur. Nâfi, Ebû Amr, Hamze ve Kisâi “ا” harfi ile birlikte “ف” harfini zammeli olarak “فَيُضَاعِفُهُ” şeklinde okumuşlardır; Âsım da onlara katılmış, ancak o, mana itibarı ile istifhamın cevabı olarak “ف” harfini fethalı okumuştur. Bu âyetteki farklı okuyuş Bakara sûresi 245. Âyette de yer almaktadır (İbnü’l-Cevzî, 2001, 4/233; Beyzâvî, 1997, 5/187).

Ebû Ali el-Fârisî’nin açıklaması, kırâat farklılıklarının dilbilgisel ve anlam boyutundaki etkisini ele almaktadır. Şeddeli-elifsiz ve şeddesiz-elifli okuma biçimlerinin aynı anlama geldiği, ancak bu farklılıklarda esas meselenin fiilin merfû veya mansûb olarak işlev görmesinin nedenlerini anlamak olduğuna dikkat çekmiştir. Ebû Ali el-Fârisî, fiilin merfû olarak okunmasının gerekçesini açık bir şekilde ifade etmiştir. Ona göre, bu okuma tarzında fiil, kendisinden önce gelen bir fiile

ma'tuf (atıflı) olarak yer almakta ya da âyetin başlangıcına bağımlı olmayan bağımsız bir cümle oluşturmakta. Sanki "O Allah, bunu katlar" anlamının ortaya çıktığını belirtmektedir. Mansûb olarak okunduğunda, bu farklılık Hak Teâlâ'nın "Allah'a karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?" hitabına cevabî bir üslup kazandırır. Yani bu, sanki "Allah'a güzel bir borç verecek bir kimse yok mu?" anlamındaki bir soruya cevap niteliğindedir. Bu anlayışa göre mansûbiyet cümledeki bu anlam bağlamıyla ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Râzî, 1999, 29/455).

Sonuç olarak "Nasp hali sorunun cevap olmasına göredir. Ref hali "فَهُوَ فَيُضَاعِفُهُ" 'O onu kat be kat arttırır' şeklinde olmasına göre ya da "يُفْرِضُ" atıf olmasına göre olduğu belirtilmiştir" (Nesefî, 1998, 3/435).

Hadîd 57/13

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمُ
"بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهَرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ"

"O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: "Bize bakın da nurunuzdan bir parça alalım." Şöyle denecek: "Geriye dönün de başka bir nur arayın!" Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır."

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Hamza: آمَنُوا انظُرُونَا "...Bizi bekleyin de sizin nurunuzdan yararlanalım..."

b) Diğer kırâat imamları: آمَنُوا انظُرُونَا "...Bize bakın da sizin nurunuzdan yararlanalım..." (Dâî, 2005, 741; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Kûfe kırâat imamlarından olan Hamza dışındaki diğer kırâat-i aşere imamları, âyette geçen "ظ" "آمَنُوا انظُرُونَا" lafzını görüldüğü üzere okumuşlardır. Sadece imam Hamza hemze-i kat ile meftuh "ظ" harfinde kesreli olarak "آمَنُوا انظُرُونَا" şeklinde kırâat etmiştir. İki vecih arasındaki mana farklılığına geçmeden önce bu farklılığı daha iyi anlayabilmemiz adına, tefsir âlimlerinin ayetle ilgili açıklamalarına yer vereceğiz.

Kıyamet günü geldiğinde, münafık erkekler ve kadınlar, iman edenlerin sahip olduğu nurdan mahrum kalacaklar. Bunun üzerine münafıklar, mü'minlere dönerek, "Bizi bekleyin de size katılalım, nurunuzdan faydalanalım" diye seslenecekler. Ancak mü'minler, onlara şöyle cevap verecek: "Geri dönün ve arkanızdaki yere gidin; zira orada Allah, nurları taksim ediyor." Münafıklar geri dönüp nur arayışına çıkarken, mü'minlerle münafıkların arasına bir sur çekilecek. Bu sur, cennet ve cehennem arasında bir perde niteliğinde olacak. Söz konusu surun mü'minlere bakan dış yüzü, onlar için bir rahmet olacak, çünkü bu taraf cennetle ilişkilidir. Münafıklara bakan iç yüzü ise onlar için bir azap vesilesi olacak, zira bu taraf cehennemle bağlantılıdır şeklinde ifade edilmiştir. Âyette geçen ve "Bize bakın" diye çevrilen (انظُرُونَا) ifadesi, Taberî (ö. 310/923) tarafından, "Bizi bekleyin" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bazı diğer müfessirler ise bu ifadeyi, "Bize zaman tanıyın, size ulaşalım" şeklinde açıklamıştır (Taberî, 2001, 22/400).

Zemahşerî (ö. 538/1144) tefsirinde (Bizi bekleyin) anlamındaki "انظُرُونَا" ifadesinin "انظُرُونَا" anlamında olduğu ifade etmiştir. Bunun nedeni mümin erkek ve kadınların yıldırımlar gibi hızlı bir

şekilde binitleri üzerinde yol alacak olmalarıdır. Buna karşın münafık erkek ve kadınlar ise yaya olarak ilerleyeceklerdir. “أَنْظُرُونَا” “Bize bakın”. Çünkü onlar, dönüp baktıklarında, onlara yüzleriyle tamamen döneceklerdir. Nurları da önlerinde olduğundan ötürü, geriden gelen münafık erkek ve kadınlar, böylece mümin erkek ve kadınların önlerinde olan nurlarından, aydınlıklarından yararlanarak yollarına devam edebileceklerdir.” Diğer taraftan “أَنْظُرُونَا” ibaresi, aynı zamanda “أَنْظُرُونَا” diye de okunduğu ifade edilmiştir. Kelime bu durumda “النَّظَرَةُ” kelimesinden türemiş olup “beklemek, ara vermek veya süre tanımak” gibi anlamlara gelir ki, buradaki anlamı, “beklemektir.” Burada, geride kalanların yavaş hareket etmeleri dolaylı, önden geçip gidenlere erişebilmek adına, onlardan yavaşlamalarını, hatta kendilerini beklemelerini istiyorlar ki, onlara erişebilsinler de yollarını seçip yürüyebilsinler istemektedirler. Bu sebepten ötürü de “sizin nurunuzun aydınlığından birazcık ışık alalım” anlamında “تَقْتَبِسُ مِنْ نُورِكُمْ” diyeceklerdir ki buda, “Bize de bu nur isabet etsin” amacıyla, beklemelerini istiyorlar. Çünkü onlara erişip böylece onların nurundan, aydınlığından faydalanıp yürümek istiyorlar.” şeklinde açıklamıştır (Zemahşerî, 1987, 4/475).

“Râzî (ö. 606/1210)’de “أَنْظُرُونَا” “bize mühlet tanıyın...” şeklinde okurken, diğerleri “أَنْظُرُونَا” “bize bakın...” şeklinde okunduğunu ifade edip bu şekilde anlam vermiştir”(Râzî, 1999, 29/456). Bu âyette geçen (أَنْظُرُونَا) fiili ile ilgili farklı kırâat şekillerinin olduğunu Mâtürîdî (ö. 333/944) tefsirinde ifade etmiştir. Bazı okuyuşlarda bu fiil elif-i vasıl ile okunurken, bazı okuyuşlarda elif-i maktûa ile (أَنْظُرُونَا) şeklinde okunmuştur. Ayrıca, bu cümlemin tamamını bir bütün olarak okuyanlar olduğu gibi, (أَنْظُرُونَا) fiilinden sonrası kesilerek okuyanlar da olmuştur. Ebû Ubeyd, bu fiilin elif-i vasıl ile okunmasını daha uygun görmüş ve bu okuyuşun anlamını “Bizi bekleyin” şeklinde açıklamıştır. Ona göre, (نَظَرْتُ فَلَانَا أَنْظُرُهُ), bir kişiye bakmayı ve aynı zamanda onu beklemeyi ifade eder. Diğer bir kırâat şekli olan elif-i maktûa ile okunduğunda ise fiil, “geri bırakmak” anlamına gelir. Ancak Ebû Ubeyd, bu kırâatte geri bırakma anlamı vermenin bağlam açısından uygun olmadığını ifade etmiştir. Ebû Avsece, (نَظَرَ) fiilinin hem üç harfli kökü hem de “if’âl” babında “beklemek” anlamında kullanılabileceğini belirtmiştir. Âyet-i kerîme ise, münafıkların müminlerden uzak kalacaklarına ve onların nurundan faydalanamayacaklarına, ancak bu nuru uzaktan görebileceklerine işaret etmektedir. Çünkü münafıklar, “Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça alalım” diyeceklerdir. Eğer münafıklar, müminlere yakın olabilseydi ya da nurlarından faydalanmaları mümkün olsaydı, böyle bir istekte bulunmalarına gerek kalmazdı şeklinde açıklamıştır (Mâtürîdî, 2005, 9/521).⁷⁶ Bütün bu görüşler doğrultusunda âyete genel olarak baktığımızda iki kırâat arasında netice itibarıyla farklılık bulunmaktadır.

Bu âyette yer alan “فَضْرَبَ بَيْنَهُمْ” ifadesini Zeyd b. Ali, meçhul bir fiil olarak değil de, malum bir fiil ile “فَضْرَبَ بَيْنَهُمْ” şeklinde kırâat etmiştir. Bu okuma, cümlemin anlamını değiştirerek “Aralarına bir duvar çekilecek” yerine “Aralarına Allah bir duvar çeker” anlamını kazandırır. Böylece failin kim olduğu açık bir şekilde belirtildiğini ifade edilmiştir. Bu farklı okuyuş aşere tarîkinde yer almamakta ve şâz kapsamında değerlendirebiliriz. Ancak aşere tarîki dışında ki bazı kırâat âlimlerine yer veren Zemahşerî bu âyetteki kelimeye tefsirinde yer verdiği için biz de bu kelimeye yer vermek istedik (Zemahşerî, 1987, 4/476).

⁷⁶ Bu kırâat farklılıklarını İbnü’l-cevzî (ö. 597/1201)(İbnü’l-Cevzî, 2001, 4/234) Kurtubî (ö. 671/1273)(Kurtubî, 1964, 17/245) Nesefî (ö. 710/1310)(Nesefî, 1998, 3/436)’de aynı şekilde bu farklılıkları tefsirlerinde açıklamışlardır.

Mücâdele 58/8

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَآؤُكَ
”حَيِّزُكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّزْكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَيُتْسَمِ الْأَمْسِيرُ“

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah’ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, “Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o!”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Hamza ve Ruveysi: وَيَتَنَاجَوْنَ “...fısıldaşmakta olan kimseler ...”

b) Diğer kırâat imamları: وَيَتَنَاجَوْنَ “...fısıldaşmakta olan kimseler ...” (Dâni, 2005, 742; İbnü’l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Hamza, Halef ve Yakub’dan Ruveys “fısıldaşmakta olan kimseler” manasında ki “يَتَنَاجَوْنَ” ifadesini “يَفْتَعْلُونَ” vezninde kırâat etmişlerdir. Bu okuyuş Abdullah b. Mesud ve arkadaşlarının kırâat tarzına uygunluk göstermektedir. Buna karşılık diğer kırâat imamları bu ifadeyi “يَتَنَاجَوْنَ” “fısıldaşmakta olan kimseler” şeklinde “يَتَفَاعَلُونَ” vezninde okudukları ifade edilmiştir. Ebû Ubeyd ve Ebû Hatim Allah Teâlâ’nın “إِذَا تَنَاجَيْتُمْ” “Birbirinizle fısıldaştığınız zaman” anlamına gelen 9.âyet ile “تَتَنَاجَوْنَ” “fısıldaşmayın” 9.âyetinde ki ifadelerden dolayı bu kırâati tercih etmişlerdir (Râzî, 1999, 29/491; Kurtubî, 1964, 17/291; Neseî, 1998, 3/448).

Buradaki açıklamalara binâen âyetteki “يَتَنَاجَوْنَ” kelimesinin “يَتَنَاجَوْنَ” şeklinde kırâat edilmesinde, anlam yönünden bir farklılığa neden olmadığını ifade edebiliriz.

Âyetteki “...günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar” anlamına gelen “وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ” ifadesini Zemahşerî “ع” harfinin kesreli olarak ve tekil olan “وَمَعْصِيَتِ” ibarenin çoğul şekli olan “وَمَعْصِيَاتِ” şeklinde olması üzerine “وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَاتِ الرَّسُولِ” olarak kırâat edildiğini ifade etmiştir. Kurtubî ise bu kelimeyi şu şekilde izah etmiştir: ed-Dahhak, Mücahid ve Humeyd “وَمَعْصِيَتِ” kelimesini çoğul olarak “وَمَعْصِيَاتِ” şeklinde okuduklarını açıklamıştır. Ancak bu kırâat farklılığı kırâat-i aşerede yer almamaktadır. Şâz kapsamında değerlendirebileceğimiz bu kırâat tefsirlerde de bu okuyuş ile ilgili ifadeler yer verildiği için biz de kısaca değinmek istedik (Zemahşerî, 1987, 4/491; Kurtubî, 1964, 17/291).

Mücâdele 58/9

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّنَاتِ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ
”تُحْشَرُونَ“

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Ruveys: “...gizli konuşmayın...”

b) Diğer kırâat imamları: “...fısıldaşmayın...” (Dâni, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” “Ey iman edenler!” hitabıyla başlayan âyette esasen münafıklara yönelik bir çağrıdır. Zira bu hitap, sadece dilleriyle iman ettiklerini söyleyen ve kalplerinde iman bulunmayan kimselere yönelik bir hitaptır. Bununla birlikte, bu hitabın gerçek anlamda müminlere yönelik olması da mümkün olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki: Âyetteki, “إِذَا تَنَاجَيْتُمْ” ifadesi, “Aranızda gizlice konuştuğunuz zaman” anlamına gelir. Bu bağlamda, “Şunların kötülük ve fenalık türünden şeyler konuştukları gibi konuşmayın!” denilerek, müminlerin münafıkların fısıldaşma tarzındaki konuşmalarına benzememeleri gerektiği vurgulanmıştır. Âyetin devamında, “وَتَنَاجَوْا بِالْأَيْمَنِ وَالْأَيْمَنِ” buyrulurken, “İyilik ve takva üzerinde bir araya gelip konuşun!” şeklinde müminlere tavsiyesiyler verilmiştir. Âyette yer alan “Aranızda gizli konuştuğunuz zaman” anlamında ki “فَلَا تَنَاجَوْا” ibaresi “إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا” şeklinde de okunmuştur. İbn Mesud’dan gelen bir rivayete göre o, bu ifadeyi “فَلَا تَنَاجَوْا” olarak kırâat etmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/491; Kurtubî, 1964, 17/294).

İbn Aşur tefsirinde bu kırâat farklılığını şu şekilde açıklamıştır: “فَلَا تَنَاجَوْا” kelimesi genel okuyuşun kırâatıdır ve bu kelime “التفاعل” vezninden gelmiştir. Ancak bu kelimeyi Ruveys “فَلَا تَنَاجَوْا” şeklinde “تنتهوا” vezninde okunduğunu ifade etmiştir (İbn Âşûr, 1984, 28/33). Dolayısıyla her iki kırâat arasında genel anlamda bir farklılığının olmadığı görülmektedir.

Mücâdele 58/10

“إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ”

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah’ın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Nafi: “...üzme için...”

b) Diğer kırâat imamları: “...üzme için...” (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyetin başında geçen “Gizlice konuşmalar şeytanca bir davranıştır” anlamına gelen “إِنَّمَا النَّجْوَى” ifadesinde yer alan “النَّجْوَى” kelimesindeki “el” takısı, günah işlemek, kötülük ve düşmanlık amacıyla yapılan gizli konuşmalara dikkat çeken bir belirtmedir. Bu ifade, söz konusu davranışların şeytani birer tahrik unsuru olduğuna işaret eder. Nitekim bu anlam, Allah Teâlâ’nın, “Çünkü bunun amacı, müminleri üzme içindir” anlamındaki “لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا” ibaresiyle de pekiştirilmiştir. Âyetin genel anlamı şöyle özetlenebilir: Şeytan, insanlara kötülük ve düşmanlık amacıyla gizli konuşmalarını, onları kışkırtmak ve bu tür davranışları çekici kılmak suretiyle süsler. Bu süslü gösterim, şeytana ait bir davranış biçimi olup, müminleri incitmek ve üzme için bir araç olarak ortaya çıkar. Ancak Allah Teâlâ, “Oysa Allah’ın izni olmadıkça şeytan onlara zarar veremez”

anlamındaki “وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ” ifadesiyle müminlere güvence verir. Bu, şeytanın eylemlerinin etkisinin ancak Allah’ın izniyle mümkün olduğunu vurgulanmıştır. Âyetteki kırâat farklılığı olan kelimemiz “لِيُحْزَنَ” kelimesidir. Bu kelimeyi Nâfi, “لِيُحْزَنَ” şeklinde “ي” harfini damme ile, “ز” zâ harfini kesre ile okuyarak, “الَّذِينَ آمَنُوا” “iman edenleri” kelimesini mef’ûl yapmıştır. Diğer okuyucular ise “لِيُحْزَنَ” kelimesini “ي” harfi fetha ile, “ز” harfini ötre ile okuyarak “iman edenleri” fâil yapmışlardır. Her iki okuma da Arapça’da kullanılan farklı lehçeleri yansıtır ve anlamları arasında küçük nüansların olduğu görülmektedir. Son olarak “وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ” “Ve onlara zarar veremez” ifadesi cümleye ara cümle olarak eklenmiştir. Ancak bu kötü niyetli çabaların müminlere zarar vermeyeceği belirtilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/491; İbn Âşûr, 1984, 28/35; Neseî, 1998, 3/449).

Haşr 59/5

“مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَبَنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْهَا قَائِمَةً عَلَى أَوُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ”

“Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah’ın izniyledir ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürtmesi içindir.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyette geçen “قَائِمَةً عَلَى أَوُولِهَا” kelimesi, “قَوْمًا” ve “عَلَى أَصْلَافِهَا” şeklinde de farklı kırâat biçimleriyle okunmuştur. Âyette geçen “أَوُولُ” kelimesi hakkında iki farklı açıklama bulunmaktadır. Bu kelime, “زُهْنٌ” ve “زُهْنٌ” kelimeleri gibi, “أَصْلٌ” kelimesinin çoğulu olarak değerlendirilmiştir. Bu kullanım, dilin genel kuralları çerçevesinde çoğul yapıların oluşturulmasına dair bir örnektir. “أَوُولُ” kelimesindeki “و” harfi yerine, zamme (ötre) harekesiyle yetinilmiş ve kelimenin yazılışında “و” harfine yer verilmemiştir. Ayrıca, “قَائِمَةً عَلَى أَوُولِهَا” ifadesi, “قَائِمًا عَلَى أَصُولِهِ” şeklinde de okunmuştur. Zamirin müzekker olarak gelmesi, “مَا” harfinin lafzı itibariyle olduğu açıklanmıştır. Bu kırâat farklılığı kırâati aşerede yer almamaktadır ve şâz kıraattır. Fakat müfessirlerimiz tefsirlerinde bu kırâat farklılıklarına yer verdikleri için biz de değinmek istedik (Zemahşerî, 1987, 4/512; Râzî, 1999, 29/505).

Haşr 59/21

“لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ”

“Şayet biz bu Kur’ân’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyetin açıklaması; “Eğer dağa, size verildiği gibi bir akıl verilip, sonra da üzerine Kur’ân indirilsedi...” ifadesi Kur’ân’ın mesajının derin etkisine dikkat çeker. Bu benzetme, dağ gibi sert bir varlığın bile Allah korkusuyla boyun eğip parçalanabileceğini, buna karşın insanların bir kısmının katı kalplerinin bu etkiden nasiplenmediğini ifade eder. Bu durum, Bakara Suresi 74. ayetindeki şu ifadeyle benzerlik taşır: “Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır...” (Râzî, 1999, 29/512).

Âyette geçen “مُصَدَّعًا” kelimesi, idgam yapılmış hâliyle “مُصَدَّعًا” şeklinde de okunmuştur. Bu kelime, dağın parçalanmasını, dağılmasını ifade eder ve Allah korkusunun doğurduğu sonuçları işaret etmektedir. Âyetin devamında ki “وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ” ifadesi, “İşte bu benzetmeler, örnekler...” anlamına gelir ve Kur’ân’ın pek çok yerinde benzer şekilde kullanılmıştır. Bu örneklendirmeler, insanları düşündürmek, derin tefekkür etmeye sevk etmek ve kalplerdeki katılığı yumuşatmak için verildiğini ifade etmektedir (Zemahşerî, 1987, 4/509).

Bu âyet-i kerîmedeki kırâat farklılığı şâz kırâattır. Çünkü kırâati aşerede yer almamaktadır. Ancak Zemahşerî tefsirinde bu kırâat farklılığına yer verdiği için biz de kısaca değinmek istedik.

3.2.1.1.2.3. Fiilin Yapısındaki Harf ve Hareke Değişikliği ile İlgili Vecihler

Hadîd 57/12

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَايُكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların ışıklarının önlerini ve çevrelerini aydınlattığını görürsün. “Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız” (denir). İşte en büyük murada ermek budur.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyetteki kırâat farklılığı kırâat-i aşere de yer almamaktadır. Ancak bazı tefsirler âyetteki diğer kırâat imamların okuyuş şekillerine yer vermiştir. Biz de bu âyeti şâz kırâat bağlamında ele almaya çalışacağız.

Sehl İbn Şuayb’ın “وَبِأَيْمَانِهِمْ” ifadesini hemzenin kesresiyle “وَبِأَيْمَانِهِمْ” şeklinde okuması, âyetin anlamında dikkat çekici bir detaya işaret etmektedir. Bu okuma biçiminde, “imanları sayesinde” vurgusu ön plana çıkar. Bu mana, nurların koşmasının veya hareket etmesinin onların imanlarının bir sonucu olduğunu ifade eder. Burada ifade edilen, müminlerin imanlarının, nurlarıyla birlikte onları ahiret yolculuğunda aydınlatan bir sebep olduğu belirtilmiştir. Bu okuma tarzı, bir başka âyette, “Bu, senin ellerinin daha önceden yaptığı şey sebebiyledir” (Hacc, 22/10) ifadesiyle benzerlik taşır. Bu benzetme, bireyin eylemleri ve inançlarının sonuçlarına yaptığı bir atıftır. Hacc sûresinde, geçmişte meydana gelen olayların bugünkü sonuçlarla bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (Râzî, 1999, 29/456; İbn Cinnî, 1994, 2/311).⁷⁷

Hadîd 57/23

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O’nun size verdikleriyle şımarırmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez”.

⁷⁷ Âyetteki kırâat farklılığına Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde de yer verilmiştir (Kurtubî, 1964, 17/243,244).

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Ebû Âmr: أَتَاكُمْ "...size gelenle şıarmayasınız..."

b) Diğer kırâat imamları: أَلَيْكُمْ "...Allah'ın size verdiğiyle şıarmayasınız ..." (Dâni, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

"O'nun size verdikleriyle şıarmayasınız" ifadesindeki "أَلَيْكُمْ" fiilinde kırâat farklılığı bulunmaktadır. Ebu'l-Âliye, Nasr b. Âsım ve Ebû Amr "ا" harfini kasr ile "أَتَاكُمْ" şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyde'nin de bu okuyuşu tercih ettiği aktarılmıştır (Kurtubî, 1964, 17/258). Burada ifade edilen iki farklı okuyuştaki kelimeler "الْإِيَاءُ" ve "الْإِيَاءُ" kelimelerinden alındığı açıklanmış ayrıca İbn Mesud'un kırâatında "بِمَا أُوتِيتُمْ" şeklinde geldiği ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/480).

"أَلَيْكُمْ" olarak okuyanlar, fiilin faili olarak Allah'ı kastetmişlerdir, yani bu okuma, "Allah'ın size verdikleri" anlamına gelir. Buna karşın, "أَتَاكُمْ" şeklinde okuyanlar, fiilin failini, verilen şeyin kendisi olarak görmüşlerdir. Bu görüşü benimseyenler, âyetin devamında yer alan "kaybettikleriniz" ifadesini delil olarak göstermektedirler. Çünkü Cenab-ı Hak, burada "أَفَاتَكُمْ" "Allah'ın size kaybettirdikleri" yerine, sizin "kaybettikleriniz" anlamında "فَاتَكُمْ" fiilini kullandığı ifade edilmiştir (Mâturîdî, 2005, 9/532,533). Sonuç olarak âyet-i kerîmedeki kırâat farklılıkları manayı daha kapsamlı kıldığı ve zenginleştirdiği görülmektedir.⁷⁸

Hadîd 57/29

لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ أَلَا يَفْدُرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

"Böylece Ehl-i kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir."

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Ezrak: لَيْلًا يَعْلَمُ "...bilsinler..."

b) Diğer kırâat imamları: لَيْلًا يَعْلَمُ "...bilsinler..."

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyet-i kerîme'nin başında yer alan "لَيْلًا يَعْلَمُ" kelimesinde kırâat farklılığı görülmektedir. Bu ifade de yer alan "لَا" harfinin kullanımına dair önemli bir dilsel incelik bulunmaktadır. Burada "لَا" harfi kendi olumsuzluk anlamından ziyade, cümleye pekiştirme anlamı katmak için kullanılmıştır. Bu özellik, Arapça'da "لَا" edatının bazen bağlamına göre olumsuzluk anlamını kaybetmesi ve anlamı destekleyici bir görev üstlenmesiyle ilgilidir. Kur'an'ı Kerim'de bunun birçok örneği mevcuttur.

"قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ" (A'râf, 7/12) "Sana emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan neydi?" âyet-i kerimesinde "لَا" harfinin olumsuz bir anlam taşımaktan ziyade cümlede soru ve vurgu amaçlı bir görev üstlendiği görülür. Yine aynı şekilde "وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ" (En'âm, 6/109) "Mucizeler onlara geldiğinde iman edeceklerini nereden biliyorsunuz?" Bu âyetteki "لَا" harfinin

⁷⁸ Bkz: (Râzî, 1999, 29/468; Neseî, 1998, 3/440).

cümlelerin bağlamında iman etmeyecekler üzerine vurgu yaparken, kendi olumsuz anlamından ziyade ifadeyi güçlendiren bir bağlaç gibi bir işlev görmektedir (Taberî, 2001, 22/444).

Diğer bir açıklama da şöyledir: Tefsir ve dil âlimleri, “لَا” harfinin burada ziyade (fazlalık) ve bağlayıcı bir ifade olduğunda görüş birliği içindedirler. “Ehl-i Kitaptan olanlar bilsin ki...” burada kullanılan “لَا” harfinin cümlede ziyade olmasının, düşürülmesiyle sıla manasına geldiğini hikmet ve fıkıh ehli tarafından bilindiği açıklanmıştır. Açıklamaya çalıştığımız bu ayetteki “لَنْ لَا يَعْلَمَ” ifadesi, özellikle “لَا” harfinin kullanımı bakımından dikkat çekicidir. Tefsir ve dil açısından yapılan yorumlara göre bu ifade, “bilmesinler” anlamını taşımaktan ziyade, “bilsinler” anlamını verir. Bunun nedeni, “لَا” harfinin bu bağlamda zâit olarak değerlendirilmesinden kaynaklı olduğu ifade edilmiştir (Mâturîdî, 2005, 9/542). Âyetteki “لَنْ لَا يَعْلَمَ” kelimesi “ن” harfinin “ي” harfine idgam edilmesiyle “لَيَعْلَمَ” olarak kırâat olunmuştur. Ayrıca “ه” harfinin “ي” harfine dönüştürülmesiyle ve “ن” harfinin “ي” harfine idgam edilmesiyle birlikte kelime “لَيْنُ يَعْلَمَ” şeklinde kırâat edilmiştir. Hasan Bari'den gelen rivayete göre ise aynı kelime “ل” harfinin fetha harekesi ve “ي” harfinin de sükûnlu olarak “لَيَلَا يَعْلَمَ” şeklinde okunduğunu ifade etmiştir. Kutrub, “ل” harfinin kesre harekesiyle kırâatını rivayet etmiştir. Bu şekilde okumanın gerekçesini şöyle açıklamıştır; “أَنَّ” harfindeki “ه” harfi hazfedilmiş ve “ن” harfi de “لَا” harfinin “لَا” harfine idgam edilmiştir. Böylece harfin, “لَلَا” şeklini aldığı ve sonra idgam edilen “ل” harfinden “ي” harfine dönüştürüldüğünü ortaya koymuştur. Bu durumun Arapların “نَيَّوَان - ديوان” ve “قِرَاط - قيراط” demeleri gibidir şeklinde izah etmiştir. Burada izah edilen kırâat farklılığı aşere tarîkinde yer almaması sebebiyle şâz kırâattir (Zemahşerî, 1987, 4/483; İbn Cinnî, 1994, 2/313,314).

Her ne kadar aşere tarîki içerisinde geçmeyen bu şâz kırâat tefsirlerde yer verildiği için bizde bu kırâat farklılığına burada kısaca değinmek istiyoruz. Âyette geçen “أَلَا يَقْدُرُونَ” ifadesi “أَلَا يَقْدُرُوا” şeklinde de okunmuştur. Bu farklı kırâat, “onların her şeyin sahibi ve tasarrufunda olan Allah karşısında hiçbir şey elde edemeyeceklerini ifade etmektedir.” Ayrıca, âyette geçen “أَلَا” ifadesi, sembolik bir anlam taşımakta ve örneklendirme amacıyla kullanıldığı açıklanmıştır (Zemahşerî, 1987, 4/484).

Mücâdele 58/1

“قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ”

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

Âyet-i kerîmedeki kırâat farklılığı, aşere tarîki içerisinde geçmese de tefsirlerde yer verilmesinden dolayı ve şâz kırâat olması hasebiyle bu âyete kısaca değinmek istiyoruz. Âyette geçen “تُجَادِلُكَ” kelimesi, bazı kırâatlerde “تُحَاوِرُكَ” şeklinde okunmuştur ve bu da “sana başvuran, müracaat eden” anlamını taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bu ifade, “soruşturma ve derdini aktarma” anlamını içeren “تُحَاوِرُكَ” şeklinde de okunduğu ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/484).

Bir diğer tefsirde de bu kelime şöyle açıklanmıştır: “تُجَادِلُكَ” kelimesi, “تُحَاوِرُكَ” anlamında olduğu ve “seninle konuşarak tartışan” anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu şekilde de okunan bir kırâat olduğu izah edilmiştir (Nesefî, 1998, 3/444).

Mücâdele 58/16

“اتَّخَذُوا اِيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ”

“Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyet-i kerimede geçen “اِيْمَانَهُمْ” kelimesi kırâat-i aşerede yer almamakla beraber şâz kırâattir. Ancak müfessirlerimiz tefsirlerinde bu kırâat farklılığına yer verdiği için bizde kısaca değinmek istiyoruz.

Âyetin başında yer alan “Onlar yeminlerini kalkan yaparak” manasındaki “اتَّخَذُوا اِيْمَانَهُمْ جُنَّةً” ifadesinin içerisinde yer alan ve “ا” harfinin harekesi üstün olarak okunan “اِيْمَانَهُمْ” ifadesi “ا” harfinin kesrelenmesi ile “اِيْمَانَهُمْ” şeklinde de kırâat edilmiştir. Anlamının da “ileri sürdükleri imanlarını bir kalkan edindiler” şeklinde olduğu açıklanmıştır (Zemahşerî, 1987, 4/495; Beyzâvî, 1997, 5/196; İbn Cinnî, 1994, 2/315).

Âyetin genel anlamda bize verdiği mesaj “Bir yandan ‘Biz İslam’a ve Müslümanlara samimiyetle bağlıyız’ diyerek kendilerini Müslümanların eleştirilerinden koruyorlar, diğer yandan da Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlar hakkında olumsuz söylentiler ve şüpheler yayarak başkalarının İslam’ı benimsemesini engellemeye çalışıyorlardı. Bu durum, henüz Müslüman olmayan kişilerin ‘Eğer Müslümanlar böyle konuşuyorsa, bu işte kesinlikle bir sorun vardır’ diye düşünerek tereddüt yaşamalarına sebep olduğu” izah edilmiştir (Mevdudî, ts, 6/181).

Mücâdele 58/21

“كَتَبَ اللّٰهُ لَا غَلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِيْ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيْزٌ”

“Allah “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim.” diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Nafi, İbn Âmir ve Ebû Cafer: “...ve elçilerim ...” وَرُسُلِيْ

b) Diğer kırâat imamları: “...ve elçilerim ...” (Dâni, 2005, 744; İbnü’l-Cezerî, ts, 2/386; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Nafi ve İbn Amir, “ي” harfinin fethasıyla “وَرُسُلِيْ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise, “ي” harfini harekelemeksizin, “وَرُسُلِيْ” şeklinde kırâat etmişlerdir. Ebû Ali “Bu kelimeyi, harekeli okumanın da, harekesiz okumanın da caiz olduğunu belirtmiştir (Râzî, 1999, 29/498; Beyzâvî, 1997, 5/196).

Allah, “Hiç şüphesiz ben ve elçilerim galip geleceğiz!” diye yazmıştır.” ifadesi, onların ezilenler arasında olmasının nedenini ortaya koymak için gelen bir açıklamadır. Yani Allah bunu Levh-i Mahfuz’da yazmış ve sabit kılmıştır. Bu, yemin yerine geçtiği için, yemin edilen bir şeyin cevabı gibi şu şekilde cevaplanmıştır: “Ben ve elçilerim mutlaka galip geleceğiz.” Bu galibiyet, delille, kılıçla veya bunlara benzeyen şeylerle ya da bunlardan biriyle gerçekleşecektir. Buna benzer

olarak şu âyette de zikredilmiştir: “Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak. (Sâffât: 171-173)” “Şüphesiz ki Allah, peygamberlerini muzaffer kılmaya muktedirdir ve hiçbir kuvvet, O'nun iradesine karşı duramaz” (Ebûssuûd, ts, 8/223). Dolayısıyla iki kırâat arasında netice itibariyle çok büyük bir fark görülmemektedir.

3.2.1.1.2.4. Fiilin Müzekker-Müennes Okunması ile İlgili Vecihler

Hadîd 57/15

“فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوِيَكُمْ النَّارُ هِيَ مَوْلِيَكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ”

“Artık bugün sizden herhangi bir fidye alınmaz ve inkâr edenlerden de... Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) İbn Âmir, Ebû Cafer ve Ya'kûb: لَا تُؤْخَذُ “...Alınmaz...”

b) Diğer kırâat imamları: لَا يُؤْخَذُ “...Alınmaz...” (Dâni, 2005, 741; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyet-i celîlede “alınmaz” anlamındaki ifade genel olarak ye “ي” harfi ile “لَا يُؤْخَذُ” diye okunmuştur. Çünkü “fidye” “فِدْيَةٌ” lafzının müennesliği hakiki değildir. Ayrıca bu lafız ile fiil arasına başka kelime girmiştir. İbn Âmir, Ebû Cafer ve Yakub ise “ت” harfi ile “لَا تُؤْخَذُ” şeklinde de okunmuşlardır. Çoğu kırâat imamı tarafından “لَا يُؤْخَذُ” olarak tercih edilmiştir ve her iki kırâat da aynı anlamı ifade ettiği belirtilmiştir. Bu, kıyamet gününde ne müminlerden ne de kâfirlerden herhangi bir fidyenin kabul edilmeyeceğini, böyle bir imkânın asla söz konusu olmadığını belirtir. Buradaki ifade, Allah'ın âhiretin koşullarını dünyadakilerden farklı kıldığını vurgulamaktadır. Dünya hayatında bazen fidye ile beladan kurtulma veya araçlarla sorun çözme imkânı varken, âhirette bu tür çabaların hiçbir değeri olmayacaktır. Bu nedenle, “Eğer onların verecek bir fidyesi olsaydı bile, bu kabul edilmezdi” anlamında bir anlatım ifade edilmiştir. Âyette devam eden ifadeyle “Varacağınız yer ateştir” denilerek, cehennem onların nihai durağı olduğu belirtilmiştir. Bu durum, onların cehennemde bulunmasının hak edilmiş bir sonuç olduğunu ve adil bir karşılık teşkil ettiğini ortaya koyduğu vurgulanmaktadır. “Ne kötü bir gidiş!” ifadesi ise, cehenneme gitmenin ne denli kötü bir son olduğunu ortaya koymaktadır (Mâturîdî, 2005, 9/523; Kurtubî, 1964, 17/247).⁷⁹ Yukarıda da ifade edildiği üzere burada ki kırâat farklılıklarının aynı anlama geldiğini ve anlam yönünden bir farklılığa neden olmadığını ifade edebiliriz.

⁷⁹ Bkz: İbnü'l-cevzî (ö. 597/1201) (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/234) Beyzâvî (ö. 685/1286) (Beyzâvî, 1997, 5/187) Nesefî (ö. 710/1310) (Nesefî, 1998, 3/437)'de “ت” harfinin okunuşuyla ilgili kırâat farklılığına burada ifade ettiğimiz şekilde tefsirlerinde yer vermişlerdir.

Mücâdele 58/7

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا
”أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüsü O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncısı O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

1-a) Ebû Cafer: مَا تَكُونُ “...olmasın ki...”

b) Diğer kırâat imamları: مَا يَكُونُ “...olmasın ki...” (Dâni, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

2-a) Ya'kûb: وَلَا أَكْثَرَ “...daha çok da...”

b) Diğer kırâat imamları: وَلَا أَكْثَرَ “...daha çok da...” (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Yukarıda da görüldüğü üzere âyetteki kırâat farklılığı “مَا يَكُونُ” fiilinin, fâilinin değişmesi dolayısıyla farklı sîgadan okunmasından kaynaklanmaktadır. “Bir şey olmasın ki” anlamına gelen “مَا يَكُونُ” ifadesindeki “يَكُونُ” kelimesi tam bir fiil olan “كَانَ” fiilinin muzari formudur. Bu kelime, kırâat farklılıklarına göre hem “ي” harfiyle “يَكُونُ” şeklinde hem de “ت” harfiyle “تَكُونُ” olarak okunmuştur. “ي” harfiyle “يَكُونُ” şeklinde okunması ya âyette geçen “النَّجْوَى” kelimesinin gerçek manada müennes bir kelime olmaması ve söz konusu olan fiil ile bu kelime arasında fasıla denilen bir “مِنْ” harfinin girmiş olması veya hakkında bahsedilen şeyin ‘gizli, sesizce, üstü kapalı olarak yapılması’ anlamının dikkate alınması hasebiyle “ي” harfi ile “مَا يَكُونُ” olarak okunduğu izah edilmiştir (Taberî, 2001, 22/469; Zemahşerî, 1987, 4/489; İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/240).

Ebû Cafer b. el-Ka'kâ', Eba Hayve, el-A'rec ve İsa ise daha öncesinde geçmiş bulunan “görmedin mi ki” manasında ki “تَرَ” fiilinin müennes oluşu sebebiyle “ت” harfi ile “مَا تَكُونُ” diye kırâat etmişlerdir (Kurtubî, 1964, 17/289; İbn Cinnî, 1994, 2/315).

Âyet-i kerîmedeki “مَا يَكُونُ” kelimesinin müennes sigasıyla “تَكُونُ” şeklinde okunmasının anlam üzerinde genel anlamda bir farklılık arz etmediğini görmekteyiz.

Âyet-i kerîmenin devamında geçen “ثَلَاثَةٍ” ve “خَمْسَةٍ” kelimeleri kırâat-i aşerede bulunmamaktadır ve bu okuyuşlar şâz kırâattır. Ancak tefsirlerde bu okuyuşa yer verildiği için biz de açıklama gereği gördük. “ثَلَاثَةٍ” ‘üç lafzı’ “نَجْوَى” Fısıltı anlamına gelen lafzın ona izafet edilmesiyle cer ile “ثَلَاثَةٍ” şeklinde gelmiştir. el-Ferra ise ‘üç’ lafzının “نَجْوَى” lafzının sıfatı olduğunu bundan kaynaklı olarak cer ile geldiğini ifade etmiştir. İbn Ebi Able ise, âyet-i kerîmede geçen “ثَلَاثَةٍ” ve “خَمْسَةٍ” kelimelerini “يَتَنَاجَوْنَ” fiilini doğrudan zikretmeden hal olarak nasb ile “ثَلَاثَةً” ve “خَمْسَةً” olarak kırâat edildiğini ifade etmiştir. Bunun sebebi zaten fiile “نَجْوَى” kelimesinin delalet etmesidir. Ya da âyetteki “نَجْوَى” kelimesinin “Karşılıklı olarak fısıldaşıp sırlarını birbirlerine aktaranlar” manasında “مُتَنَاجِيْنَ” şeklinde tevil edilmiş ve bu sebeple nasb kılınmıştır. Yani tevil yolu ile ismi fail/etken sıfat fiil olan “مُتَنَاجِيْنَ” manasında “نَجْوَى” kelimesindeki muzmar zamirden hal olarak nasb kılındığı açıklanmıştır. Ayrıca “üç” manasındaki lafzın “نَجْوَى” anlamındaki lafzın konumundan bedel olarak

merfu ile okunmasının da caiz olduğu izah edilmiştir (Zemahşerî, 2024, 8/841; Zemahşerî, 1987, 4/489,490; Kurtubî, 1964, 17/289).

Âyet-i kerîmenin devamında gelen “وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرُ” ifadesinin anlamı “...bunlardan daha az veya daha çok olsunlar...” şeklindedir. Buradaki “لا”nın cinsini nefy eden “لا” olması itibariyle, mansub olarak okunmuştur. Bu ifadenin “وَلَا أَدْنَىٰ” mahalline atfedilerek ref olarak ile “وَلَا أَكْثَرُ” şeklinde kırâat edilmesinin mümkün olduğu açıklanmıştır. Ayrıca âyette geçen ve “daha çok” anlamına gelen “وَلَا أَكْثَرُ” kelimesi “daha büyük” anlamında “ب” harfiyle “وَلَا أَكْبَرُ” şeklinde de okunduğu ifade edilmiştir (Râzî, 1999, 29/490; Zemahşerî, 1987, 4/490). Dolayısıyla bu iki kırâat arasında netice itibariyle büyük bir fark görülmemektedir.

Bu âyetteki son kırâat farklılığı olan kelimemiz “تَمَّ يُنْبِئُهُمْ” kelimesidir. Ancak bu kelime de aşere tarîki içerisinde yer almamakla beraber bu da şâz kırâattir. Bu farklılık tefsirlerde yer verildiği için biz de bu farklılığa kısaca değinmek istedik. “تَمَّ يُنْبِئُهُمْ” kelimesi şeddeli olarak gelmiş ve anlamı “sonra onlara haber verir” şeklindedir. Bu kelime şeddesiz olarak hafifleterek “تَمَّ يُنْبِئُهُمْ” şeklinde de okunduğu, Zemahşerî’nin tefsirinde yer almaktadır (Zemahşerî, 1987, 4/490).

Haşr 59/7

مَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً ۚ
بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِقَادِرِينَ عَلَيْهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Hişam ve Ebû Cafer: “...Bu, zenginler arasında dolaşan bir döngü olmasın diye ...”

b) Diğer kırâat imamları: “...Bu (mallar), zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın diye...” (Dâni, 2005, 744; İbnü’l-Cezerî, ts, 2/386; Paluvî, ts, 134).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

“كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ” âyetinin anlamı “(servet) içinizden sadece zenginler arasında elden ele dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir.” Bu âyetteki “يَكُونَ” ‘olmasın’ fiili, genel olarak “ي” harfi ile ve nasb ile okunmuştur. “دُولَةً” kelimesi de nasb olarak tilavet edilmiştir. Ebu Cafer, el-A’rec, İbn Amir’den Hişam ve Ebu Hayve ise “يَكُونَ” fiilini “ت” harfi ile nasb olarak “تَكُونَ” ‘olmasın’ şeklinde kırâat etmişlerdir. “دُولَةً” ‘Elden ele dolaşan bir şey’ anlamındaki ifadesinin “ت” harfini ref olarak “دُولَةً” şeklinde okumuşlardır. Anlamının da ‘elden ele dolaşan bir varlık olmasın’ manasına geldiği ifade edilmiştir. Bu durumda “كَانَ” fiili tam bir fiil olduğu “دُولَةً” lafzının da “كَانَ”nin ismi olarak merfu olduğu ve haber almasının söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Bununla beraber bunun nakıs olup haberinin “بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ” ‘sizden zengin olanlar arasında’ ifadesinin de olabileceği belirtilmiştir.

“دَوْلَةٌ” ‘Elden ele dolaşan bir şey’ anlamındaki lafızın “د” harfi ref olarak okunmuştur. Ancak es-Sülemi ve Ebu Hayve ise “د” harfini nasb ile “دَوْلَةٌ” şeklinde okumuşlardır. İsa b. Ömer, Yunus ve el-Esmaî: Her iki söyleyişin de aynı manada olduğunu açıklamıştır. Ebu Amr b. el-Alâ ise şöyle ifade etmiştir: “دَوْلَةٌ” şeklindeki lafız, “savaş ve başka şeylerde elde edilen zafer demektir.” Mastar bu şekilde gelir. O, “دَوْلَةٌ” şeklindeki okuyuş da ise “mal türünden elden ele dolaşan şeyin adıdır” şeklinde bir izah yapmıştır (Taberî, 2001, 22/520,521; Kurtubî, 1964, 18/16; İbn Cinnî, 1994, 2/316). Bu iki kırâat arasında, vurgu ve üslup açısından ince bir fark bulunsa da genel anlamda mana aynıdır.

3.2.1.1.3. Mastar Okunması ile İlgili Vecihler

Hadîd 57/14

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ
“الْغُرُورُ”

“Münafıklar onlara, “Sizinle beraber değil miydik?” diye seslenirler. Onlar, “Evet öyleydi” derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah’ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatan (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırıp durdu.”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyet-i kerîmede geçen “الْغُرُورُ” kelimesindeki kırâat farklılığı kırâat-ı aşere de yer almamakla birlikte şâz kırâattir. Ancak müfessirlerimizden bazıları kırâat-ı aşere dışında diğer kırâat âlimlerinin okuyuşlarına da yer vermiştir. Biz de bu bağlamda âyetteki kelimeyi farklı okunuşunun tefsire etkisini ele alacağız.

Allah Teâlâ, “وَوَعَّرَكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ” “Sizi çok aldatan (şeytan), Allah’a karşı da aldattı” buyurarak insanlara önemli bir uyarıda bulunmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki temel mesele bulunduğu ifade edilmiştir:

“الْغُرُورُ” Kelimesini Semmah b. Harb, “غ” harfini zammeli olarak “غُرُورُ” şeklinde okumuştur. Buna göre mana, “Sizi Allah’a karşı, gururunuz (aldanışınız) aldattı” şeklinde ifade edilmiştir. Bu anlamın, bir muzafın hazfına göre verilmiş bir mana olduğu ve bunun, “sizi, Allah’a karşı, o yanılmanızın yanı sıra, O’ndan (dünyada iken) emin kalmanız, yani yaptığınız suçların peşinden hemen cezasının gelmeyişi sizi aldattı” şeklinde bir manaya geldiği söylenmiştir. Bu kelime “غ” harfinin fethasıyla “غُرُورُ” şeklinde okunmuştur. Buna göre, bununla şeytanın kastedilmiş olduğu, çünkü şeytanın onlara, “hesab ve ceza (kıyamet) diye birşey yoktur” fikrini atmak suretiyle, onları aldattığı ortaya koyulmuştur (Râzî, 1999, 29/459; İbn Cinnî, 1994, 2/311,312).

Kurtubî (ö. 671/1273) ise tefsirinde bu kelimeyi şöyle açıklamıştır: “الْغُرُورُ” çok aldatıcı anlamında olup, mübalağa kalıbında geldiği için yoğun bir aldatmayı ifade eder. Bu kullanım, şeytanın sürekli ve etkili bir şekilde aldatma yeteneğini vurgular. Buna karşın, Ebû Hayve, Muhammed b. es-Semeyka ve Simâk b. Harb, kelimeyi “غ” harfini ötreli olarak “الْغُرُورُ” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda kelimenin, “batıl şeyler” anlamına gelir ve mastar olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Kurtubî, 1964, 17/247).

Hadîd 57/20

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاهُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرِيَهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâta birçokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve rızası vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Ebû Bekir Şu’be: وَرِضْوَانٌ “...rızası vardır...”

b) Diğer kırâat imamları: وَرِضْوَانٌ “...rızası vardır...” (İbnü’l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyetteki kırâat farklılığı olan “وَرِضْوَانٌ” kelimesinin “وَرِضْوَانٌ” şeklindeki farklı okuyuşun, tefsirlerde tefsire etkisi açısından bir açıklama elde edemedik. Ancak kelimemizdeki kırâat farklılığına yine de değineceğiz.

Bu âyetteki “وَرِضْوَانٌ” kelimesinin “ر” harfini kırâat âlimlerin den Ebû Bekir Şu’be, “وَرِضْوَانٌ” şeklinde ref olarak okumuştur. Ebû Bekir Şu’be’nin “وَرِضْوَانٌ” şeklinde okuyuşu ve diğer kırâat imamlarının da “وَرِضْوَانٌ” şeklindeki okuyuşlarına göre; her iki okuyuşunda “رِضِي” fiilinin mastarı oluşlarından ayrıca “رِضِي” kelimesinin anlamının “Razı olunan, hoşnut edilen” anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu iki kelimenin de aynı manaya geldiği görülmektedir (ez-Zeyyat vd., 1972, 351; İsfahânî, 2010, 430,431).

Zemahşeri, tefsirinde bu ayet ki “مُصْفَرًّا” kelimesinin aynı zamanda “مُصْفَرًّا” olarak da kırâat edildiğini ifade etmiştir. Ancak bu okuyuş kırâat-i aşerede yer almamaktadır ve şâz bir okuyuştur. Yine de biz müfessirimiz tefsirinde yer verdiği için ve bu kırâat farklılıkların anlam açısından küçük nüânslara sahip olması hasebiyle açıklama gereği gördük.

“مُصْفَرًّا” kelimesinin manası “sararmış” anlamındadır. “مُصْفَرًّا” kelimesi ise ism-i mef’ûl kalıbından türetilmiş olup kelimenin manasına belirginlik ve daha yoğun bir şekilde olduğu anlamını katar. Böylece kırâat farklılığı olan “مُصْفَرًّا” kelimemizin anlamı “tamamen sararmış” şeklinde olduğu görülmektedir (ez-Zeyyat vd., 1972, 316).

Bu iki kırâat arasındaki anlam farkının, ifadedeki vurguyu etkilediği gözlenmektedir. İlki genel bir durumu, ikincisi ise daha yoğun bir durumu yansıtır. Ancak her iki okuyuş da temelde aynı manaya işaret eder ve çelişmemektedir. Bu tür kırâat farklılıkları, Arapçanın ifade zenginliğini ve Kur’ân’ın tefsirindeki incelikleri gösterir.

3.2.1.1.4. Birden Fazla Kırâat Farklılığının Bulunduğu Âyetler

Hadîd 57/16

لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمْ

“الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ”

“İman edenlerin, Allah’ı anmak ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı duyacağı vakit gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

Bu âyette dört tane kırâat farklılığı bulunmaktadır.

1- a) Verş, Ebû Amr, Ebû Cafer ve Hamza: “...vakti, zamanı geldi ...”

b) Diğer kırâat imamları: “...vakti gelmedi mi?...” (Dimyâtî, 1987, 2/552).

2- a) Nafi, Hafs ve Ruveys: “...Hakk’dan inen Kur’ân sebebiyle...”

b) Diğer kırâat imamları: “...Hakk’dan tedricen (peyderpey) inen Kur’ân sebebiyle...” (Dânî, 2005, 741; İbnü’l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 132).

3- a) Ruveys: “...ve... olmayınız...”

b) Diğer kırâat imamları: “...ve... olmasınlar...” (İbnü’l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyetteki ilk kırâat farklılığının “**أَلَمْ يَأْنِ**” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. “**أَلَمْ يَأْنِ**” ifadesi “**أَلَمْ يَأْنِ**” olarak da kırâat edildiği belirtilmiştir. Bu durumda kelimenin, “**أَنْ-يَأْنِ**” fiilinden alınma olduğu, buna göre “kelime “**أَنْ-يَأْنِ**” anlamına gelir ki bu da “vakti, zamanı geldi” demektir” şeklinde ifade edilmiştir. “**وَالْمَّائِنِ**” ifadesi “Ve hâlâ vakti gelmedi mi?” Zemahşerî bu okuyuş şeklinin de olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, âyetin nüzul sebebine işaret edilmiştir. Denilmiştir ki, Mekkeliler bir dönem ciddi kıtlık çekmişler, ancak hicret sonrası bolluk ve nimetlere erişerek eski sıkıntılarından kurtulmuş ve sükûna erdiler şeklinde izah edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/477).

Râzî (ö. 606/1210) ise bu kelimeyi tefsirinde şöyle açıklamıştır: Hasan el-Basrî’nin âyetin baş kısmını “**أَلَمْ يَأْنِ**” şeklinde okuduğunu ve İbn Cinnî’nin şöyle dediğini belirtmiştir; “**لَمْ**”nın aslının “**لَمْ**” olduğunu, daha sonra buna “**مَا**” ilave edildiğini söylemiştir. Bundan dolayı “**لَمْ**”, “**أَفْعَلْ**” yaptı mı? ifadesinin nefy için; “**لَمْ**” da “**فَدَفْعَلْ**” bazen yapar ifadesini nef içindir demiştir. Bu kelimeyi “**أَلَمْ**” şeklinde okuyanların ise bu okuyuşun “vakti geldi” anlamında “**أَنْ-يَأْنِ أَلَمْزُ**” “İşin vakti geldi” ifadesinde olduğunu ve bu kelimenin, aynı manada, “**أَنْ-يَأْنِ**” fiilinden olarak “**أَلَمْ يَأْنِ**” şeklinde de okunduğunu müfessirimiz belirtmiştir (Râzî, 1999, 29/460; İbn Cinnî, 1994, 2/312).

Âyet-i kerîmede yer alan “**أَلَمْ يَأْنِ**” kelimesi “vakti gelmedi mi?” anlamına gelmektedir. Bu kelime “**أَلَمْ يَأْنِ**” “vakti, zamanı geldi” şeklinde de okunmuştur. İki kırâat arasında görüldüğü üzere birinci okuyuşta soru anlamı vardır. İkinci okuyuşta ise “inen âyetleri anlamının vakti geldiğini” şeklinde bir anlam olduğunu müşahade ediyoruz.

Âyetteki ikinci kırâat farklılığının “**نَزَّلَ**” kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. “**وَمَا نَزَّلَ مِنْ**” kelimesini İbn Kesir, Asım, İbn Âmir, Ebû Amr, Hamza ve Kisai “**ن**” ve “**ز**” harfinin fethalı “**ز**” harfinin şeddelenmesiye “**نَزَّلَ**” şeklinde okunmuştur. Nafi, Hafs, Mufaddal da Asım rivayetinde “**ن**” ve “**ز**” harfi fethalı şeddesiz “**ز**” harfi ile “**نَزَّلَ**” olarak kırâat edilmiştir. “Bu fiili şeddeli okuyanlar daha önceden geçen Allah’ı anmak sözüne, şeddesiz okuyanlar da daha sonraki “hak” “الحق” kelimesine bağlamış olurlar.” “Ebu Abdurrahman es-Sülemi Ebu’l -Aliye, İbn Ya’mur, Yunus b. Habib de Ebû Amr rivayetinde ve Eban da Asım rivayetinde, “**ن**” harfinin ref olarak, “**ز**” harfini kesreli ve şeddeli “**نَزَّلَ**” şeklinde de tilavet etmişlerdir.

Birinci kırâate göre, âyetin anlamı şu şekilde açıklanır: “İman edenlerin kalplerinin, Allah’ın zikri ve indirilen hakikate karşı huşu duyarak boyun eğmesi zamanı gelmedi mi?” Burada, Allah’ın zikrine odaklanılmış ve indirilen mesajın hakikatiyle bağ kurma vurgulanmıştır. İkinci kırâatte,

âyetin anlamı şöyle takdir edilir: "... Allah'ın indirdiği o hakikate karşı huşu duymaları..." Burada, inen vahyin özellikle Allah'ın gönderdiği bir mesaj olarak kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Üçüncü kırâatte ise vurgu değişmiş, şu şekilde ifade edilmiştir: "... indirilen hakka huşu duymaları...". Burada, vahyin genel hakikatine boyun eğme ve onu kabullenme ön plana çıkarıldığı gözükmemektedir. İbn Mes'ud ile Ebu Recâ da meftuh hemze ve meftuh "ز" harfî ile "وَمَا أُنْزِلَ" okudukları belirtilir. Ayrıca Ebu Miclez ile Amr bin Dinar da hemzenin zammedilmesi ve "ز" harfîni kesri ile "وَمَا أُنْزِلَ" okumuşlardır (Mâtûrîdî, 2005, 9/524; İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/235; Râzî, 1999, 29/461).

Âyetteki üçüncü kırâat farklılığının "وَلَا يَكُونُوا" kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. Ferrâ'nın görüşüne göre, Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَا يَكُونُوا" (ve... olmasınlar) ifadesi, cümlede mahallen mansûb olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, âyetin anlamı "Müminlerin kalplerinin... ve onların olmamaları... zamanı gelmedi mi?" şeklinde olduğu. Aynı zamanda, bu ifadeyi nehiy yani yasaklama olarak ele alıp meczûm kabul etmek de mümkündür. Bu durumun delili, bu kısmı iltifat üslubuyla "وَلَا تَكُونُوا" (olmayınız) şeklinde kırâat edenlerin okuyuşu olduğu ifade edilmiştir (Râzî, 1999, 29/461).

Kurtubi ise bu kelimeyi tefsirinde şöyle açıklamıştır: "وَلَا يَكُونُوا" "Olmamaları" buyruğunun "أَلَا يَكُونُوا" anlamında olduğunu ve bu buyruğun "أَنْ تَخْشَعَ" "Saygı ile boyun eğecekleri" anlamındaki fiile atfedilerek nasb olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca nehy olarak cezm olduğu ve "وَلَا يَكُونُوا" "Olmasınlar" takdirinde olduğu da izah edilmiştir. Bu açıklamanın delilin, Ruveys'in Yakub'dan rivayet ettiği "ت" harfî ile: "وَلَا تَكُونُوا" "Olmayınız" şeklindeki kırâatıdır. Bunun aynı zamanda İsa ve İbn İshak'ın da kırâatı olduğunu müfessirimiz ifade etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/235; Kurtubî, 1964, 17/249). Bu âyet-i kerimedeki kırâat farklılığı gaib çoğul okuyuşundan, muhatap çoğul şeklinde kırâat edilmiştir. Burada muhatap sîga ile okunması âyetin vurgusunu arttırmıştır.

Âyetteki dördüncü yani son kırâat farklılığının "عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ" kelimesi üzerinde olduğunu görmekteyiz. "عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ" ifadesiyle söylenmek istenen anlamın "süre ve zaman" olduğu belirtilir. İbn Kuteybe ise bunu hedef ve gayedir şeklinde ifade etmiştir. Bu kelime "عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ" şeklinde okunmuştur. Bu şekilde okuyuşun manasının ise "çok uzun süre, vade" anlamına geldiği zikredilmiştir. Bu okuyuş tarzı her ne kadar aşere tarîki içerisinde geçmese de tefsirlerde yer verildiği ve genel itibarıyla şâz kapsamda değerlendirebileceğimiz bir kırâat farklılığı olduğu için burada kısaca değinmek istedik (Zemahşerî, 1987, 4/477; İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/235).

Mücâdele 58/2

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مَنْ نَسَاهُمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْآلِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

"İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır."

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

1- a) Asım: يُظَاهِرُونَ "...zihâr yapanlar..."

b) Ebû Cafer, İbn Âmir, Hamza, Kisâ ve Halef: يُظَاهِرُونَ "...zihâr yapanlar..."

c) Diğer kırâat imamları: يَطَّهَّرُونَ "...onların anaları ..." (Dâni, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/385; Paluvî, ts, 133).

2- a) Asım: مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ "...zihâr yapanlar..."

b) Diğer kırâat imamları: مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ "...onların anaları ..." (Dâni, 2005, 742).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyette geçen “يُطَّاهَرُونَ” kelimesinin farklı kırâatlerle okunduğu ifade edilmiştir. Bizde bu kırâat farklılıklarını ele almaya çalışacağız. “يُطَّاهَرُونَ” kelimesi “يَطَّهَّرُونَ” şeklinde okunmuştur. Bu fiilin aslının “يَتَطَهَّرُونَ” olduğu kural gereği “ت” harfinin “ظ” harfine idgam edildiği ve harfe şedde konularak “يُطَّاهَرُونَ” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu ifade “يُطَّاهَرُونَ” şeklinde de kırâat edilmiştir. Bu kelimenin aslı ise “يَتَطَهَّرُونَ” şeklinde iken “ت” harfi “ظ” harfine idgam edilerek şedde konulduğunda “يُطَّاهَرُونَ” olmuştur. Bu lafız mufâale bâbının muzarisi olarak “يُطَّاهَرُونَ” şeklinde de kırâat edilmiştir. Bu kelimelerde kırâat olarak bazı farklılıklar bulunsa da hepsinin anlamının aynıdır. Bir adamın eşine zihâr yapmasını ifade etmek için “ظَاهَرَ، تَطَاهَرَ، إِظَاهَرَ، نَظَّهَرَ” gibi farklı kalıplarda kullanılabileceği ve bu ifadelerin tamamının aynı anlama geldiği belirtilmiştir. İbn Kuteybe bu ifadeyi “يُطَّاهَرُونَ” kelimesini “يُحَرِّمُونَ” (haram kılmak) anlamında yorumlamıştır. Yani eşlerini annelerinin sırtı gibi mahrem kılmaları anlamına gelir. Ebû Avesce ise, “يُطَّاهَرُونَ” kelimesini yemin anlamında değerlendirmiştir (Taberî, 2001, 22/457; Mâturîdî, 2005, 9/550).⁸⁰

Âyette geçen ikinci kırâat farklılığı olan kelimemiz “مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ” dir. Bu ifade “o hanımları, onların anaları değildir” manasına gelmektedir. Ancak bu kelime Hicaz ve Temim kabilelerinde “ت” harfi ve “ه” dammelenerek “مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ” şeklinde okunmuştur. İbn Mesud’un kırâatine göre bu kelime “ب” harfinin eklenmesiyle “مَا هُنَّ بِأُمَّهَاتُهُمْ” olarakda kırâat edilmiştir. İbn Mesud’un bu okuyuşu nesneyi nasbenden (mansub kılan) bir dil özelliği olduğu açıklanmıştır (Zemahşerî, 1987, 4/485; Neseî, 1998, 3/445).

Âyetteki kırâat farklılıklarına baktığımızda “مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ” kelimesini “مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ” şeklinde okunuşunda kırâat farklılığı olmadığını görmekteyiz. Çünkü ikinci okuyuş şekli âyetin devamında zikredilmiştir ve aynı anlama gelmektedir.

Haşr 59/2

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنْهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنْ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah’ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de mü’minlerin elleriyle harab ediyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) Ebû Amr: يُخْرِبُونَ "...daha fazla harap ediyorlardı ...”

⁸⁰ Bkz: (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/242; Râzî, 1999, 29/481; Kurtubî, 1964, 17/273; Neseî, 1998, 3/445).

b) Diğer kırâat imamları: يُخْرِبُونَ "...harab ediyorlardı..." (Dâni, 2005, 744; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/386; Paluvî, ts, 134).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyetteki ilk kırâat farklılığı “فَاتَيْهُمُ اللَّهُ” kelimesidir. Ancak bu kelime aşere tarîkinde yer almamakla birlikte şâz kırâattir. Müfessirlerimiz tefsirlerinde yer verdiği için bizde bu kelimeye değinmek istedik. Âyette yer alan “فَاتَيْهُمُ اللَّهُ” ifadesi “فَمَاتَاهُمُ اللَّهُ” şeklinde de kırâat edilmiştir. Bu kelimenin anlamı “فَمَاتَاهُمُ الْهَلَاكُ” “Allah, onlara helakı, yok oluşu verdi” olarak ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/499; Beyzâvî, 1997, 5/198).

“يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ” “öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de mü’minlerin elleriyle harab ediyorlardı” cümlesindeki “يُخْرِبُونَ” kelimesini Ebû Ali, yalnızca Ebû Amr’ın bu kelimeyi şedde ile “يُخْرِبُونَ” şeklinde kırâat ettiğini diğer kırâat imamlarının ise şeddesiz “يُخْرِبُونَ” şeklinde okuduklarını aktarmıştır. Ebû Amr, “İhrab,” bir şeyi harab hale çevirmek anlamındadır; tahrip ise tamamen yıkmaktır. Müslümanların Benî Nadîr’in evlerini yıktıklarını, harap halde bırakmadıkları şeklinde bir açıklama yapılmıştır. el-Müberred bunun neden böyle açıklandığını bilmediğini belirtmiştir. O, “يُخْرِبُونَ” ifadesinin aslî olduğunu, bunun evlerin yıkılması ve harab edilmesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Burada ki “yıkma” fiilinin, evin sahibinin kendisi tarafından yapılmış bir eylemi olduğu ve bu, “عَلِمَ”, “أَعْلَمَ”, “قَامَ”, “أَقَامَ” gibidir denilmiştir. Tefil babından olan ve “يُخْرِبُونَ” denildiğinde bunun çokluk yani teksir anlamını ifade ettiği söylenmiştir. Şöyle ki, çok iyice bir yıkımı ifade ettiği, Allah Teâlâ’nın burada hem büyük çapta hem de az miktarda yıkımı içerebilecek “بُيُوتَهُمْ” ‘evler’ kelimesini kullandığı belirtilmiştir.

Sibeveyh ise bu iki kırâat şeklinin “أَفْرَحَ” (sevindirmek) ve “فَرَّحَ” (daha fazla sevindirmek) fiillerindeki gibi birbirinin yerine geçebileceğini savunmuştur. Ferra, “يُخْرِبُونَ” ifadesinin “yıkma” anlamında olduğunu, şeddesiz “يُخْرِبُونَ” kırâatının ise “evlerin bir kısmını harabeye çevirip öylece bırakmak” anlamında olduğunu açıklamıştır (Râzî, 1999, 29/503; Kurtubî, 1964, 18/4).⁸¹

3.2.1.2. Nahiv Yönünden Kırâat Farklılıkları

Bu başlık altında ele alınacak olan âyetlerdeki kırâat farklılıkları, nahiv ilmi bağlamında değerlendirilecektir. Kırâat vecihleri, iki ana kategori altında incelenecektir: isimlerin i’râbı ile ilgili olanlar ve harflerle alakalı farklılıklar. Bu çerçevede, her bir kategori ayrı başlıklar altında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2.1.2.1. İsimlerin İ’râbı ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Hadîd 57/18

“إِنَّ الْمُسْتَضِقِّينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ”

“Karşılıksız yardım eden erkeklere, karşılıksız yardım eden kadınlara ve Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”

⁸¹ Bkz: (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/254,255).

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

- a) İbn Kesîr ve Şu'be: الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ "...tasdik eden erkekler ve tasdik eden kadınlar ..."
- b) Diğer kırâat imamları: الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ "...sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar..." (Dâni, 2005, 742; İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).
- a) İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Cafer ve Ya'kûb: يُضَاعَفُ "...kat kat artırılır ..."
- b) Diğer kırâat imamları: يُضَاعَفُ "...kat kat verilir ..." (İbnü'l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 133).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Kırâat farklılığı açısından incelediğimiz bu âyette, ilk kırâat farklılığı "الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ" kelimesidir. Bu kelimeyi İbn Kesîr ve Âsım şeddesiz olarak "الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ" okurken diğer kırâat imamları ve Âsım'ın ravisi olan Hafis ise, her iki kelimedede de "ص" harfinin şeddelenişini ile "الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ" olarak okumuşlardır (Taberî, 2001, 22/411,412; Râzî, 1999, 29/461,462).

Nesefî bu kırâat farklılığını şöyle açıklamıştır: Mekkeliler ve Ebû Amr'a göre "الْمُسَدِّقِينَ" sadece "د" harfi şeddelidir. "صَدَّقَ" fiilinden alınmadır ve ismi faildir. "Onlar da Allah (cc) ve Resulü'nü (sav) tasdik edenlerdir." Yani mü'min olanlardır. Diğer kırâat imamlarına göre ise "ص" harfi ve "د" harfinin ikisinde şeddelidir. Bu "تَصَدَّقَ" fiilinden ismi fail olduğu belirtilmiştir (Nesefî, 1998, 3/438).⁸²

Bu kırâat farklılıklarının anlam üzerindeki etkisi şöyle değerlendirilmektedir:

"الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ" kelimesini şeddesiz okuyanlara göre, kelimenin manası "iman eden ve tasdik eden kişiler" anlamına gelir. Bu yorum, karz-ı hasen ve salih ameller arasında bir bağlantı kurarak ayetin genel anlamına uygun düşmektedir. Bu şekilde okuyanlar iki sebepten dolayı böyle okuduklarını söylemişler:

a) "Allah için tasaddukta bulunup da malum bir miktarını bu işe tahsis eden kimse, mü'min olmazsa, âyetteki bu va'din muhatabı olamaz. Bundan dolayı âyetin zahiri anlamı, şeddesiz okuyanlara göre terk edilmediği halde şeddeli okuyanlara göre terk edilmiş olur."

b) "Tasadduk eden Allah için karz-ı hasen yapan kimse demektir. Böyle olunca da bu âyetteki "الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ" ifadesiyle "وَأَقْرَضُوا اللَّهَ" ifadesi aynı şey olmuş olur. Halbuki bu, bir tekrardır. Ama ilgili kelimelerin şeddesiz okunması halinde ise böyle bir tekrar söz konusu olamaz." Bu kelimeyi şeddeli okuyanların delili şunlardır:

1) Übeyy b. Ka'b'ın kıraatinde ise bu kelime "ت" harfi ile "الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ" şeklindedir."

2) "وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا" ifadesi inne'nin ismi ile haberi arasına girerek bir "cümle-i itiraziyye" yani araya giren açıklayıcı bir cümle olarak değerlendirilmiştir. Bu tür cümleler sıfat görevindedir. Bu bağlamda, bu sıfatın "tasdik" masdarı yerine daha çok "sadaka, tasadduk" köküne uygun olduğu ifade edilmiştir. Birinci kırâati savunanlar ise farklı bir yaklaşımla şu şekilde cevap vermişlerdir: "Biz, Allah'ın "وَأَقْرَضُوا" kelimesini itiraz cümlesi olarak almıyoruz. Bunun aksine, bu ifadeyi anlama atfediyoruz. "إِنَّ الْمُسَدِّقِينَ" kelimesinin izah edilişi "إِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا" "tasdik edenler" şeklindedir. Bu durumda âyetin takdiri, "إِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا ... وَأَقْرَضُوا اللَّهَ" şeklinde olduğu açıklanmıştır (Râzî, 2002, 315,316).

İkinci kırâat farklılığı olan kelimemiz "يُضَاعَفُ" kelimesidir. Bu ifade "kendilerine ecirleri kat kat verilir" şeklinde anlam verilip kırâat farklılıkları açısından çeşitli şekillerde okunmuştur. Çoğu kırâat imamı bu fiili, "ع" harfi üstün olacak şekilde meçhul bir fiil formunda "يُضَاعَفُ" (kat kat verilir)

⁸² Bkz: Zemahşeri (Zemahşerî, 1987, 4/478) İbnül Cevzi (İbnü'l-Cevzî, 2001, 4/235) Kurtubi (Kurtubî, 1964, 17/252) Şevkani (Şevkânî, 1993, 5/207).

olarak okunmuştur. el-A'meş ise bunu, “ع” harfi kesreli ve “ه” harfi eklenmiş bir şekilde “يُضَاعَفُ” (onu kat kat artırır) şeklinde kırâat etmiştir. İbn Kesir, İbn Âmir ve Yakub ise “ع” harfini üstün ve şeddeli bir şekilde “يُضَعَّفُ” (kat kat artırılır) olarak okumuşlardır. Mekke ve Şam kırâat imamlarında en son ifade ettiğimiz okuyuşu esas alırlar (Kurtubî, 1964, 17/252; Neseфі, 1998, 3/438).

Haşr 59/14

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

“Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar. Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir: Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır. Çünkü onlar aklını iyi kullanamayan kimselerdir.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) İbn Kesir ve Ebû Amr: جُدَارٍ “...Duvar...”

b) Diğer kırâat imamları: جُدُرٍ “...Duvarlar...” (Dâni, 2005, 745; Paluvî, ts, 134).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyet-i kerîmede yahudilerin korkaklıkları ve kendilerini güvende hissettikleri savunma stratejileri ele alınmaktadır. Âyette geçen ifadelerle göre, Yahudiler yalnızca “surlarla çevrilmiş kasabalarda” veya “duvarların arkasından” savaşmayı tercih etmişlerdir. Bunun nedeni, kendilerini koruma ve tehlikeden sakınma arzularıdır. Surlar ve duvarlar, yahudiler için fiziksel bir savunma aracı olmasının yanında, onların düşmana doğrudan karşı koyma cesaretinden yoksun olduklarına işaret etmektedir. Bu âyetteki “جُدُرٍ” kelimesi farklı kırâatlarla de okunmuştur. Genel kırâatin okuyuşu kelimenin çoğulu olan “جُدُرٍ” ‘duvarlar’ şeklindedir. Ebu Ubeyde ve Ebu Hatim de çoğul şeklinin tercih edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bununla birlikte, İbn Abbas, Mücahid, İbn Kesir, İbn Muhaysın ve Ebû Amr gibi kırâat imamları, kelimeyi tekil olarak “جُدَارٍ” ‘duvar’ şeklinde okumuşlardır. Tekil kelimenin çoğul anlamını kapsadığı, bu nedenle kullanımda herhangi bir anlam eksikliği oluşturmadığı açıklanmıştır. Bazı Mekkeli kırâat âlimleri ise “ج” harfini fethalı “د” harfini de sakın olarak “جُدَرٍ” şeklinde kırâat ettikleri rivayet edilmiştir. Bu kelimenin de ‘duvar’ kelimesinin söyleniş şekillerinden biri olduğu söylenmiştir. Bu kırâatte, Yahudilerin sizinle savaşırken kendilerini hurmalıkların veya ağaçların arkasında saklamaları ifade edilmiş olabileceği de belirtilmiştir. Çünkü baharın doğuşunda hurma ağaçlarının meyvelerinin tomurcuklanmaya başladığı zamana “أَجْدَرَ النَّخْلُ” “hurma tomurcuk verdi” şeklinde ifade edilmiştir. “الجدر” bir bitki türüne işaret eder, bunun tekili “جُدْرَة” olarak ifade edilir.

Bu ifadede “جُدُرٍ” ‘duvarlar’ “ج” harfi ötreli, “د” harfi sakın olacak şekilde okunmuş ve bu okunuşun tekil olan “الجدار” kelimesinin çoğulu olduğu belirtilmiştir. Tekil formundaki elifin, “كتاب” “kitap” lafzındaki elife, çoğul formundaki elifin ise, “ظراف” “zarifler” lafzındaki elife benzetilmesi mümkün görülmüştür. Bununla birlikte, bu tür bir lafız kullanımı için benzer bir örnek olarak, “نَاقَةٌ” “hecin bir dişi deve” ile “نُوقٌ هِجَانٌ” “hecin dişi develer” ifadeleri verilmiştir. Tesniye formunda bu lafız “هَجَانَانٌ” “iki hecin deve” olarak belirtilir. Buna göre, tekil ve çoğul ifadeler lafız açısından benzerlik gösterse de anlam açısından farklılık taşıdığı ve bu açıklamayı İbn Cinnî’nin yaptığı belirtilmiştir (İbnü’l-Cevzî, 2001, 4/261; Kurtubî, 1964, 18/35; İbn Cinnî, 1994, 2/316,317).

”فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ“

“Ama ikisinin de âkıbeti, içinde ebedî kalacakları ateşe girmek olacaktır! İşte zalimlerin cezası budur!”

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Bu âyet-i kerîmedeki kırâat farklılıkları aşere tarîki içinde yer almamaktadır. Bu okuyuş şâz kırâat olarak kabul edilebilir. Ancak müfessirlerimiz tefsirlerinde yer verdikleri için biz de kısaca değinmek istedik.

İbn Mesud âyetteki “خَالِدَيْنِ فِيهَا” ifadesini “خَالِدَانِ فِيهَا” şeklinde kırâat etmesi, bu ibareyi “أَنَّ” harfinin haberi olarak kabul etmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Buradaki “فِي النَّارِ” ifadesi “zarfı lağv” olarak değerlendirilmiştir. Ancak yaygın kırâatte bu “zarfı müstakar” olarak kabul edilmiştir. “إِنِّي بَرِيءٌ” ibaresi hal hükmünde olduğu ifade edilmiştir. Bir önceki âyette yer alan “أَنَا بَرِيءٌ” ifadesi de “عَاقِبَتُهُمَا” ifadesi ise merfu olarak “عَاقِبَتُهُمَا” şeklinde kırâat edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/507; Şevkânî, 1993, 5/244).

3.2.1.2.2. Harflerle İlgili Kırâat Farklılıkları

Hadîd 57/10

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مَنكُم مَّنْ أَنْفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلْ أُولَئِكَ أَكْثَرُ
”دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتِلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ“

“Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaad etmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.”

Âyetteki Kırâat Farklılıkları

a) İbn Âmir: “...Bununla beraber hepsi, Allah’ın en güzel olanı vadettiği kimselerdir...”

b) Diğer kırâat imamları: “...Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaad etmiştir...” (Dâni, 2005, 741; İbnü’l-Cezerî, ts, 2/384; Paluvî, ts, 132).

Kırâat Farklılığının Tefsire Etkisi

Âyet-i kerîmede yer alan “وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ” ifadesi “Allah, yine de en güzel mükafatı vadediyor” anlamındadır. Yani, sevabın ve ödülün en güzelini vaat etmektedir. Bu ödül, dereceleri farklılık gösterse de cennetten başka bir şey değildir.

İbn Âmir, “وَكُلًّا” lafzını merfu olarak “وَكُلُّ” şeklinde okumuştur. “Onun bu kırâatinin delili ise fiil, mefûlünden sonra geldiğinde, önce gelen o mefûlünde amel edememesidir.” Bu lafız, Şamlıların mushaflarında ref ile yer almıştır. Diğer kırâat imamları ise kendi mushaflarındaki şekle göre nasb ile okumuşlardır. Bu lafzı nasb ile okuyanlar, fiilin amel etmesine dayanarak “وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ” bu

şekilde okumayı tercih etmişlerdir. “Allah bununla beraber onların hepsine el-Hüsna’yı vadetmiştir” şeklinde bir anlam ifade edilmektedir. Ref ile okuyanların kıraati şu şekilde açıklanır: Eğer mefûl (nesne) başa geçerse, fiilin ameli zayıflar. Diğer taraftan, “وَ عَدَّ” “Ona vadetmiştir” ifadesinde “وَ” ona zamiri, hazfedilmiş yani çıkarılmıştır.

Sonuç olarak nasb ile veya ref ile okunmasında genel anlamda netice değişmez. Çünkü mana her iki okuyuşta da aynıdır ve farklı değildir. Bu merfu okuyuş aslında “وَ كَلَّ وَ عَدَّ اللَّهُ” takdirindedir ki, anlam olarak “Hepsine de Allah, onu vadediyor” şeklinde ifade edilmiştir (Zemahşerî, 1987, 4/474; Râzî, 1999, 29/453; Kurtubî, 1964, 17/241).

Bu âyet, Hz. Ebu Bekir (ra) hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, ilk Müslümanlardan biri olup, Allah (cc) yolunda ilk infak eden kişidir. Bu, onun faziletine ve diğerlerinden öne geçtiğine dair bir delildir. Allah (cc) yapılanları bilir ve dolayısıyla her birimizi, amellerinizin miktarına göre mükâfatlandıracağı veya cezalandıracağı belirtilmiştir (Nesefî, 1998, 3/435).

4. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, kırâat olarak bilinen farklı okuma şekilleriyle Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahyedilmiş ve O'nun tarafından bu şekilde okunmuştur. Bu bağlamda, kırâatlar Kur'ân'dan bağımsız ya da sonradan ortaya çıkmış okuyuşlar değildir. Tevâtürle sabitlenmiş, sıhhati kanıtlanmış ve Hz. Peygamber'den muttasıl bir senedle aktarılan kırâatlerin, Kur'ân'ın bir parçası olduğu genel anlamda kabul görülmüştür.

Kırâatlar, “âyetin anlamını etkilemeyen” ve “âyetin anlamını etkileyen” şeklinde iki gruba ayrılabilir. Usûl farklılıklarının tümü ve ferşî farklılıkların da anlamı etkilemeyen kısmı ilk grupta yer alır. Anlama dair değişikliklere yol açan ferşî farklılıklar ise kırâat ilminin en dikkat çekici yönünü oluşturur. Bu tür farklılıklar, lafızların anlamında değişiklikler meydana getirdiği için tefsir ilminin kapsamına girer. Çünkü tefsir, Kur'ân'ın açıklanması ve tüm yönleriyle anlaşılmasını amaçlar; bu nedenle kırâatler, tefsir çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde kırâat ilminin genel hatları, kavramsal çerçevesi, çeşitleri ve tefsirle olan ilişkisi detaylı bir şekilde ele alınarak; sûrelerin nüzûl ve muhtevâ özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde, ferşî kırâat farklılıklarının anlam üzerindeki etkileri ve bu etkilerin tefsirlerdeki yansımaları, Hadid, Mücâdele ve Haşr sûreleri özelinde ele alınarak; Hadid sûresinde on altı, Mücâdele sûresinde dokuz ve Haşr sûresinde on olmak üzere toplamda otuz beş âyet tespit edilip analiz edilmiştir.

Âyetlerde bulunan kırâat vecihleri, lafızların sarf ve nahiv özellikleri açısından incelenmiş ve ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. İncelenen otuz beş âyetten otuz birinde farklılıkların sarfî sebeplere dayandığı, yalnızca dört âyette ise nahiv unsurlarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu tasnifte, sarf yönünden yapılan incelemeler kelimelerin yapısı, kökleri ve türeme özellikleri dikkate alınarak gerçekleştirilirken, nahiv yönünden yapılan analizler kelimelerin cümle içindeki konumu, i'râb (gramer açısından hareket durumu) ve cümle yapılarına odaklanılmıştır. Bundan dolayı kırâat vecihlerinin sarf yönünden incelenenlerinin daha çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir.

Sarf açısından kırâat farklılıkları daha çok isim, fiil ve harf üzerinde görülmüştür. Kırâat farklılıklarının sarf yönünden analizi, bunların isim, fiil ve harf üzerinde yoğunlaştığını, özellikle fiille ilgili olanların daha fazla sayıda olduğunu göstermektedir. İsimlerdeki farklılıklar genellikle ismin yapısında gerçekleşen harf veya hareke değişimlerinden ve ismin tekil ya da çoğul olarak okunmasından, kaynaklanmıştır. Fiillerle ilgili farklılıklar ise fiilin malûm veya meçhul, müzekker ya da müennes olarak okunmasıyla veya fiildeki vezin ya da harf/hareke değişikliklerinden meydana gelmiştir.

Nahiv açısından incelenen kırâat vecihlerinde ise bu farklılıkların genellikle i'râb değişikliklerine yol açtığı tespit edilmiştir. İsim olan sözcüklerde kırâat farklılıkları genellikle lafızların hareke değişiminden dolayı i'râblarını etkilemiştir. Bu tür farklılıkların genellikle atıflardan kaynaklandığı, isimlerle ilgili olanlarının harflere oranla daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Hem sarf hem de nahiv açısından ele alınan harflerle ilgili kırâat vecihlerinin ise farklı edat ve harflerin kullanımından veya harfin düşürülmesinden ileri geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan başlıklar altında incelenen âyetler, kırâat farklılıklarının tefsire etkisine dair çeşitli örnekler ortaya konulmuştur. Âyetlerin anlamında ve yorumlanmasında meydana gelen değişikliklerin, her âyette farklı boyutlar kazandığı görülmüştür. Kimi zaman kırâat vecihleri ayrı ayrı ele alınmış, kimi zaman da farklı okuyuşların birlikte değerlendirilmesi, âyetin genel anlamının çok daha kapsamlı bir şekilde açıklığa kavuşmasına vesile olmuştur. Ancak dikkat

çekilmesi gereken bir husus, bu farklılıkların hiçbirinin âyetlerin anlamında ya da tefsirinde herhangi bir çelişkiye veya tutarsızlığa sebep olmamasıdır. Aksine, kırâat farklılıkları, âyetlerin anlamının daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına katkı sağlamış; bazen kapalı bir noktayı açıklığa kavuşturmuş, bazen de metnin farklı yönlerinin daha net bir şekilde ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Çalışmada incelenen âyetlerde bu durumu somut bir şekilde gözlemlemek mümkün olmuş ve bu gerçeğin altı bir kez daha çizilmiştir.

Ulaştığımız diğer bir sonuç, kırâat farklılıklarının tefsirlerdeki yansımalarının her âyette aynı düzeyde olmadığıdır. İncelenen tüm âyetlerde kırâat farklılıklarına bağlı olarak anlam değişikliklerinin meydana geldiği tespit edilse de tefsirlerde bazı âyetlerde yalnızca ilgili kırâat farklılığına değinildiği, diğer bazı âyetlerde ise kırâat vecihlerinin dil ve üslup açısından ayrıntılı bir şekilde analiz edilip detaylı açıklamalara yer verildiği görülmüştür.

Bu çalışmamız bizlere şunu açıkça göstermektedir: Kur'ân'ın tefsiri ve doğru anlaşılması için yapılacak her tür ilmî ve akademik araştırmada kırâatlere başvurmak, âyetlerin anlamında sunduğu zenginliklerden faydalanmak, Kur'ân'ı Kerîm'in en doğru şekilde anlaşılmasına yönelik çabalara büyük bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akaslan, Y. (2017). Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 217-251.
- Akaslan, Y. (2017). Kırâat-i Aşere’de Ferş Yönünden Farklılıklar. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4, 6-31.
- Beyzâvî, N. E. A. Ö. M. (1997). *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. M. A. Meraşlı (Ed.), 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Tûrâsi’l-Arâbî.
- Birişik, A. (2022). KIRAAT. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları.
- Birişik, A. (2018). *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım.
- Birişik, A. (2012). Ulûmü’l-Kur’ân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî, E. A. M. İ. (1989). *el-Câmiu’s-Sahîh*. (Çev. M. Sofuoğlu. 11 Cilt. İstanbul: Ötüken.
- Câbirî, M. Â. (ts). *Fehmü’l Kur’ân*. (Çev. M. Coşkun). 3 Cilt. İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık.
- Çetin, A. (2001). İzhâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/506. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çetin, A. (2001). *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Çetin, A. (2016). *Kur’an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 34. Basım.
- Dağ, M. (2019). *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım.
- Dağ, M. (2007). Kırâat İlminde Şâzz Kavramı. *Marife* 2, 57-110.
- Dânî, E. A. O. S. A. (2005). *Câmi’u’l-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb*. H. Mukrî, M. S. el-Cezâirî (Ed.), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Danî, E. A. O. Saîd b. A. (1995). *Kitâbu’t-Teysîr fi’l-Kırâati’s-Seb*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî.
- Demirci, M. (2015). *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayın, 4. Basım.
- Dimyâtî, A. M. B. (1987). *İthâfu fudalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erbaate aşer*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb.
- Ebüssuûd, M. M. M. (ts). *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-kitâbi’l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t Tûrâsi’l-Arâbî.
- Efe, M. (2019). Hadid Süresindeki Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 415-435.
- Endelüsî, E. M. Y. A. Y. H. (2000). *el-Bahrü’l-muhîti fi’t-tefsir*. S. M. C. Attar (Ed.), vd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- Feyizli, H. T. (2018). *Kırâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım.
- Gamidi, H. A. A. (1995). *el-Camiu’l-beyan fi’l-kiraati’s-seb Ebû Amr ed-Dânî*. Suudi Arabistan: Ümmü’l-Kura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Işık, E. (1997). Hadid Suresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/13-14. İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, E. (1997). Haşr Süresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/424-426. İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Âşûr, M. T. (1984). *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru’l-Tunûsiyyeti li’n-Neşr.
- İbn Cinnî, E. F. O. (1994). *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzzi’l-kırâati ve’l-îdâhi anhâ*. A. N. Nâsîf, A. İ. Şelebî. (Ed.), Kahire.
- İbn Manzûr, E. C. M. (1990). Beyrut: Dârus-Sadr.
- İbnü’l-Cevzî, E. C. A. (2001). Alî. *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr*. A. el-Mehdî (Ed.), 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî.
- İbnü’l-Cezerî, E. Ş. M. M. (ts). *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*. A. M. el-Umrân (Ed.), 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye.
- İbnü’l-Cezerî, E. Ş. M. M. (ts). *Müncidü’l-mukriîn ve mürşidü’t-tâlibîn*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- İsfahânî, E. H. M. M. R. (2010). *el-Müfredât*. (Çev. A. Güneş, M. Yolcu). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Karaçam, İ. (2018). *Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: İfav Yayın, 3. Basım.
- Karaçam, İ. (2015). *Kur’ân-ı Kerîmin Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İfav Yayın, 29. Basım.

- Kurtubî, E. A. M. A. (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. A. Berdûnî ve İ. Atfayîş (Ed.), 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Küttübî'l-Misriyye.
- Maşalı, M. E. (2016). *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım.
- Mâturîdî, E. M. M. M. M. (2005). *Te'vilâtü'l-Kur'an*. M. Baslûm (Ed.), 10 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye.
- Mevdudî, E. (ts). *Tefhimu'l Kur'an*. (Çev. M. H. Kayanî vd). 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nesefî, E. H. A. A. M. (1998). *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Y. A. Bedyevî (Ed.), 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib.
- Önen, H. (2017). *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Önen, H. (2013). Kıraatların Fikhî Hükümlere Etkisi. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2.
- Paluvî, H. A. (ts). *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'an*. İstanbul: Hilâl Yayınları.
- Râzî, E. F. M. Ö. H. (1999). *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsî'l-Arâbî.
- Râzî, E. F. M. Ö. H. (2002). *Fahrüddîn Er-Râzî Tefsîr-İ Kebîr Mefâtihu'l- Gayb*. (Çev. S. Yıldırım vd). 21 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Sarı, M. A. (2000). İdgam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/471-472. İstanbul: TDV Yayınları.
- Sarı, M. A. (2000). İmâle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: TDV Yayınları.
- Süyûtî, E. C. (1974). *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. M. E. İbrahim (Ed.), 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb.
- Şevkânî, E. M. A. (1993). *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Şam-Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Taberî, E. M. C. (2001). *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. A. A. Türkî (Ed.), 24 Cilt. Kahire-Mısır: Dâr Hacer.
- Temel, N. (2018). *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İfav Yayın, 4. Basım.
- Tirmizî, E. M. İ. (1998). *Sünen*. (Çev. B. A. Ma'rûf). Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.
- Ünal, M. (2019). *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı.
- Yaşaroğlu, M. K. (2020). Mücâdile Sûresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/438-439. Ankara: TDV Yayınları.
- Yazır, E. H. (ts). *Hak Dini Kur'an Dili*. (Çev. İ. Karaçam vd). 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yüksel, A. O. (2016). *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İfav Yayın, 3. Basım.
- Zemahşerî, E. M. Ö. M. H. (1987). *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. M. H. Ahmed (Ed.), 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zemahşerî, E. M. Ö. M. H. (2024). *el-Keşşâf*. (Çev. Harun Ünal. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Zeyyat, M. A. H. (1972). Kahire: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye.
- Zürkânî, M. A. (1943). *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî.